OCTAVIAN

PALER

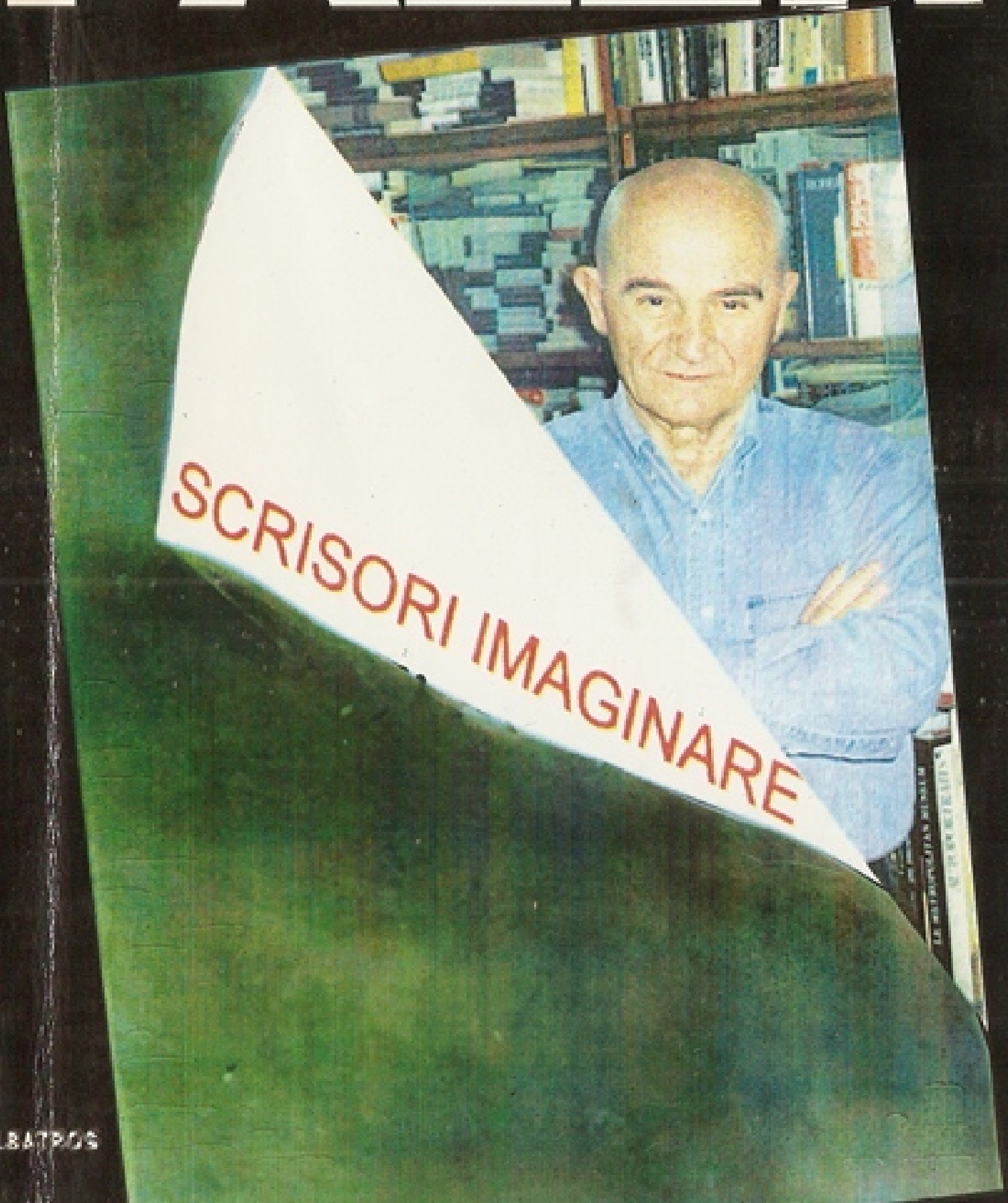

SCRISORI IMAGINARE

ALBATROS

Cuprins

Cuvânt înainte
ÎNTÂIA IUBIRE Scrisoare domnului Unamuno
Aceeași vârstă
A DOUA IUBIRE Scrisoare domnului Hölderlin
A TREIA IUBIRE Scrisoare domnului Camus
Nopțile
A PATRA IUBIRE Scrisoare domnului Zweig
Impostura
A CINCEA IUBIRE Scrisoare domnului Loti
Jocul
A ȘASEA IUBIRE Scrisoare domnului Burckhardt
Venus din Milo
A ȘAPTEA IUBIRE Scrisoare domnului Chamfort
Digul
ÎNTÂIA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Rilke
Singurătate
A DOUA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Rousseau
Noaptea Sfântului Bartolomeu
A TREIA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Proust
Memorie
A PATRA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Pavese
Lecție inutilă de logică
A CINCEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Wilde
Moartea lui Socrate
A ȘASEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Wells
Focul
A ȘAPTEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Kafka
Moartea cuvintelor

ÎNTÂIA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare către Lucius Annaeus Seneca
Elegie
A DOUA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Descartes
Cei care-am fost la Troia
A TREIA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Erasm
Poveste simplă
A PATRA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Pascal
Avem timp
A CINCEA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Gide
Cursă
A ȘASEA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Flaubert
Da
A ȘAPTEA ÎNȚELEPCIUNE Scrisoare domnului Blaga
Cândva

OCTAVIAN PALER

SCRISORI IMAGINARE

Bucureşti 1998

Tatălui meu

Cuvânt înainte

Am început să am unele reticenţe faţă de cuvântul „eseu”. Ele se datorează, poate, şi ambiguităţii care face ca eseul să poarte, în accepţiunea curentă, povara unui sens livresc. Lumea n-a uitat că Montaigne s-a retras în celebra lui bibliotecă, la etajul al doilea al unui turn, să reflecteze asupra condiţiei umane şi să-şi scrie opera. (Deşi ar fi trebuit să reţină şi detaliul că trei ferestre spărgeau în trei direcţii zidurile turnului şi de-acolo se zăreau în depărtare văile şi platoul din Périgord). Iată de ce simt nevoia să recunosc că nici dragostea, nici singurătatea nu le-am descoperit cu ajutorul cărţilor. Cu ajutorul lor am încercat să le înţeleg. Dar asta e cu totul altceva. Cât despre înţelepciune, ea reprezintă un domeniu în care nu mi-am făcut niciodată iluzii. Zeiţa Atena mi-a zâmbit totdeauna ironic.

De fapt, vreau să spun că nu în bibliotecă am găsit morala acestor scrisori imaginare adresate, unor umbre, dintre care unele mi-au dominat lecturile şi foamea de a admira, ci pe stradă, pe ţărmul mării sau printre amintiri. N-am urmărit aici mai mult decât să mărturisesc ceea ce am aflat cu ajutorul inimii de la viaţă. Şi, probabil, tot de aceea am aşezat după fiecare scrisoare un poem, fiind hotărât să respect nu legile literare, ci ale melancolicilor care m-au împins la confesiuni. Aceste versuri ale lui Rilke m-ar fi putut scuti de altă introducere: „Doamne, e timpul. Vara a fost mare,/coboară-ţi umbra peste cadavrele, solare / şi lasă vântul liber… De-acum cel singur va fi singur multă vreme,/ va sta de veghe, lungi scrisori va scrie”. Dar trebuie să adaug ceea ce oricine a descoperit măcar o dată: că în singurătate e nevoie de o dragoste sporită pentru a supravieţui. Şi mă interesează mai puţin dacă aşa ceva se

poate numi înţelepciune, câtă vreme voi găsi în ceea ce simt logica de care am nevoie.

ÎNTÂIA IUBIRE
Scrisoare domnului Unamuno

Am uitat în ce împrejurări am văzut prima oară această moară de vânt. Ţin minte doar că aripile aproape putrede, bălăbănindu-se în aer, mi s-au părut atunci produsul ironic al unuia dintre detractorii lui Don Quijote. Încă nu aflasem câte primejdii ascunde o lume fără întrebări. În vremea aceea am râs şi eu de un bărbat cam ciudat care umbla prin păduri pândind flăcările ce dansează pe comori. Într-o zi, pe baza spuselor lui, a fost dezgropat din pământ un vas de lut plin cu monezi de aur. N-a mai râs nimeni şi unii au început să-l urmărească pe ascuns, convinşi că va găsi şi alte tezaure. Dar n-a mai găsit. Pe urmă s-a aflat că şi vasul acela îl descoperise din greşeală. Un copil îi mutase semnul pe care el îl lăsase ca să recunoască locul. Lumea a început să râdă din nou, fără să-şi pună problema că, fără credinţa acelui om ciudat, n-ar fi existat nici greşeala norocoasă.

Totuşi, altceva mă face să privesc această moară de vânt ca şi cum abia acum am văzut-o. Probabil, mi-am amintit aici că iluzia luptă cu mâinile goale împotriva motivelor de tristeţe, dar măcar ea refuză consolarea. Şi, între timp, s-au schimbat multe în modul meu de a judeca lucrurile. Am aflat că nu poţi să râzi liniştit de Don Quijote şi în acelaşi timp să-ţi faci iluzii. Apoi că toate acestea trebuie spuse mai devreme sau mai târziu. Şi e mai bine să nu amân.

Într-un fel, ştiu că măreţia lui Don Quijote nu poate nimic împotriva timpului. Eroismul lui nu poate birui o clepsidră. Am epuizat astfel singurul meu argument contra lui Don Quijote. Acum sunt liber, domnule Unamuno, să declar că-l iubesc tot atât de mult cât şi dumneavoastră pe Cavalerul nostru. Al nostru, adică al celor care, în fond, nu l-

am dispreţuit niciodată, chiar când am greşit îndoindu-ne de el, şi n-am socotit că ar trebui internat într-un spital pentru a fi vindecat de iluziile sale. Bineînţeles, se vor găsi totdeauna destui care să-l compătimească. Tocmai de aceea e nevoie să existe şi unii care să-l apere; şi vreau să mă recunosc printre ei, cel puţin acum când am înţeles, cred, ce datorăm Cavalerului. Iar noi nu vom vorbi de compasiune, ci de orgoliu.

Mi-aş îngădui chiar să propun o altă metodă decât dumneavoastră care îi sfătuiţi pe cruciaţii ce vor pleca în căutarea mormântului lui Don Quijote să-i înfrunte pe hidalgii Raţiunii. Să-i înfrunte şi, mai ales, să evite să discute cu ei. La argumente, ziceţi dumneavoastră, cei plecaţi să răscumpere mormântul bunului Cavaler trebuie să răspundă cu insulte, cu pietre, cu strigăte pătimaşe, cu lovituri de lance. Şi motivaţi: dacă vii cu argumente în faţa argumentelor, eşti pierdut. Poate mă număr printre aceşti hidalgi ai Raţiunii şi n-aş izbuti să iau parte la această cruciadă fără să mă întreb nimic. N-aş putea să le întorc spatele celor ce ne spun că există viitor şi că nu se reduce totul la ce se întâmplă cu noi. Şi totuşi, îl iubesc pe bunul Cavaler şi cred că-l putem apăra şi altfel de ironiile şi de batjocura scepticilor… Îmi vine în minte ce povestesc istoricii despre ziua când Sylla a renunţat la funcţia de dictator al Romei şi s-a îndreptat spre casă ca un individ oarecare. Trecătorii se fereau înfricoşaţi încă. Unul singur a început să-l urmărească, înjurându-l. Sylla nu se întoarse nici măcar când acesta scuipă în direcţia lui. Dar spuse puţinilor prieteni care îl însoţeau: „Ce imbecil! După acest gest, nu va mai fi niciun dictator în lume dispus să părăsească puterea”. Mă tem, domnule Unamuno, că dacă ne vom hotărî să răspundem cu insulte, cu pietre, cu strigăte pătimaşe, cu lovituri de lance, în loc să venim cu argumente, mă tem că oamenii vor spune despre noi: „Ce imbecili! După acest gest,

nimeni nu-i va mai urma spre mormântul Cavalerului". Şi nu văd de ce am evita argumentele când avem atâtea care pledează pentru Cavalerul nostru. De ce am renunţa să le invocăm? Să ne spună domnii care râd de Don Quijote: faptul că nu vom ajunge niciodată să pipăim orizontul înseamnă oare că nu trebuie să mai tindem spre el? Să ne explice, de ce mai urmăresc corăbierii steaua polară dacă n-o ating niciodată? N-ar fi mai săracă lumea fără cei încăpăţânaţi? Să ne răspundă.

Mai ales că noi nici n-am pretins vreodată că Don Quijote vede lumea corect. Am fost numai convinşi că el nu minte şi nici nu se joacă atunci când porneşte să ia cu asalt morile de vânt. Şi să ne spună detractorii Cavalerului nostru cum ar arăta o lume fără iluzii. Şi dacă nu vor şti, să le explicăm noi… Să presupunem, aşadar, că Don Quijote vede, dintr-o dată, totul ca şi ei. Pe obrazul său se întipăreşte mai întâi uimirea. Cum a putut să creadă că banala moară de vânt din faţa sa este un uriaş cu care trebuie să se lupte? Se fereşte să se întoarcă spre Sancho Panza, de teamă să nu vadă lucind în ochii lui ironia. Cum a putut să se avânte de atâtea ori într-o luptă ridicolă în care nu avea de învins decât fantome şi de cucerit decât batjocura celorlalţi? Şi ce sunt aceste arme stupide pe care le ţine în mâini? Şi ce este acest cal demn de milă pe care a încălecat? Strivit de ruşine, Don Quijote se pregăteşte să coboare… Apoi? Ce va face apoi? Se simte deodată foarte singur. Totul a devenit absurd şi nu ştie încotro să se îndrepte. Se va despărţi, firește, de Sancho Panza, acest scutier caraghios şi fidel şi va încerca să uite totul… (Coborând însă în praful drumului, Don Quijote zăreşte în apropiere un cimitir, iar, în faţa morţii, până şi hidalgii Raţiunii au nevoie de ajutorul Cavalerului. Mai există deci, se gândeşte el, o cavalcadă care nu va fi niciodată fără sens, în ciuda faptului că a fost totdeauna înfrântă. Se va avânta asupra morţii s-o

răpună. Şi iată că Don Quijote crede din nou în sine. Se întoarce spre Rosinanta şi se pregăteşte să încalece iarăşi, în vreme ce Sancho Panza răsuflă uşurat.) Şi dacă denigratorii bunului Cavaler nu sunt mulţumiţi cu acest exemplu, să le dăm altele. Să-l oprim pe Gauguin din călătoria sa spre Tahiti. Să-l întoarcem din drum şi să scoatem din muzee toate pânzele pictate de el la tropice. Cu ce vom umple aceste goluri? Să-i smulgem lui Proust tocul cu care scrie *În căutarea timpului pierdut.* Să dărâmăm edificiul imens al amintirii construit de el din parfumul unei flori. Să-l obligăm să uite. Să-i provocăm o amnezie totală pentru a-şi uita nu numai iluziile, ci şi cărţile. Să dărâmăm piramidele şi să lăsăm deşertul singur. Dacă va fi nevoie, s-o ucidem şi pe Fata Morgana. Să-l scoatem pe Marc Aureliu din cortul unde noaptea îşi nota reflecţiile şi să-l trimitem printre ceilalţi împăraţi romani. Să-l împiedicăm pe Van Gogh să mai creadă că după moarte va ajunge într-o stea şi să mai picteze chiparoşi cu o stea în vârf. Să-i arătăm lui Leonardo un şarpe târându-se în ţărână şi să-l convingem să nu mai viseze la aparatul său de zburat. Să-l oprim pe Socrate în clipa când vrea să-şi soarbă otrava pentru a-i şopti să nu-şi facă nicio iluzie în legătură cu nemurirea… Să le înfăţişăm toate acestea celor care preferă iluziei blazarea. Şi apoi să-i întrebăm ce-au clădit pe lume scepticii? Dacă se vor uita miraţi la noi şi, în loc să ne răspundă, vor ţine să le explicăm ce vrem să susţinem prin aceste exemple, avem ce le spune. Există iluzii care nu s-au opus niciodată certitudinilor şi adevărului, ci numai îndoielilor şi morţii. Ştim şi noi că piramidele n-au apărat de moarte pe nimeni. Dar la fel de bine ştim că dreptatea aparţine acelora care cred în ceva, nu scepticilor. Credinţa că moartea poate fi învinsă printr-un mormânt n-a fost oare, cum s-a spus, una dintre valorile civilizaţiei egiptene? Numai o asemenea încredere era capabilă să ridice

piramide. De altfel, într-o lume pe deplin logică, acolo unde există un deşert ar trebui să existe şi o piramidă. Şi oriunde nu mai e o speranţă ar trebui să-l chemăm pe Cavalerul nostru. Cei rătăciţi în deşert încep să moară în clipa când încetează să mai creadă în apa salvatoare. Înainte de a deveni nisip, capătă suflete de nisip. Crezând că recunosc numai zădărnicia oricărui efort, ei recunosc de fapt, moartea.

Cel mai adesea, domnule Unamuno, mi-l imaginez pe bunul Cavaler nu luând cu asalt morile de vânt, ci străbătând deşertul şi amintindu-şi că piramidele el le-a ridicat. Îl văd punându-şi coiful, luând în mână lancea şi suliţa, înstrunindu-şi calul şi pregătindu-se de atac împotriva singurătăţii din faţa lui. Vântul spulberă nisipul şi ridică un nor uscat care se va risipi în câteva clipe. Apoi fantoma deşertului aleargă pe nisipul fierbinte, fără să lase urme, dansând în calea caravanelor înnebunite de sete şi călăuzindu-le tot mai mult în adâncul deşertului, în adâncul singurătăţii unde îşi vor găsi moartea. Păsările, halucinate la rândul lor de sete, aşteaptă să le bea sângele după ce le vor rupe venele cu ciocul. Dar Cavalerul nostru nu se teme. El porneşte pe urmele acestor Circe ale pustiurilor, acestor sirene cu trup de nisip şi, în clipa când strigă, din strigătul său se înalţă piramide.

Acolo m-a dus steaua strălucitoare şi sonoră care ne va călăuzi, spuneaţi, spre mormântul lui Don Quijote; acolo m-a dus de câte ori m-am îndoit de dreptatea Cavalerului. Lângă majestatea funebră a piramidelor. Acolo nu e mormântul Cavalerului, ci al faraonilor, dar noi am recunoscut în piramide semnele lăsate de el în timp ce urmărea ielele singurătăţii prin deşert.

Aşa cum am înţeles că mormintele au valoare nu pentru morţi, ci pentru cei care trăiesc şi le văd. Într-adevăr, piramidele există în deşert tocmai

pentru că au existat oameni care au crezut atât de mult în ceva, încât au ridicat un munte ca s-o dovedească. Ele nu mai au nicio însemnătate pentru faraoni, în schimb au o însemnătate covârşitoare pentru toţi cei care le privim. Ne vom putea consola vreodată cu ideea că ele sunt inutile? Nu cumva piramida e o filosofie necesară, chiar dacă sarcofagele sunt goale? Astăzi ştim că nu putem să facem nimic împotriva morţii, dar că trebuie să facem totul în favoarea speranţei. Mai mult decât o problemă de inginerie, piramidele sunt o problemă de morală. Şi, oricum, acesta nu e locul cel mai potrivit pentru cei obişnuiţi să ridice din umeri. Dar parcă îi aud pe sceptici ricanând din nou: „Nicio piramidă n-a salvat până acum vreun om de la moarte". Şi nu m-aş mira să-i aud punând fel de fel de întrebări veninoase. „Din moment ce mumiile îngropate în ele nu mai există, nu înseamnă că piramidele nu şi-au îndeplinit rolul? Nu înseamnă că au fost înălţate în zadar?" Ridicând asemenea obiecţii, ei ne dovedesc încă o dată că n-au priceput nimic din frământările bunului Cavaler pentru defăimarea căruia nu cruţă nici pietrele, nici vorbele de ocară sau ironiile. N-au priceput că rostul piramidelor nu era să ocrotească liniştea faraonilor, ci să conteste deşertul, să demonstreze că nu totul se reîntoarce în nisip ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Rostul acestor munţi de piatră nu era să apere mumiile îngropate în ei, ci să arate celor vii că oamenii n-au acceptat niciodată în întregime ideea morţii. Şi oare trebuie să judecăm piramidele după faptul că ascund sarcofage goale sau după faptul că, de mii de ani, ele se opun deşertului? „Sunt monumentul unei iluzii", vor ocoli răspunsul duşmanii Cavalerului. Şi pentru prima dată vor spune astfel, fără voia lor, un lucru adevărat. Aşa este, piramidele sunt monumentul unei iluzii. Dar atât cât a supravieţuit din Egiptul antic a supravieţuit datorită acestei iluzii! Imperiul lui

Alexandru s-a măcinat sub copitele cailor deoarece a crezut numai în sabie, în vreme ce piramidele au supravieţuit. Într-un fel, faraonii înmormântaţi în ele şi-au câştigat totuşi nemurirea, chiar dacă nu la această nemurire au visat. Nimeni, în afară de specialişti, n-ar mai şti azi ceva despre Keops, Kefren şi Mikerinos, dacă în deşert nu s-ar înălţa cele trei piramide, corăbii pe o mare de nisip care au refuzat să se scufunde şi să eşueze, navigând prin timp sub pavilionul unei speranţe care a fost, să le reamintim asta scepticilor, a celor ce le-au construit, nu a celor înmormântaţi în ele.

Să le reamintim, de asemenea, cum şi-a petrecut ultimul an de viaţă Carol Quintul: încercând zadarnic să facă patruzeci de pendule să meargă la fel. Ceea ce înseamnă că Don Quijote poate locui uneori şi într-un palat regal, numai că atunci el nu vrea să obţină nimic pentru alţii şi nimeni n-are îndrăzneala să-l ia în derâdere. Dacă se tem mai puţin de singurătate decât de regi, să îndrăznească scepticii să-şi debiteze ironiile în tăcerea teribilă a deşertului. Să ia un pumn de nisip şi să-l arunce dispreţuitor în obrazul şi aşa mutilat al Sfinxului. Oh, Sfinxul îi va ignora cu aceeaşi superbă linişte ca şi Cavalerul nostru. Cu ochii împăienjeniţi de nisip, el înfruntă la fel timpul, moartea şi aroganţa celor care nu cred în nimic decât în deşertul din ei înşişi.

Am descoperit, domnule Unamuno, că surâsul Sfinxului seamănă cu surâsul Cavalerului. Dacă nu cumva bunul Cavaler şi-a fixat el însuşi pe faţă această mască de piatră prin care contemplă invizibilul. Aflăm de la el de ce în doresc palmierii şi de ce o piramidă care nu poate nimic împotriva nedreptăţilor şi a morţii ne poate da totuşi un răspuns în privinţa celor blazaţi şi înrăiţi de mărginirea lor. Pe trupul lui se văd cicatricile tuturor luptelor pe care le-a purtat, le-a pierdut sau le-a câştigat. Şi, de fapt, aşa trebuie să arate chipul

Cavalerului. Şi chipul artei. Nu frumos, delicat, ca al unui efeb grec. Căci împotriva tuturor ironiilor, el n-a încetat să spere că moartea poate fi îngenuncheată pe propriul ei domeniu. Vorba dumneavoastră, domnule Unamuno, cel care suferă trăieşte şi cel care trăieşte iubeşte şi speră chiar dacă deasupra porţii sale scrie *Lasciate ogni speranza.* Şi, poate, ceea ce ni se cere în primul rând nu e atât curajul de a ridica piramide, cât curajul de a crede în ele.

Există, poate, o clipă în viaţa fiecăruia când vede limpede că nu negaţia era rostul lui. Îmi place să visez că într-o asemenea clipă scepticii aroganţi vor cădea în genunchi pe nisip implorând pe Cavalerul nostru să-i dezlege de beţia deznădăjduită de a spune „nu”. Căci abia atunci vor pricepe că piramidele nu sunt fiicele geometriei, ci ale unei filosofii care refuză să se resemneze. Şi că ele nu sunt ca faţadele satelor ridicate de Potemkin de-a lungul drumurilor pe care trecea Ecaterina cea Mare când îşi vizita imperiul. Dincolo de ele există un adevăr de care avem nevoie. Sunt lucruri despre care merită să vorbim chiar dacă nu le vom avea niciodată.

Deşi, există riscul să mă înşel. Ei sunt atât de trufaşi, uneori, şi atât de obişnuiţi cu mărginirea lor, încât s-ar putea ca boala lor să fie fără leac. Dacă-i vom chema la piramide, vor face călare pe cămile înconjurul lor şi pe urmă mă tem că se vor plictisi, vor pleca, nerăbdători să ajungă la hotel.

Tocmai de aceea trebuie să fim pregătiţi să găsim în noi ceea ce caută Don Quijote. Chiar şi steaua strălucitoare şi sonoră care m-a călăuzit spre piramide, chiar şi această stea care, ziceţi, va rămâne neclintită, liniştită deasupra capetelor noastre, străluceşte, de fapt, în noi. Sunt convins, ca şi dumneavoastră, ca toţi singuratecii, fără să se cunoască, fără să-şi ştie unii altora numele, merg împreună, ajutându-se între ei. Şi cum ne-am putea

ajuta mai bine decât întărindu-ne unul altuia încrederea în ceea ce simţim fiecare? De aceea vă simt alături de mine şi tot de aceea mi-am luat îngăduinţa să vă scriu acum, când am descoperit lucind în mine din nou steaua strălucitoare şi sonoră a celor singuri şi totuşi solidari în dragostea lor pentru bunul Cavaler.

A iubi înseamnă, poate, a lumina partea cea mai frumoasă din noi. Şi cum blazaţii au prins gustul adevărurilor echivoce, s-ar putea să-i aud murmurând: „O dragoste adevărată e mai mult decât o iluzie”. Ştiam şi noi asta, domnilor! Dar bunul Cavaler nu ne-a cerut niciodată să renunţăm, ci să învingem deşertul cel puţin printr-o iluzie, dacă nu printr-o piramidă. Şi ne-a învăţat că nicio îndoială n-are dreptul să transforme gesturile noastre în nisip. Cu acest gând colindă drumurile, absorbit de idealurile lui şi compătimindu-i pe cei ce-l insultă şi-l ridiculizează: „sărmanii, sunt de nisip înainte de a muri; nici n-au aşteptat să moară şi au dat dreptate morţii”…

În mod normal sunt destule adevăruri aici pentru ca scepticii să aibă ce rumega. Din păcate, faptul că piramidele sunt goale i-a făcut şi pe unii oameni demni de toată stima să creadă că ele sunt nu numai goale, ci şi inutile. Acestora ar trebui să le reamintim că omul e mai măreţ cu cât încearcă mai încăpăţânat imposibilul. Suntem, într-adevăr, singurele animale care au descoperit că moartea e cel mai grav inconvenient. Asta nu ne-a ajutat să rezolvăm problema morţii, ci, dimpotrivă, a complicat-o. Totuşi, ne-a ajutat să deosebim nisipul de ceea ce durează. Lăncile au ruginit, ambiţiile găunoase s-au amestecat cu ţărâna, în schimb lumea e plină de monumente, cel puţin acolo unde nu s-a flecărit împotriva părţii de eternitate din noi. Misiunea uscăţivului şi sublimului nostru Cavaler nu era de a ne obişnui cu iluziile, ci cu încăpăţânarea. El era tot atât de

necesar lumii ca şi piramidele, şi din aceleaşi motive. Căci bunul Cavaler al Iluziei este în realitate semeţul Cavaler al Încrederii. Şi niciodată nu-i vom respecta îndeajuns pe cei încăpăţânaţi, chiar dacă nu-i putem urma.

Dar cine mai are vreme de Don Quijote?, ne strigă scepticii. Abia e timp să se râdă de el. Abia e timp pentru o remuşcare, pentru a uita şi pentru a râde iarăşi. După moarte vom avea vreme destulă să ne războim cu morile de vânt. Acum suntem ocupaţi în cursa aceasta care goneşte spre moarte.

Şi, în definitiv, e treaba lor. N-au decât să gonească şi să facă glume deşucheate dacă asta le dă curaj. Proştii, nici măcar nu-şi dau seama că, atins de râsetele lor, Cavalerul primeşte ca prin minune noi puteri. Batjocura, ironiile nu fac decât să-l înalţe. Jignit, el devine măreţ. Lovit, devine invincibil. În vreme ce râd cu gura până la urechi, ei nu înţeleg că nu fac decât să ne dea dreptate. Nu-şi dau seama că nu mai e vorba demult de o carte şi că însuşi Cervantes dacă s-ar amesteca printre cei care râd ar păţi acelaşi lucru ca şi hidalgii scepticismului.

Ultimul nostru argument împotriva scepticilor va fi cel folosit de Napoleon într-o discuţie cu cardinalul Fesch, căruia i-a arătat cerul în plină zi şi l-a întrebat: „Vedeţi steaua aceea?” „Nu”, i-a răspuns cardinalul şi, într-adevăr, pe cer nu se zărea nimic. „Ei bine, a adăugat Napoleon, cât timp voi fi singurul care o vede îmi voi urma drumul şi nu voi suporta obiecţii.” Aşa vom face şi noi, deşi nu vrem să cucerim lumea, ci doar o speranţă. Cât timp vom vedea steaua strălucitoare şi sonoră care arde luminoasă în noi, ne vom urma drumul şi nu vom suporta obiecţii. Din păcate, istoria şi viaţa nu respectă legendele, iar sabia lui Damocles nu atârnă totdeauna deasupra cui trebuie.

Aceeaşi vârstă

Am exact vârsta la care Don Quijote şi-a început aventurile,
am aceeaşi vârstă şi iubesc lumea la fel,
nu-mi mai lipseşte nimic.
Poate, un scutier îmi lipseşte, dar nu-i nimic,
voi porni singur la drum.
Am aceeaşi vârstă, şi aceeaşi nevoie să cred,
nu-mi mai lipseşte nimic.
Poate-mi va lipsi Rosinanta,
dar nu-i nimic, voi merge pe jos.
Şi poate morile sale de vânt,
dar nu-i nimic, le voi inventa şi pe ele.
Am aceeaşi vârstă cu Don Quijote şi drumul m-aşteaptă
şi în afară de un scutier, de Rosinanta şi de morile sale de vânt
nu-mi mai lipseşte nimic.
Ba da, eu m-am născut după Descartes.

A DOUA IUBIRE
Scrisoare domnului Hölderlin

Aţi scris undeva într-un vers: „La ce bun poetul, în vreme de secetă?” Şi tocmai asta îmi dă îndrăzneala să mă adresez unui mare poet şi să spun că adevăratul curaj, adevăratul curaj al poeziei nu este probabil să cânte ploile când toată lumea le vede, adevăratul ei curaj e să vadă cerul pârjolit şi să spere. Şi înainte de a fi ploaie adevărată care udă câmpiile, ploaia să fie astfel speranţă şi cântec.

Poetul

anunţă cetăţii, pământului că ploaia există,
anunţă oamenilor că au datoria să spere. Un poet
în faţa unui cer ars, în faţa unui câmp pârjolit
şi care nu e în stare să cânte şi să creadă în ploi,
să ne aducă aminte că ploaia există, că ea va înflori

pământul bolnav,

aşadar un poet care nu e un profet al speranţei,
un poet cu buzele arse care nu simte nevoia să
cânte ploile lumii

n-a înţeles că poezia e în primul rând o formă a speranţei.
La ce bun poetul în vreme de secetă?
Să cânte ploile tocmai atunci,
când avem cea mai mare nevoie de ele, când ne lipsesc şi

ne dor,

când soarele arde şi mâinile miros a îndoială,
când arbori de nisip se risipesc la cea mai mică adiere,
când amintirile au gust de eroare şi speranţa e un cuvânt

dificil

şi cel care cântă ploile riscă să fie dispreţuit şi lovit
ploile, care cântă torentele când oamenii ridicând braţele
rămân răstigniţi în aer ca pe dealul Golgotei. Cine să
anunţe ploile

dacă nu poezia? Cine să aibă curajul să vadă pe cerul gol
nori de ploaie,

cine să-şi ia riscul de a profeţi ploile dacă nu poezia,
cea care a stat cu grecii sub zidurile Troiei
şi cea care a coborât cu Dante în Infern?

A TREIA IUBIRE
Scrisoare domnului Camus

Îl aud în această noapte pe Sisif rostogolindu-şi stânca spre vârful muntelui. Nu mi-l pot imagina, ca dumneavoastră, fericit, dar simt că n-are acum mai multe motive ca altădată să se plângă. El trebuie să ştie că acest munte este tot ce are. În afara lui nu există nimic. Am mai gândit asta despre Sisif şi faptul că nu s-a schimbat nimic în felul cum îl privesc înseamnă că unele, cel puţin, dintre ideile noastre nu sunt întâmplătoare şi, poate, ele exprimă chiar mai mult decât vrem. Stânca se va rostogoli, e adevărat, dar important este ce simte Sisif câtă vreme urcă muntele. Cât de bogat sau cât de sărac ajunge sus. Deoarece acest munte este chiar viaţa lui. Iar Sisif are de dovedit nu faptul că poate reţine stânca în vârf, ci că o poate sui. Iată, cred, înţelepciunea de care avem nevoie. Ştiind că vom muri, să găsim aici un argument pentru a iubi şi mai mult viaţa. Şi astfel fiecare lucru îşi va primi preţul său într-o lume unde trebuie să mergem până la capăt în orice speranţă.

Aici, pe acest munte se întâmplă totul. Se face noapte şi tot aici vor străluci zorii, tot aici îl vom găsi mâine-dimineaţă pe Sisif urcându-şi stânca. Zeii au crezut că-l condamnă la zădărnicie, dar el a descoperit că ascensiunea însăşi e o aventură minunată. Că soarele care îi încălzeşte braţele lipite de piatră merită să fie iubit, ca şi iarba pe care păşeşte, ca şi păsările care zboară deasupra lui şi, uneori, în ceasurile de amiază, când ierburile parfumate le îmbată cu mirosul lor, cântă. Apoi, pe munte coboară toamna, iarba se îngălbeneşte, florile se scutură şi, în amurg, Sisif simte că îmbătrâneşte şi devine melancolic. Îşi aduce aminte câte veri au trecut de când a suit prima oară

acest munte. Atunci era foarte tânăr, nici nu simţea greutatea stâncii. Îl înfuria numai gândul că efortul său e zadarnic. Pe urmă a învăţat să descopere frumuseţea muntelui şi, pe măsură ce timpul a trecut, a înţeles că toată bogăţia lui se află în aceste urcuşuri, găsind astfel înăuntrul efortului său o recompensă la care zeii nu s-au gândit deoarece ei n-au priceput niciodată de ce o amiază caldă, când cerul miroase a iarbă dogorită de soare, e de-ajuns uneori pentru a face pe cineva fericit; şi nici de ce, alteori, fără niciun motiv aparent, oamenii simt nevoia să se grăbească.

Mă gândesc, domnule Camus, că în acelaşi timp doi oameni au dovedit aceeaşi înfricoşătoare grabă sub cerul meridional, iubind la fel lumina şi ameninţaţi de aceeaşi noapte: Van Gogh şi Nietzsche. Unul terminând o carte în câteva zile sau câteva săptămâni. Altul, un tablou în câteva ore. Amândoi simţind parcă presiunea necruţătoare a destinului. Ştiind că nu mai au timp. Că trebuie să se grăbească dacă vor să spună ceva. Poate niciodată nu s-a scris şi nu s-a pictat în acest ritm. Mâna lui Nietzsche nu mai corectează frazele, mâna lui Van Gogh nu mai corectează liniile. Nu e timp de nuanţe. Fiecare cuvânt, fiecare linie sunt definitive. Şi amândoi strigă. Nu e timp de şoapte. Nuanţele, şoaptele sunt ale celor care au timp. Amândoi luptă împotriva bolii, care se apropie cu paşi întunecaţi. Şi amândoi îşi iau în această luptă disperată soarele ca aliat. Amândoi se comportă, unul cu penelul, altul cu pana, ca Napoleon cu sabia în mână. Vor să cucerească imperiul primejdios al luminii. Şi amândoi ştiu sau presimt că această lumină pe care o iubesc le arde nervii şi îi carbonizează. E o lumină excesivă, care le dă un fel de insolaţie extatică, greu de suportat, ca un abis alb, plin de otrava luminoasă a soarelui, o fericire ucigaşă şi străvezie prin care corbii trec ca păsările vestitoare de furtună… Şi după toate

acestea să ni se spună din vârful buzelor, cum se întâmplă din păcate prea des, că totul n-a fost decât un avertisment al nebuniei?

Ştim că Van Gogh visa să ajungă după moarte într-o stea. Oare în ce stea rătăceşte acum fantoma lui? Întreaga noapte se umple parcă de chiparoşi negri, aşa cum îi picta el, deasupra cărora ard stelele adevărate ale cerului. Într-o asemenea noapte Sisif îşi aminteşte, poate, câte întâmplări ciudate au avut loc pe. Muntele său. N-au fost numai amieze strălucitoare şi parfumate, numai veri cu iarbă caldă. Au existat şi destule suferinţe pe munte. Şi, poate, cei care au spus cel mai mult sunt cei care au suferit cel mai mult. Cei care au cerut tăcerii să strige şi durerii să spere. Care, pentru a-şi combate suferinţa, au constrâns-o ca şi el, ca Sisif, să înflorească. Unii dintre ei au murit nebuni sau cu plămânii ciuruiţi, iar lumea, domnule Camus, s-a obişnuit să le explice geniul prin boală. Nedreptăţii bolii i-am adăugat astfel o nedreptate şi mai strigătoare la cer, care îi frustrează şi de lupta lor. Simplă superficialitate? Poate nu e prea mult să afirmăm că mai ales un anumit tip de mediocritate, care nu suportă decât superioritatea lui Dumnezeu şi se uită bănuitor la toţi cei care şi-au permis să nu-i semene, a găsit în acesta îndeletnicire o voluptate aparte.

Ni s-au făcut, ştiţi foarte bine, liste întregi despre participarea suferinţei la istoria artei şi literaturii. S-au controversat diagnostice. Şi pentru mulţi nebunia lui Van Gogh a devenit o problemă mai interesantă decât arta lui Van Gogh. El nu mai e o operă. E „un caz”. Ca şi Kleist. Ca şi Nerval. Ca şi Baudelaire. Întregi capitole din istoria culturii sunt transferate astfel istoriei medicinii. Dar pentru ce? Cu ce scop? Dintr-o curiozitate bolnăvicioasă? Din motive ştiinţifice, ni se spune. Se poate. Nu contest că ştiinţa are dreptul să se

amestece aici şi să ne aducă lămuriri, dacă poate. Dar nu de interesul ştiinţei e vorba, ci de insistenţa cu care unii ţin să ni-l explice pe Baudelaire prin sifilis şi pe Van Gogh prin nebunie. Nu cumva această pasiune suspectă ascunde ceva? Prea e lungă lista celor despre care ni se reaminteşte mereu că au murit nebuni, că s-au sinucis, că au suferit de diverse boli… Homer orb, Tasso tot atât de anxios ca şi Strindberg sau ca Botticelli din ultima parte a vieţii, Pascal suferind de migrene îngrozitoare, Rousseau victimă a eredităţii, Nerval nebun spânzurându-se, Keats răpus de tuberculoză, Hölderlin şi Nietzsche murind nebuni, Leopardi urmărit de o melancolie neagră în care nu se ştie ce rol a avut defectul său fizic, Proust retras în boala şi singurătatea sa, Dostoievski scriind între crize de epilepsie, Toulouse-Lautrec infirm şi bând, Goya întemniţat în surzenie, Byron şchiop, Gogol nebun, Kleist sinucigându-se, Pavese la fel… Şi, cu inima strânsă, noi românii adăugăm acestor destine acute destinul lui Eminescu… Fireşte, se pot da destule exemple de nume celebre care au intrat în acelaşi timp în istoria culturii şi în cea a suferinţei. Dar ce vor cei pentru care capodopera e o problemă de sănătate şi geniul o formă clinică? Şi care cred că arta ar trebui studiată la Facultatea de Medicină şi exemplificată în ospicii?

Să ne spună, poate, că bolile sunt necesare? Că le datorăm o mare parte din istoria culturii şi din bibliotecile noastre?

Braque zicea odată că arta e o rană transformată în lumină. Şi cred că avem aici una dintre definiţiile cele mai frumoase ale artei. Chiar dacă unii n-au reuşit să transforme rana lor decât într-o altă rană, victoria celor care au izbutit s-o prefacă în lumină compensează înfrângerile celorlalţi. Dar cine are nevoie să insinueze că lumina astfel obţinută trebuie privită cu prudenţă? Că ea nu e decât efectul unei răni, produsul unei răni şi nimic

altceva? Ni se arată sub lumină rana şi ni se spune cu cinism: iată cauza! În loc să ni se spună: iată ce victorie a obţinut aici inima omenească! Ni se arată mereu privirea rătăcită a lui Van Gogh, în loc să ni se arate incendiul cu care el a umplut pereţii muzeelor în numai doi ani şi jumătate. Ni se repetă diagnosticul lui Nerval, în loc să fim lăsaţi în pace să contemplăm soarele negru al Melancoliei. Ni se pun în faţă fişele medicale ale lui Dostoievski, ca să-i înţelegem, chipurile, opera. Cu această logică, ne-am putea pomeni că ni se propune într-o zi o inspecţie sanitară şi o dezinfecţie generală prin muzee şi biblioteci. Sau că *Florilor Răului* li se pune o banderolă prin care să fim avertizaţi să ne spălăm pe mâini după ce-am închis cartea…

Căci mediocritatea despre care dumneavoastră spuneţi undeva că vrea să dăinuiască prin toate mijloacele, inclusiv bronzul, nu se mulţumeşte să dăinuiască. Uneori se simte ofensată. Şi pentru că nu-i poate contesta geniului valoarea, îi contestă sănătatea. E mult mai greu să spui despre Lucreţiu că nu era un poet mare. E mai simplu să-l declari neurastenic. E greu, după ce un tribunal n-a reuşit să-l distrugă pe Baudelaire, să vină cineva să declare că poezia lui n-are nicio valoare. E mai simplu să explici această poezie prin sifilis. Există oameni fără o vocaţie deosebită care ştiu să preţuiască şi să admire; acest simplu fapt îi salvează de la mediocritate. În schimb, mediocritatea autentică nu-i iartă geniului că se deosebeşte de ea. Şi atunci îl declară anormal. Îl trimite în ospicii, în spitale, luându-şi ca aliat nu numai bronzul, ci şi medicina. Geniul, insinuează ea, e o anomalie, o eroare tragică. Normală sunt numai eu, eu singură sunt sănătoasă. Nopţile lui Novalis? Da, desigur. Dar această scrânteală de a se teme de lumina zorilor… Baudelaire? Un bolnav dovedit. Van Gogh? Victimă a nebuniei… Şi astfel, admiraţia e înlocuită cu un diagnostic. Căci mediocritatea nu vrea să explice. Ea vrea să

coboare. Mai ales atunci când măreţia este prea evidentă ca să fie contestată. Cum să-l conteşti pe Van Gogh? Rămâne totuşi o soluţie. Să vezi în pânzele lui nu o rană plină de soare, ci delirul însorit al unui nebun. Un om normal nu poate visa să ajungă după moarte într-o stea, convins de asta, aşa cum e convins că morţi nu ne putem urca în tren…

Ar trebui să înceteze odată aceşti domni care ţin cu orice preţ, probabil, să ne demonstreze că n-avem motive de veneraţie, întrucât geniul nu e decât un eşec al mediocrităţii. Şi care, neputând să smulgă laurii de pe fruntea unor martiri ai artei, îi compătimesc pentru bolile lor. O, desigur, domnule Camus, nu pentru că inima le-ar fi însetată de milă. Aci nu e decât o stratagemă. Mila le dă un sentiment de superioritate, îi scapă de obligaţia neplăcută de a admira. Pentru că nu pot tăgădui febra din tablourile lui Van Gogh, îi privesc obrazul neras din autoportrete şi murmură ipocrit „Bietul Van Gogh", binecuvântând în aceeaşi clipă cerul că nu le-a tulburat şi lor minţile. Ei pun suferinţa deasupra operei nu ca să admire eroismul celor care au înfruntat aceste suferinţe, ci pentru a căpăta dreptul să-i compătimească, în loc să-i invidieze. Se uită de sus la sănătatea zdruncinată a lui Hölderlin şi cu milă la infernul plin de soare în care pictează Van Gogh. Se consolează că nu sunt geniali, zicându-şi că nu râvnesc boala, suferinţa şi tristeţea ospiciilor.

Dar cine are nevoie de compasiunea lor? Dumneavoastră, domnule Camus, sunteţi, poate, cel mai în măsură să ştiţi că Van Gogh nu pledează cauza nebuniei, ci cauza soarelui. Nu v-aţi explicat niciodată pasiunea dumneavoastră pentru lumină şi pentru speranţă prin boala dumneavoastră de plămâni, ci prin dorinţa de a da dreptate naturii omeneşti. Şi dacă am învăţat de la cineva ce înseamnă adevărata glorie, am învăţat de la

dumneavoastră că ea este dreptul de a iubi fără măsură. Sisif îşi ia revanşa asupra destinului iubind muntele pe care urcă. Tot suindu-şi stânca, a avut timp să se gândească la muntele său şi la sine şi a învăţat să înţeleagă frumuseţea dureroasă a unui răsărit de soare. S-au găsit destui care să-i şoptească la ureche că orice efort este inutil, că ar trebui să blesteme muntele. Dar în vreme ce umărul său sângerează sub apăsarea stâncii, Sisif îşi aminteşte de toate ceasurile când mirosurile verii i-au îmbătat trupul. Fericirea are uneori culoarea simplă a unui cer spălăcit, iar Sisif ştie că n-are rost să reproşeze acestui cer faptul că va exista într-o zi fără el. În felul acesta, el şi-a cucerit o înţelepciune anevoioasă. A aflat că nu trebuie să risipească nimic din darurile pe care muntele i le oferă. Cum aţi spune dumneavoastră, domnule Camus, a aflat că acest munte e singurul loc pentru Nunţile noastre. Aici sunt şi exilul şi împărăţia, moartea, dar şi nunta ruinelor cu primăvara la Tipassa unde totul repetă că primul lucru este acela de a nu dispera. Dacă nimic nu justifică moartea, viaţa are toate justificările. Şi trebuie să le opunem celor care ne vorbesc despre resemnare hotărârea noastră de a străbate până la capăt împărăţia plină de soare a vieţii, mergând astfel nu numai până la capătul speranţei, ci şi până la capătul luciditătii. Nu putem exista pentru renunţări. După cum nu putem fi de partea celor care suferă fără să fim împotriva celor care nu-i înţeleg sau îi jignesc prin mila lor.

Tocmai de aceea simt nevoia să mă împotrivesc celor care se uită chiorâş la Van Gogh, care se mulţumesc să ştie despre Homer că a fost orb şi despre Dostoievski că a fost epileptic. Ei cred că nebunia ţine loc de talent? Şi că sifilisul ţine loc de geniu? Ei cred că între ospiciu şi muntele Parnas nu e decât o problemă de termeni? Că Baudelaire a fost Baudelaire pentru că a fost bolnav de sifilis? Dar câţi bolnavi de sifilis au scris *Florile Răului?*

Ei cred că Van Gogh a fost Van Gogh pentru că a fost nebun? Dar câţi pacienţi ai ospiciilor au pictat *Lanul de grâu cu corbi?* Istoria culturii nu s-a scris în ospicii şi arta nu e o problemă clinică, chiar dacă biografiile unor mari artişti au fost copleşite de suferinţă.

„Oamenii care văd, îmi spunea într-o zi un tânăr aproape orb, trec pe stradă fără să reţină atâtea amănunte câte memorează cineva ameninţat să orbească." Am stat în câteva rânduri de vorbă cu acest tânăr şi mi-am dat seama că-l atrăgeau tocmai lucrurile legate de simţul care-l trăda. Citea mai mult decât un om obişnuit şi se interesa insistent de pictură. Visa să colinde lumea, *s-o vadă* înainte de a orbi complet. Şi vorbea despre artă cu o linişte care m-a impresionat mai mult decât orice accent patetic. M-am întrebat atunci dacă nu cumva e nevoie să suferim ca să discutăm serios despre fericire. Dacă nu cumva drumul spre Paradis trece obligatoriu prin Infern. Numai cel care a cunoscut deznădejdea poate înţelege violenţa luminii din pictura lui Van Gogh. Şi poate că Van Gogh ne cere nu atât să cunoaştem legile artei, cât legile suferinţei. Cine a coborât o dată în Infern va şti să preţuiască un răsărit de soare. Să binecuvântăm deci bolile pentru că ne-au învăţat să luptăm împotriva lor? Să binecuvântăm moartea pentru că datorită ei iubim şi mai mult viaţa? Puţini ne-au vorbit despre dragostea de viaţă ca acest pictor care desenează corbi deasupra unui lan de grâu cu câteva zile înainte de a se sinucide. Şi puţini artişti au lăsat după ei o dâră de sânge care seamănă atât de bine cu lumina verii. Suferinţa i-a dat şi lui, ca şi altora, o libertate amară; o libertate cu care un om obişnuit nu are ce face, dar cu care un artist sensibil şi decis să meargă până la capăt poate spune întreg adevărul, întrucât boala l-a eliberat de ceea ce era superficial şi i-a dat curajul să privească destinul în ochi. Pornind de aici,

cineva ne-ar putea argumenta că închisorile ne ajută să vorbim şi mai convingător despre libertate, că erorile judiciare au stimulat dreptatea, că solidaritatea o datorăm singurătăţii, iar demnitatea dezgustului faţă de cei laşi. De aceea ni se arată mereu corbii zburând deasupra lanului de grâu? Pentru a ni se dovedi că Van Gogh le datorează strălucirea grâului? De aceea ni se reaminteşte că El Greco a suferit de astigmatism? Pentru a ni se sugera că n-are rost să căutăm o altă explicaţie siluetelor lui alungite ca o flacără? De aceea ni se pomeneşte mereu de nebunia lui Hölderlin? Zeii albi ai Eladei, visaţi de el, nu fac decât s-o anunţe? Prea s-a făcut uz de această logică în toate felurile ca să nu mă tem că aici ni se întinde o cursă. Înseamnă că, într-adevăr, bolile sunt necesare? Că, într-adevăr, le datorăm o mare parte din istoria culturii şi din bibliotecile noastre? Dar de ce n-am spune că Tolstoi datorează sănătăţii sale tot atât cât datorează Dostoievski bolii sale?

Orice durere se poate schimba în valoare, zicea Malraux. Şi avem la îndemână oricând exemple care îi dau dreptate. Dar asta nu justifică suferinţa şi nici nu înseamnă că valoarea nu se poate naşte şi dintr-o inimă fericită. Sănătatea nu îşi pune întrebări ca boala, mi se va spune. Iar Sisif s-a gândit la destinul său numai după ce zeii l-au pedepsit. Înainte trăia nepăsător în Corint. Dar nu vreau să cred că suferinţele sanctifică şi că înfrângerile sunt necesare. De ce-ar trebui să ne apropiem de adevăr numai plini de răni? De ce-ar trebui să fim sfâşiaţi de un vultur ca să avem curaj? Oare fericirea nu e aptă să ne înveţe ceea ce ne învaţă suferinţa? Nu există un drum spre artă şi spre noi înşine care să nu treacă prin infern? Nu poate ajunge la cer cine n-a străbătut pământul şi iadul, scria Goethe. Dar îl putem cita liniştiţi? Trebuie să ne temem de fericire, dacă vrem să atingem înălţimile din noi? Nu, nu vreau să ajung

la această concluzie oricâte argumente s-ar aduce în favoarea ei. Măreţia unui martir nu se măsoară după suferinţele îndurate, ci după credinţa sa.

Nu voi pretinde că suferinţele n-au plămădit uneori mari artişti, călăuzindu-i spre o morală intransigentă. Pretind doar că aceasta nu motivează suferinţa şi nu-i dă niciun drept. Aceeaşi morală putem şi e firesc s-o obţinem şi de la lumină şi de la fericire. Martiri? Da, au existat şi în artă. Curaj? Da, adesea, măreţia s-a născut din durere. Şi sunt destui cei care, fiind loviţi, au pus întrebări în loc să se plângă. Cultura nu s-a făcut numai cu creatori fericiţi şi nici măcar în primul rând cu creatori fericiţi. Dar nu arta e de vină pentru asta. Ea nu cere să înflorească în răni. Şi, oricum, nu ea le-a produs. Ea vrea numai să le transforme în lumină pe cele produse de alţii.

La urma urmei, ce rost au aceste obiceiuri de a împărţi lumea în oameni sănătoşi şi suferinzi, când ar trebui s-o împărţim în cei care există şi cei care ard? Dacă suferinţa a avut un rol important în cultură, l-a avut pentru că a fost combătută. Istoria artei nu e istoria rănilor, ci numai a rănilor transformate în lumină. Şi nu suferinţa a umplut muzeele şi bibliotecile, ci lupta împotriva ei şi a singurătăţii. Nu datorăm nimic bolilor şi suferinţei în domeniul adevărului, ci numai în domeniul curajului. Aşa cum nu datorăm nimic singurătăţii şi lui Dumnezeu. Datorăm totul celor care li s-au împotrivit. Nu datorăm nimic absurdului, ci lui Kafka. Nu datorăm nimic epilepsiei, ci lui Dostoievski. Nu datorăm nimic nedreptăţilor, ci acelora care le-au combătut. Dacă oamenii au găsit mijlocul de a transforma rănile în lumină, aceasta nu interesează medicul legist, ci înfruntarea noastră cu destinul. Altfel ar trebui să ne întrebăm: ce defect optic trebuie să aibă cineva pentru a deveni Don Quijote? Şi ce diagnostic pentru a deveni Van Gogh?

Mulţi dintre cei a căror inimă a sângerat au fost învinşi ca oameni, dar au învins ca artişti. Arta a fost revanşa lor. Singura dreptate care le-a rămas. După ce nimeni nu ştie cât i-a costat această dreptate, iată-i ameninţaţi de compasiuni. „Sărmanul Van Gogh.” „Bietul Nerval.” Nu e revoltător, domnule Camus? De la dumneavoastră am aflat că boala nu e un sfârşit, ci un început. Că singurătăţii trebuie să-i răspundem cu tandreţe, iar trupului care ştie că va muri să-i recunoaştem dreptul de a se bucura de sărbătorile luminii. Jumătate din cantitatea de energie cu care e înzestrat un om, ziceţi dumneavoastră, se risipeşte spunând în fel şi chip „nu”. Dar uneori e foarte important să facem tocmai asta. Altfel, cum să ne descurcăm într-o lume unde, aveţi dreptate, florile şi vântul nu vor face niciodată să fie iertat restul?

Să mă întorc la Sisif. Acum îl văd mergând printre lanuri de grâu. Întreg muntele său miroase a grâu copt şi e inundat de culoarea grâului. Sisif are un obraz cotropit de o barbă ţepoasă, galbenă şi ea. Deasupra zboară corbi care ameninţă să atingă dintr-o clipă în alta spicele calde şi mâinile lui Sisif. „Ah, viaţa, pricina despărţirilor, a plecărilor”, murmură el. Grâul e obosit de soare, iar corbii planează sub cerul verii. Destinul este acolo, în aripa lor amară. Sisif nu trebuie decât să întindă mâna ca să-l atingă. Şi el ştie că iubind lumina grâului îşi pledează cauza. După cum ştie că istoria oamenilor e ca istoria grâului. Iată, zborul negru al corbilor a devenit mai ameninţător. Ameninţă gloria acestei zile în care se va decide soarta lui Sisif. Dacă aripa lor va atinge grâul, stânca se va prăbuşi, stropită de data aceasta de sânge. Pe munte domneşte o aşteptare tragică. Nu se mai aud decât foşnetele spicelor. Aerul a încremenit. Sisif suie cu paşi înceţi şi nimeni nu ştie ce se va întâmpla. Numai un lucru e din ce în ce mai evident. Obrazul său are din ce în ce mai

mult culoarea grâului. Şi putem oare uita că acest Sisif a comparat totdeauna galbenul cu dragostea? Undeva dincolo de aceste lanuri galbene trebuie să existe un chiparos cu o stea. Steaua în care el se va duce după moarte. Nu zicea cineva odată că bolile sunt călătorule celor săraci?… Dar toate astea nu spun, desigur, nimic celor ce ne vorbesc despre cauzele clinice ale geniilor. Ca de obicei, mediocritatea continuă să rămână bănuitoare. Corbii? Grâul? Soarele? Prostii! Nebunia lui Sisif şi pistolul. Iată singurele lucruri care vor interesa medicul legist când va consemna decesul.

Cei care explică geniul lui Baudelaire prin sifilis şi al lui Van Gogh prin nebunie n-au decât s-o facă mai departe dacă nu vor să priceapă nimic din misterul artei. Ceilalţi vom repeta că arta nu e o maladie, fie ea şi subtilă, ci o formă de luptă pentru adevăr… În această noapte în care în muzee chiparoşii lui Van Gogh foşnesc îndelung şi nunta ierburilor cu vara îmi aminteşte de dumneavoastră, domnule Camus, ştiu poate mai bine ca altădată că avem arta nu pentru a suferi, ci pentru a ne lupta. Lanurile de grâu ale lui Van Gogh nu ne spun nimic despre grâu, dar ne pot spune, dacă le ascultăm cu atenţie, toată povestea noastră. Secerătorul va veni nu pentru a secera grâul, ci pentru a ucide un om. Când corbii vor atinge spicele, pe unul dintre ele va începe să picure sânge. În clipa aceea, în singurătatea acestei privelişti va răsuna o detunătură şi mâna pictorului va cădea inertă strivind între degete un spic de grâu. Propria-i viaţă sfărâmată.

Dar Van Gogh n-a murit, domnule Camus. Biografiile mint. Şi numai arta are dreptate. Van Gogh trăieşte, căci corbii n-au atins încă spicele lanului de grâu. Aripile lor planează deasupra grâului, întunecă vara, o umplu de presimţiri. Dar degetul n-a apăsat încă pe trăgaci. Van Gogh trăieşte încă. Inima lui a luat foc, dar nu s-a

prefăcut încă în cenuşă. Abia în clipa când corbii vor mai coborî puţin şi vor lovi primul spic de grâu, atunci va răsuna împuşcătura şi atunci inima lui Van Gogh va fi arsă. Van Gogh trăieşte în această secundă tragică şi fără sfârşit. Toţi cei care povestesc sfârşitul său au minţit. Şi mai ales cei care nu vor să-i vadă decât ochii rătăciţi din clipa aceea.

Nu-l mai aud pe Sisif împingându-şi stânca. Undeva, la mijlocul muntelui, s-a oprit şi priveşte stelele…

Nopţile

Nopţile când îmi amintesc iarăşi de noi,
totdeauna pe întuneric şi ameninţaţi totdeauna,
îmbrăţişaţi sub ghilotină mereu,
totdeauna obsedaţi de timp şi de noapte,
hăituiţi de umbre în care ne recunoaştem pe noi,
totdeauna ca în prima noapte a lumii
şi totdeauna vorbind despre sfârşitul iubirii,
totdeauna amintindu-ne de mări şi de soare
şi totdeauna pe acest nisip negru al nopţii
fără să ştim dacă mâine vom mai fi împreună,
totdeauna aşteptând cuţitul ghilotinei să cadă,
totdeauna despărţirile,
totdeauna dragostea ameninţată de alţii
şi de noi înşine,
totdeauna sub acest soare negru
care ne luminează, când se ating, mâinile,
totdeauna înfricoşaţi că mâinile noastre
vor ajunge la capătul dragostei noastre
şi totdeauna visând să ne iubim fără să ştim
dacă suntem primii oameni pe lume sau ultimii,
dacă lumea începe cu noi sau sfârşeşte.
Totdeauna dragostea în umbră ca înţelepţii lui Rembrandt,
ea care n-are nevoie de înţelepciune, ci de speranţă
şi totuşi dacă va muri vreodată dragostea noastră,
va muri nu din pricina nopţii,
ci din pricină că noi înşine am ameninţat-o prea mult.

A PATRA IUBIRE
Scrisoare domnului Zweig

Mă uit la arborii ameţiţi de o primăvară confuză şi mă gândesc că întreaga mea experienţă de viaţă m-a adus nu printre cei care au înţeles viaţa, ci printre cei care o iubesc. Am folosit, chiar, atât de mult cuvântul dragoste în ultima vreme, încât în ochii unora, care-l simplifică până la formele lui triviale, am devenit, poate, suspect. Însă n-aş putea să-l evit. Vine o vârstă când ne dăm seama că un destin ratat a început totdeauna prin a nu mai iubi nimic sau prin a iubi rău şi, poate, n-avem nevoie de altă înţelepciune pentru a ne apăra de cei ce pretind că trăim într-o lume fără speranţă şi fără sens; că nu merită să trăim decât pentru a dispera până la capăt; şi că e timpul să auzim în propriile noastre declaraţii de dragoste sunetul nisipului. Existăm nu pentru a pălăvrăgi despre absurditatea lumii, ci pentru a ne da o justificare. Şi uneori e de ajuns duioşia unui cer de primăvară ca să ne reamintească acest lucru.

Sunt dileme despre care pot să declar deschis că nu mă interesează. Mi s-ar părea fără noimă să fii pus să alegi între Ignacio de Loyola şi Casanova, când nici sfinţenia, nici cinismul nu te atrag. Viaţa nu e nici pustiu, nici bordel. Şi nu văd de ce-ar exista atâta soare pe lume, dacă el ar exista numai pentru a lumina sfinţii şi escrocii. Aţi scris, însă, o carte despre Casanova, domnule Zweig, şi, dumneavoastră, care aţi afirmat odată că istoria este nedreaptă cu cei învinşi, ne sugeraţi că acest apaş al dragostei ar face parte dintre învingători. Şi mă întreb dacă e într-adevăr aşa.

Să încep cu o mărturisire. Nu simt nevoia să protestez că el şi-a obţinut nemurirea trişând, ca la masa de joc. În definitiv, este treaba istoriei cum îşi împarte favorurile. Faptul că Wellington nu va

fi niciodată la fel de cunoscut ca Napoleon nu mă împiedică să dorm. De altfel, nimeni nu ştie ce surprize ne mai rezervă această doamnă. De ce să ne supărăm că un măsluitor de cărţi a reuşit s-o înşele ca pe o femeie oarecare? Mai bine să recunoaştem că poeţii Arcadiei au ajuns să hrănească moliile în biblioteci, pe când, tot povestindu-şi amorurile, Casanova s-a trezit nemuritor. Şi, apoi, s-au întâmplat lucruri mai grave în lume decât aventurile unui bărbat care, trăindu-şi viaţa în braţele femeilor, a cerut ca recompensă destinului să figureze în Panteon alături de Dante. Ar fi ridicol să ne războim cu fantoma unui bătrân bolnav de podagra care şi-a scris memoriile pentru a-şi umple singurătatea, când există atâtea morminte nedrepte. Cel mult să-i aranjăm laurii veştejiţi, căzuţi într-o parte… Alţii şi-au plătit biletul pentru eternitate suferind? Perfect adevărat, însă Casanova n-a frustrat pe nimeni. El ne-a spus povestea aventurilor sale fără pretenţia că are dreptate; flecărind pur şi simplu, comportându-se în faţa hârtiei ca şi în faţa femeilor. Şi ce vină are el că a fost luat în serios? Cel puţin, vorbeşte în cunoştinţă de cauză. Nu ne povesteşte ca Chateaubriand despre locuri pe care nu le-a văzut. Şi nici nu se ruşinează de istoriile pe care ni le spune, cum se ruşina Boccaccio în partea a doua a vieţii când a scris *Decameronul.*

Îl auzim, e drept, şoptind ironic la bătrâneţe: „Toată viaţa am trăit ca un filosof”. Şi poate că am meritat cu toţii această ironie din partea lui, din moment ce, fără eforturi, a ajuns să rivalizeze în eternitate cu Goethe. Într-o lume care încurcă astfel gloriile şi în care analfabetul Cagliostro a avut Parisul la picioare, chiar avem nevoie, poate, din când în când de asemenea lecţii. Însă, atenţie. Un martir este totdeauna mai primejdios decât un învingător. E preferabil să-i citim memoriile şi să ne amuzăm câtă vreme reuşim să facem asta. Vom descoperi singuri în paginile lui răul de care

Casanova se temea cel mai mult. Mai mult chiar decât de infern. Plictiseala. După aceea, ne va rămâne destul timp să privim primăvara de-afară în numele nostru.

La urma urmei, istoria este plină de ciudăţenii. N-a primit oare Vaticanul acum trei secole din partea călugărilor unei mănăstiri o cerere solemnă de canonizare a unui anume Don Miguel de Manara, mai cunoscut ca urmaş al lui Don Juan? Poate aţi aflat mai multe despre cariera stranie a acestui concetăţean al lui Don Juan, care s-a hotărât, asistând în tinereţe la o reprezentaţie cu *Burlador,* să-i calce pe urme. Eu ştiu numai că s-a ţinut de cuvânt, egalându-şi şi chiar întrecându-şi modelul. Apoi a căzut pradă halucinaţiilor şi s-a hotărât să-şi expieze aventurile, a fondat ospicii şi a ajuns în fruntea unei mănăstiri, ţinând la zi lista daniilor aşa cum odinioară îşi ţinea o contabilitate scrupuloasă a victimelor. După zece ani de anchetă, Vaticanul i-a acordat lui Don Miguel titlul de Venerabil. Mai recent, am auzit că ar fi fost pusă din nou pe rol, de data aceasta beatificarea lui Don Miguel. În fond, dacă la bătrâneţe Casanova îşi făcuse printre cunoscuţi reputaţie de filosof, de ce n-ar fi un asemenea „filosof" amestecat şi printre sfinţi? Deşi, poate că Sfântul Scaun ar fi trebuit să înceapă această delicată operaţie cu Filippo Lippi, despre care, după cum vă amintiţi, Vasari ne povesteşte, între altele, că, în timp ce lucra la un tablou comandat de mănăstirea Santa Margherita, s-a îndrăgostit de o fată ce aştepta să devină călugăriţă şi a pictat-o într-unul din personajele din jurul Sfintei Fecioare, după care a răpit-o.

Dincolo de ironia situaţiei, există şi un adevăr serios, la care nu mă îndoiesc că v-aţi gândit în vreme ce scriaţi despre Casanova, chiar dacă n-o spuneţi. Într-o istorie a dragostei figurează nu numai lucruri sublime, ci şi unele penibile. La

Arcachon, unde venea să-şi petreacă vacanţele, D'Annunzio trimitea în fiecare zi zece telegrame la zece adrese diferite, cu aceeaşi formulă finală: „Eşti singura. Gabriele"… Să ne mai amintim şi altele? Hugo scriind versuri de un erotism brutal pentru a-şi stârni simţurile… Rodin modelând, în argilă, împerecheri echivoce… Şi cu ce e Casanova, la al cărui nume ne simţim în drept să surâdem, mai vinovat decât Musset care mărturisea singur că se îndrăgostea la fel de uşor cum răcea? Mai ales că aventurile sale îl privesc pe el şi femeile pe care a reuşit să le înşele. Acest condotier al amorului n-a trişat decât pe cei care s-au aşezat la masa lui. Şi şi-a respectat victimele. Nu le-a trimis niciodată a doua zi o meşă din părul lui aşezată pe un cap de mort, ca George Sand. Dacă ar fi fost un derbedeu în genul lui Cellini, ne-ar fi lăsat, poate, nu numai nişte memorii. Dar el nu ştia să facă altceva cu mâinile decât să fure la cărţi şi să mângâie trupul unei femei. Cu aceste mâini încărcate de inele a coborât dragostea din înălţimile unde au surghiunit-o romanticii şi a făcut singurul lucru la care s-a priceput, a lăsat-o fără speranţă.

Aveţi dreptate, Casanova nu e un şarlatan mediocru. E un şarlatan de geniu. Ar fi nedrept, cred, să-l bagatelizăm sau să-l insultăm. Dacă ne gândim bine, el n-a făcut decât să aplice prin budoare ideea iezuiţilor că scopul scuză mijloacele. E, cum spuneţi, un măsluitor care se distrează pe socoteala proştilor. Crede în dragoste tot atât cât crede în bijuteriile false şi se aşază la masa de joc ca un rege pe tron, gata să trişeze şi destinul. Numele lui, învăluit într-un surâs care abia maschează invidia, trăieşte şi azi pe buzele multora. Să nu-l învinuim pe el pentru asta. Şi, oricum, ipocrizia nu ne-ar fi de niciun folos. Nu vom iubi mai bine gonind fantoma lui Casanova în

iad, dacă frumuseţea serii de primăvară nu ne face să simţim un nod în gâtlej.

Dar scrieţi undeva, domnule Zweig, că viaţa lui Casanova este prin ea însăşi o operă de artă. Şi deodată tresar. Ce legătură au toate acestea cu arta? Departe de mine bănuiala că v-aţi gândit vreo clipă în mod serios să amestecaţi arta în afaceri care n-o privesc. Totuşi, nu pot să evit cu totul orice nedumerire. Fiecare iubeşte aşa cum ştie şi aşa cum poate. Şi nimeni nu va primi lecţii în privinţa aceasta. E în firea lucrurilor. De aceea, convins că trebuie să existe o oarecare logică în părerile noastre, nu pricep ce este „o operă" într-un domeniu care îndeobşte nu ne cere decât să ne naştem cu o inimă normală. Nu-mi plac, repet, cei care aruncă anatema asupra dragostei, indiferent din ce motive o fac. Şi dacă am trăi numai pentru a ne opune plictiselii, le-am putea răspunde că remediul lui Casanova este, oricum, mai potrivit decât aiurelile lor. Mai ales că misoginismul este o prostie care nu mai trebuie dovedită; ca şi pornirea de a nu suporta la alţii succesul. Dar arta nu de plictiseală se teme, ci de moarte şi de o viaţă care nu şi-ar mai pune întrebări. Iar a o alătura unui pungaş stilat care vântură lumea, considerându-se acasă oriunde întâlneşte o femeie pe gustul lui este, ca să spun aşa, un abuz de limbaj.

Cu atât mai mult cu cât nu prea e nicio noutate de fond aici. Alcibiade a făcut cam acelaşi lucru în Atena cu secole înainte şi chiar cu riscuri mai mari. Şi dacă scuturăm bine toate aventurile din viaţa lui Casanova, va trebui să recunoaştem că aici unde toate drumurile duc spre plăcere, niciunul nu duce spre artă. Căci arta nu-şi propune să aleagă între diletanţii plăcerii şi erudiţii, savanţii ei subtili. Ea vrea să aleagă între cei care trăiesc având numai interese şi cei care au o speranţă. Chiar dumneavoastră spuneţi că, probabil, Casanova nu şi-a ridicat niciodată privirea spre bolta înstelată, că o slujnică i se pare mai

interesantă decât toate operele lui Michelangelo şi că un joc de cărţi i se pare mai frumos decât un apus de soare la Sorrento. Ceea ce, fireşte, e dreptul lui. Însă dacă ne-ar pretinde pentru asta laurii artei, mă tem că, într-o zi, am putea ajunge la concluzia bizară că Nero este un exemplu de operă de artă alături de care toţi nebunii lui Shakespeare ne apar simpli diletanţi; idee cu atât mai primejdioasă cu cât nebunii lui Shakespeare, în loc să aibă mania incendiilor, au numai obiceiul de a spune adevărul făcând tumbe ca să nu ajungă cu capul pe butuc.

Înţeleg, domnule Zweig, că nu v-aţi gândit niciodată să-i rezervaţi un loc la Luvru cavalerului de Seingalt. După cum ştiu prea bine că viaţa îşi bate joc de ipocriziile retorice. Dacă mă declar împotriva unei comparaţii, pe care, poate, însuşi Casanova ar fi suspectat-o, o fac deoarece în această seară înţeleg şi altceva. Că dacă nu e în avantajul nostru să fim ipocriţi aruncând cu pietre în Casanova, e de datoria noastră să-l compătimim. Nu e puţin lucru să ai atâtea prilejuri de a te opri undeva şi să le pierzi pe toate. E un nenoroc să nu simţi niciodată că trebuie să aparţii în întregime unui singur cer şi unei singure înfrângeri fericite.

Şi de ce n-am protesta şi în numele dragostei? Casanova a început prin a sfida Inchiziţia şi a sfârşit prin a se pune în slujba ei, devenind informator al Inchiziţiei. Dacă l-am accepta, ar însemna să nu ne pese că există şi iubiri care sfârşesc la fel. Care transformă revoltaţi în complici.

Ce rămâne atunci din Casanova? Un învingător? Fie, domnule Zweig. Dar nu neapărat pentru că şi-ar fi obţinut acest drept, ci pentru că nu merită să figureze printre învinşi. Printre cei care trecând Rubiconul au ştiut că la Roma nu-i aşteaptă decât o seară înaltă şi caldă în faţa căreia inima lor va capitula. Dacă ei nu-şi strigă bucuria, este numai

pentru că li se pare mai convingător să vorbească normal.

Impostura

Ceilalţi lupi m-ar sfâşia dacă ar şti
că urletul meu e în realitate un plâns.

A CINCEA IUBIRE
Scrisoare domnului Loti

Am cunoscut un bărbat care nu intra în nici în fel în categoria bărbaţilor predestinaţi să aibă succes în dragoste. Cu figura ascuţită, părul cenuşiu în dezordine, ochii de culoare incertă, urechile mari şi pometii proeminenţi care îi dădeau un aer vag de pasăre de pradă, atrăgea totuşi interesul celor din jur. Locvace, perora continuu, adolescent îmbătrânit într-o anume candoare, cu lecturi multe, deşi întâmplătoare şi nu toate asimilate. Repeta frecvent „părerea mea este că…” lansându-se în discursuri istovitoare. A avut, probabil, complexul urâţeniei şi, cum era inteligent, a căutat compensaţii. Specialist în geologie, se ţinea la curent cu ultimele noutăţi. În materie de artă, însă, rămăsese la perioada dinaintea impresionismului. Tuna şi fulgera împotriva a tot ce nu putea fi numit exact, „ce reprezintă, domnule, ce reprezintă?” şi te privea cu un aer definitiv, dar nu aştepta răspuns, te considera răstignit de întrebarea lui şi-şi relua peroraţia, împingând puţin pieptul înainte, aşa cum făcea ori de câte ori se înfierbânta. Când se oprea pentru, o clipă, sufla de două ori tare pe nas şi te privea autoritar, ca şi cum se mira că mai exişti. Intuiam în el un timid care a învăţat să fie agresiv. Singurul lucru care mă supăra era faptul că ura ceea ce nu înţelegea şi avea o plăcere specială să ţină dizertaţii; nu lipsite de idei interesante, deoarece avea simţul speculaţiilor, dar obositoare. Într-o seară ne-a dezvoltat o teorie întreagă despre absolut. În esenţă, logica lui era următoarea. Cei care au visat Absolutul dispreţuind Relativul au uitat ceva; că absolutul nu poate fi decât o piramidă nesfârşită unde fiecare treaptă e relativă. Şi că nu putem năzui să ajungem la absolut decât urcând pe aceste trepte. Şi cum absolutul nu-l vom

atinge niciodată, ne vom consola urcând cât mai multe trepte. Visul rămâne absolutul, dar consolarea rămâne relativul. Şi nu numai consolarea, ci şi înţelepciunea. Căci nu putem dispreţui viaţa în numele adevărului că ea se sfârşeşte, că ea nu e absolută. Înţelepciunea preţuieşte treptele pe care punem piciorul, în vreme ce tragedia le simte ca pe un eşec al saltului în eternitate. Absolutul e rana noastră, s-a înflăcărat geologul. Călcâiul nostru vulnerabil. Aici au ţintit totdeauna pesimiştii. Nu veţi putea atinge absolutul! au ricanat ei, când n-au mai avut argumente. Urcaţi oricâte trepte ale piramidei, nu veţi putea ajunge niciodată în vârful ei! Cel care aleargă şi cel care stă pe loc vor rămâne la fel de străini de absolut. Don Juan şi cel care nu iubeşte nicio femeie rămân la fel de departe de dragostea absolută. Nu e nicio deosebire între ei.

Trebuie să recunosc că, în mare, eram de aceeaşi părere. În seara aceea chiar mi-am zis că-l judecasem greşit pe geolog. Apoi n-am mai auzit nimic despre el. Într-un târziu, am aflat că devenise un fel de globetrotter. Cutreiera lumea în calitate de geolog. L-am reîntâlnit după mulţi ani, întâmplător, şi aproape nu l-am mai recunoscut. Devenise alt om. Îşi mai şlefuise manierele, se îmbrăca cu grijă, chiar cu o eleganţă pedantă şi fiind mic de statură purta pantofi cu tocul foarte înalt. Nu-l mai interesa problema absolutului şi toată seara cât am fost împreună n-a vorbit decât despre succesele lui amoroase, cu un aer de seducător fatal şi blazat, şi despre ţările îndepărtate şi exotice pe unde a umblat. Dacă n-aş fi văzut cu ochii mei, niciodată n-aş fi crezut că un om care avea, caracterologic, multe date pentru a fi, să spunem, un Sainte-Beuve în geologie, a trecut în tabăra dumneavoastră.

De altfel, şi dumneavoastră, domnule Loti, aţi avut o evoluţie din care n-au lipsit surprizele. Am

citit undeva că în adolescenţă, într-un moment de exaltare religioasă, v-aţi anunţat familia că vreţi să deveniţi martir. Mai târziu, aţi renunţat la acest proiect dificil şi aţi devenit amantul unei tinere ţigănci. De-atunci aţi râvnit, se pare, mereu aureola lui Don Juan. Deşi existau unele impedimente. De pildă, statura dumneavoastră care v-a obligat să purtaţi pantofi cu tocuri foarte înalte şi să mergeţi cu paşi sacadaţi; şi care v-a preocupat, probabil, mult, din moment ce aţi declarat odată că aţi da toate cărţile dumneavoastră pentru a avea statura unor vlăjgani care făceau contrabandă de alcool. Ceea ce nu v-a împiedicat să colindaţi lumea, însetat mereu de experienţe noi ca Don Juan, demonstrând poate mai bine decât oricine că nu ştim, sau nu mai ştim, să stăm într-o cameră fără să fim bântuiţi de dorul călătoriilor.

N-aş vrea să fiu înţeles greşit. N-am avut niciodată nimic împotriva călătoriilor, ci împotriva celor care se uită ciudat la mine când le spun că aş vrea să văd Spania pentru Don Quijote. Aureola dumneavoastră de om care a străbătut mările patruzeci şi doi de ani, trecând din Tahiti în Senegal şi din Japonia în Turcia nu mă fascinează, dar nici nu mă irită. Într-o vreme, chiar mi-a stârnit curiozitatea. Ca şi numărul nesfârşit de farse ce dau culoare biografiei dumneavoastră şi care cândva în liceu m-au amuzat. Mai ales plăcerea de a organiza dinee la care invitaţii trebuiau să vină în costume din epoca lui Ludovic al XI-lea şi să vorbească franceza din secolul al XV-lea. Sau felul cum v-aţi stupefiat auditorii declarând în discursul de recepţie la Academia Franceză „Domnilor, eu nu citesc niciodată!”, ceea ce pentru un romancier la modă era un gest temerar. Deşi, cineva care se distrează aruncând printre picioarele trecătorilor şoareci de carton riscă, la drept vorbind, să fie judecat şi după aceste extravaganţe. Şi chiar mania deghizărilor… Aţi fost văzut îmbrăcat în beduin, în turc, în indian, purtând burnus sau kimono

japonez. Uneori… Dar ce n-aţi făcut? În Japonia v-aţi căsătorit „pe timpul şederii”. O idee care, să fim drepţi, nu i-a trecut prin minte nici lui Don Juan. Şi dacă e adevărat tot ce se povesteşte despre dragostea cu Hakidjé, din care aţi făcut prima dumneavoastră eroină, Aziyadé, despre întâlnirile cu ea într-o barcă pe mare, noaptea, până v-a propus printre suspine să sfârşiţi împreună în valuri, sau despre seara din Tahiti când regina Pomaré i-a dat marinarului Julien Viaud numele Loti, adică numele trandafirului în graiul ei, aţi avut motive să credeţi că vă asemănaţi cu legendarul seducător din Sevilla. Dar, cum ar spune bărbatul despre care v-am povestit, „părerea mea este că”… Să las însă orice glumă la o parte. Don Juan nu e o problemă de palmares în dragoste, ci o problemă de filosofie. Şi, de fapt, aici voiam să ajung. Iertaţi-mi ocolul.

Dacă Schopenhauer ar fi murit mai devreme, după ce a terminat de scris *Lumea ca voinţă şi reprezentare,* nimic nu s-ar fi schimbat în ce priveşte celebritatea lui. Sau, chiar, ea ar fi fost şi mai mare, deoarece nu i-am mai putea aduce lui Schopenhauer obiecţia că n-a trăit tocmai în conformitate cu ideile sale. Dar Don Juan? În lungul şir de femei cucerite de el, ne putem opri oriunde, ne spunem. Nu, e nevoie să numărăm până la o mie trei ca să ne convingem cine este acest seducător. Suntem tentaţi chiar să-l aşezăm la aceeaşi masă cu Casanova. Şi numai după aceea ne întrebam dacă într-adevăr totul e atât de simplu cum pare şi observăm că însuşi Casanova rămâne descumpănit. Ce caută acest seducător tragic printre ei, escrocii sublimi care râd de speranţă? Există o singură clipă când se aseamănă cu ei. Făcându-i morală, Don Juan ar întoarce capul şi ar întreba impertinent: ei, şi?

Desigur, nu toţi sunt de acord că frumosul andaluz urmăreşte un ideal. Unii consideră chiar

ridicol să-i punem în seamă o aspiraţie străină de el cum ar fi dragostea totală. Şi la fel de adevărat e, poate, că nici Don Juan nu ştie ce vrea. Singurul lucru asupra căruia n-are niciun fel de îndoială e că nu se poate opri la nicio femeie. Ceva îl mână mai departe. Mai exact, el ştie de ce se apropie de o altă femeie, dar nu ştie de ce a părăsit-o pe cea dinaintea ei. În acest punct, mă îndoiesc de dreptatea celor care reduc totul la dorinţă; încep să cred că sub masca lui Don Juan nu se află un seducător banal, ci unul care îi pune lui Dumnezeu întrebări necuviincioase şi simte nevoia să-si dea mereu exemple nu numai în privinţa dragostei, ci şi în privinţa puterii sale de seducţie. El este un cuceritor, un Hector al Sevillei, dar un cuceritor care vrea, probabil, să amâne problemele sale cu cerul, căutând un sprijin în pasiunea sa. Dacă nu vrem să-i spunem acestui sprijin dragoste absolută, putem vorbi în linişte, cred, despre o încercare de a rezolva problema destinului cu ajutorul dragostei. De fapt, de ce ne-ar interesa Don Juan dacă ar fi un simplu şi vulgar beţiv al simţurilor?

E adevărat că epigonii au luat de la el numai masca şi anecdota. Cum se întâmplă întotdeauna; acolo unde unul a creat o legendă, se găsesc destui care să profite de ea. Don Juan, însă, nu poate fi redus la anecdotă, aşa cum Don Quijote nu poate fi redus la un defect optic. Şi dacă nu m-aş teme să-l asociez unor mari risipitori, aş spune că el vrea mai mult decât să existe. Vrea să ia foc. Dincolo de aventurierul lăudăros şi impenitent se află un hăituit al pasiunii, care, în felul său, înţelege că va trebui să plece mai departe. Să nu întârzie într-o pasiune uzată. Să plece înainte de a deschide o rană în relaţiile sale cu destinul care se bazează pe sfidare. Cum s-ar zice, domnule Loti, el iubeşte mereu „pe timpul şederii”, dar din motive diferite decât cei ce fac asta ca să-şi umple timpul.

E drept, aşa cum Falstaff constată că onoarea nu-i bună nici de mâncat, nici de băut, Don Juan crede că îi poate lua din când în când peste picior pe cei consecvenţi. Şi zâmbeşte ironic. Se gândeşte, probabil, atunci că n-a renunţat la nimic în schimbul nerăbdării lui. În realitate, a renunţat mereu. Căci iubirea nu mai e pentru acest seducător decât eşecul seducţiei.

Ar trebui să adaug, domnule Loti, că nu mi-ar plăcea să mă număr printre cei gata oricând să-l admonesteze pe Don Juan în vreme ce, în secret, îi bovarizează, poate, aventurile. Cu atât mai puţin printre cei care îi reproşează cu Biblia în mână infidelitatea. De altfel, indignarea se mulţumeşte să condamne, renunţând să înţeleagă. Mărturisesc că în aceeaşi măsură, însă, mă tem de ceea ce sfârşeşte totdeauna prin a ne lăsa singuri. Deoarece iubim pentru că vrem să păstrăm. În timp ce Don Juan nu cucereşte decât pentru a renunţa la cuceririle sale. Abia s-a îndrăgostit şi adulmecă altă iubire. De fiecare dată el constată că n-a atins ceea ce voia. Cu fiecare femeie pe care o părăseşte, sporeşte cifra aventurilor, dar şi a eşecurilor sale, din ce în ce mai întărâtat şi din ce în ce mai deznădăjduit.

Astfel, Don Juan a intrat în mecanismul necruţător al tragediei. El nu-şi găseşte nici odihna, nici fericirea. E blestemat să rămână un nomad. E dominat de o pasiune inepuizabilă care, însă, îl lasă mereu cu mâinile goale. Vrând să iubească toate femeile, nu va putea iubi niciuna. Şi începând prin a nu se lăsa prins în mrejele nici unei iubiri, sfârşeşte prin a deveni un hăituit. Surâsul său insolent nu mai poate ascunde adevărul. În ciuda alergăturii lui, nu va ajunge niciodată în locul unde o îmbrăţişare descoperă eternitatea. Dragostea nu-i arată decât partea ei efemeră. Cea care moare după prima îmbrăţişare şi care ucide la prima atingere. El însuşi gata mereu

să-şi calce jurămintele, Don Juan n-are parte până la urmă decât de ceea ce ne trădează. Crede că doi şi cu doi fac patru şi că patru şi cu patru fac opt, dar asta nu face decât să-i amâne disperarea.

Să recunoaştem totuşi că el a înţeles cât de amară e o fericire provizorie. În vreme ce alţii n-au avut probleme cu ezitările… Când un spahiu, amantul creolei de care v-aţi îndrăgostit în Senegal, v-a provocat la duel şi, potrivit înţelegerii, v-aţi prezentat la miezul nopţii într-un cimitir unde l-aţi găsit răvăşit de durere, aţi început să plângeţi, se zice, unul în braţele celuilalt. Maliţioşii pretind că acesta a fost unicul dumneavoastră duel. Pe când Don Juan nu se teme să meargă pe buza prăpastiei, duelând şi iubind. Poate că n-are nici amintiri. Şi ce să-şi amintească? În urma lui nu există decât un lung şir de clipe care nu i-au dat nimic pentru viitor. El îşi arde trecutul pe măsură ce-l părăseşte. Nu are încredere decât în clipa pe care o atinge, dar tocmai această clipă îi arată de fiecare dată că s-a înşelat. În fiecare dorinţă satisfăcută întâlneşte decepţia. Cucereşte fără să posede niciodată. Elanul său se prăbuşeşte de fiecare dată în gol.

Pe de altă parte, el ştie că a se opri din această cursă înseamnă a accepta moartea. Pasiunea nu-l mai călăuzeşte decât ori spre altă iubire, ori în pustiu. Într-una din nopţile când a rămas singur a înţeles, probabil, că nu va lăsa nimic durabil în urmă. Dar tot atunci s-a hotărât să golească fiecare clipă de bogăţia ei.

Dacă există ceva demn de remarcat la acest seducător este faptul că, în ciuda eşecurilor sale, el nu ajunge un sceptic. Crede mai departe în dragoste şi va căuta o altă dovadă. Îşi pierde liniştea, dar îşi păstrează religia, care reprezintă altceva decât lista iubirilor de care s-a lepădat. Nu va găsi ceea ce caută, dar nu renunţă la ambiţia de a vrea totul. E un hăituit, dar nu un cinic.

Deznădăjduit, îşi continuă cursa şi se laudă. Degeaba i s-ar striga că e o contradicţie aici.

Să-l lăsăm, domnule Loti, să-şi continue drumul. Tot ce mai puteam spera să aflăm de la el am aflat; limita unde dragostea descoperă singurătatea chiar înăuntrul ei. Şi, de altfel, s-a vorbit atât de mult pro şi contra lui Don Juan încât e aproape inutil să mai lungim această controversă pentru altceva decât pentru a ne întoarce în cele din urmă la noi.

În treacăt, totuşi, să revin la bărbatul despre care v-am vorbit la început. În aceeaşi seară în care ne-a copleşit cu amănuntele aventurilor lui, la un moment dat mi-a venit o idee bizară. L-am întrebat ce părere are despre aspiraţia spre absolut. S-a uitat la mine intrigat şi oarecum descumpănit. Apoi a râs. „În matematică nu m-a interesat semnul infinitului. Şi pe urmă, eu vreau să număr, nu să ajung la un rezultat. Părerea mea este că…” Dar nu mă mai interesa părerea lui. În clipa aceea am înţeles că şi Don Juan poate fi trădat. Şi că, în fond, singura lui justificare este ceea ce îl apropie de Don Quijote. Ar fi ciudat să auzim vorbindu-se într-o zi despre cele 1003 mori de vânt ale lui Don Quijote.

Jocul

Mai am o scoică şi câteva pietre,
cum să clădesc din ele o mare
şi-un ţărm unde să stau pe nisip
şi cum să mă conving că am fost pe un asemenea ţărm
urmărind fericit o pasăre
care acum nu mă mai lasă să dorm?
O scoică şi câteva pietre
şi un nume ciudat
pe care nu-l înţelege nimeni
şi speranţa mea de-a ajunge
să nu-l mai înţeleg nici eu într-o zi.
Sărbătoarea s-a terminat,
îmi aştept pedeapsa lângă tribunele goale,
dar eu am văzut arzând la amiază un nor
şi-am auzit cântecul care îngenunchia caii sălbateci,
îţi spun, ţărmul acela nu-i o simplă poveste,
eu am văzut norul şi-am ascultat cântecul
şi înainte de a mă învinge
soarele m-a făcut fericit.

A ŞASEA IUBIRE
Scrisoare domnului Burckhardt

Soarele care arde deasupra Acropolei usucă poate tocmai acum pe ţărmul mării părul ud şi plin de alge al Afroditei. E ora când am înţeles cel mai bine că grecii au început războiul Troiei deoarece nu suportau să fie frustraţi de frumuseţe. Şi că, invocând mitologia, eu nu le-am cerut zeilor decât să le folosesc numele pentru cauza mea personală. Marmura repetă ceea ce trupul a aflat înainte pe nisipul înnegrit de lumină; că în această lume există mai multe lucruri de admirat decât de dispreţuit; şi, oricum, este singura pe care o avem.

Aşezat pe o treaptă tocită de paşi, mă uit la coloanele Parthenonului care dogoresc în căldura amiezii şi sunt uimit că nici singurătatea, nici şopârlele n-au sălbăticit marmura. Ea arată ca şi cum nimic esenţial nu s-a schimbat aici, în afară de faptul că o parte din marmură a dispărut ori s-a ruinat. Parthenonul se înalţă ca o frunte omenească deasupra tuturor greşelilor, deasupra propriei sale istorii şi a şopârlelor verzi ieşite să doarmă la soare, dar în ce măsură ruinele unei civilizaţii sunt fidele vremii din care provin? Într-un sens, timpul a acţionat în favoarea marmurei. Soarele şi ploile au şters orice urmă de culoare, lăsând să triumfe acel alb secetos pe care ne-am obişnuit să-l atribuim spiritului elin. Şi uitând că grecii îşi vopseau statuile, ne mirăm că ni se spun ciudăţenii despre zeiţe cu buze roşii şi gene artificiale.

Dar nu ne propune Parthenonul o altă Eladă decât cea care a fost în realitate? Pe stilobati şi în frize nu există nicio pată. Nicio umbră nu stânjeneşte liniştea marmurei. Ca şi cum în Elada n-au existat decât soarele, marea şi nisipul pe care a ieşit Afrodita. Ca şi cum Socrate a băut otravă într-o altă ţară, ca şi cum Hesiod şi Tucidide au

pierit de moarte firească, iar Fidias n-a fost proscris din Atena, ca şi cum exilul lui Xenofon sau al lui Alceu ar fi o simplă poveste, ca şi cum Anaxagora ar fi fugit din alt loc ca să scape de condamnarea la moarte. Şi toţi ceilalţi, surghiuniţi sau ucişi aici, sub cerul mediteranean şi lângă mările care par să nu fi cunoscut decât pe zeiţa frumuseţii şi dragostei…

De ce ţinem minte numai ce-au scris înţelepţii pe templul lui Apolo, „nimic prea mult", şi nu ţinem minte faptul că într-o cetate cucerită toţi bărbaţii erau omorâţi, iar femeile luate în sclavie? Grecii l-au aclamat pe Nero în circuri şi pe pistele de alergări. Să uităm aceste amănunte şi să ţinem minte numai ceea ce vor să recunoască templele şi statuile? Pe măsură ce ne depărtăm în timp, istoria Eladei cedează în faţa artei eline şi retrage într-un con de umbră acea parte care contrazice reveria. Iar statuile de marmură care populează muzeele lumii ne şoptesc: nu-i credeţi pe istorici, uitaţi-vă la surâsul care ne pecetluieşte gurile şi ascultaţi numai şoaptele noastre. Toate aceste statui dezgropate din pământ sau din singurătatea ruinelor sunt o mare armată albă, o armată de marmură care luptă împotriva umbrelor lui Xenofon şi Tucidide, împotriva paginilor lui Platon unde ni se povesteşte moartea lui Socrate. Ele ne dau imaginea unui „popor estetic" pentru care era firesc ca zeii să iubească lumina şi strugurii şi să primească de la un tânăr cioban, pe muntele Ida, recompensa frumuseţii. Marmura învinge în memoria noastră chiar tragedia, pe Sofocle şi pe Euripide, de câte ori intrăm într-un muzeu de artă greacă sau urcăm aici pe Acropole. Şi chiar după ce dumneavoastră, domnule Burckhardt, ne-aţi dat asigurări că elinii au fost mai nefericiţi decât cred cei mai mulţi, am continuat să ne imaginăm Elada după chipul şi asemănarea statuilor.

Există un mod maşinal de a spune „iubesc viaţa” sau „ştiu că voi muri” de care vreau să mă feresc. Mi-l închipui pe Machiavelli la San Casciano, când s-a refugiat din Florenţa; dimineţile pe care le petrecea acolo întreţinându-se cu tăietorii de lemne, apoi îndreptându-se spre o fântână şi citind cu voce tare un cânt din Dante sau un sonet din Petrarca; după-amiezile petrecute la „osterie”, discutând în faţa unui pahar de Chianti; şi mai ales serile când se întorcea şi se închidea în casă. Când îşi scotea hainele de peste zi, pline de noroi, punându-şi veşminte princiare. Şi când, îmbrăcat astfel, scria, în singurătatea unei odăi pline de cărţi şi de documente vechi, *Discorsi sulla prima Deca di Livio.* Ce să cred despre acest Don Quijote cu ochii pătrunzători şi ambiţii terestre, îmbrăcat somptuos, princiar, cu obrazul luminat de flacăra lumânărilor? Care în locul morilor de vânt vede strălucind zidurile Romei imperiale? Ca toată lumea, ştiu şi eu că nu acele *Discorsi* i-au adus gloria, ci *Il Principe,* cartea pe care Carol al V-lea o ţinea mereu la îndemână, iar Richelieu o consulta totdeauna în ajunul unei hotărâri importante… deşi sunt atâţia despoţi „perfecţi” care, fără să-l fi citit pe Machiavelli, poate chiar fără să fi auzit de numele lui, au descoperit singuri că lipsa de scrupule este o virtute, că adversarii trebuie eliminaţi, la nevoie şi prin otravă, că teama supuşilor consolidează tronul, în timp ce toleranţa macină statuile… De altfel, nu mi-am imaginat niciodată că Machiavelli ar fi avut sufletul lui Hölderlin. Totuşi şi el, dacă s-ar fi uitat dimineaţa, la San Casciano, într-o oglindă, şi-ar fi descoperit un obraz de nisip. Ritualul său de fiecare noapte îl arunca, de fapt, într-un deşert. Înseamnă că noi care cerem celor vechi nu glorie, ci un sfat, cu atât mai mult n-avem voie să sperăm nimic pe acest drum? Că, aici pe Acropole, ar fi timpul să ucid în

mine fantomele zeilor care din când în când mă frecventează? Cândva, am răsfoit un exemplar al *Cantonierului* lui Petrarca ornat cu miniaturi care îl înfăţişează pe poet urmărind-o pe Laura ca Apolo pe Daphne. Dar degetele Laurei şi părul încep să se transforme în crengi şi frunze de dafin. Altfel spus, mâna se transformă în nisip. Dacă visăm, domnule Burckhardt?

Stau pe această treaptă tocită, stăpânit de gândul că poate nicăieri grecii n-au spus mai limpede ca aici ce aveau de spus. Războiul Troiei nu e străin de ceea ce ni se întâmplă când soarele exaltă în noi imaginea frumuseţii şi ascultăm numai şoapta statuilor; care spun că în Elada nu murea nimeni, nu era omorât nimeni, nu suferea nimeni, în afară de cei urmăriţi de destin, şi că grecii nu făceau altceva decât să stea pe malul mării, să-l aştepte pe Ulise şi să discute între timp despre fericire… Bine, veţi spune dumneavoastră, şi nu e aceasta minciuna cea mai frumoasă? Totuşi, o văd pe Afrodita gata să se amestece printre femeile din procesiunea panateneelor pentru a învăţa speranţa de la ele. De ce n-am crede, urmând-o, că noi am făcut mai multe daruri Eladei decât ne-a făcut ea nouă? Şi că-i atribuim tot ce ne-ar fi plăcut ca ea să prefere şi să iubească? Şi că nu numai ploile, ci şi noi înlăturăm dintre ruine tot ceea ce socotim nepotrivit cu frumuseţea elină? Că am uitat intenţionat cum arătau la origine statuile, vopsite, pentru că noi nu le putem vedea decât albe? Dacă Elada a minţit, darurile pe care nostalgia noastră i le oferă provin dintr-o foame adevărată.

Să-mi iau îndrăzneala şi să formulez şi mai limpede întrebările pe care mi le pun. Oare nu cumva Elada este opera lui Hölderlin, a lui Nietzsche, a lui Winckelmann şi a lui Goethe, a lui Renan, a dumneavoastră şi a tuturor celor care au avut nostalgia ei? Mai exact, oare nu cumva Elada,

aşa cum o gândim astăzi, n-a existat, ci există numai nostalgia ei? Oare nu cumva singura Eladă adevărată este cea *posibilă?* Cea pe care suntem, sau nu, în stare s-o creăm singuri… Oare nu cumva unica înţelepciune elină este cea pe care o putem descoperi noi înşine? Oare zeii care au cutreierat lumea elină folosesc pentru noi un limbaj pe care grecii nu l-au cunoscut? Şi oare nu ne spune Parthenonul lucruri pe care arhitecţii săi nu le-au gândit? Oare soarele, timpul şi setea noastră de frumuseţe n-au inventat o ţară şi o înţelepciune sub cerul însorit ai Mediteranei numai pentru a da un nume unui mod de a ne apropia de lucrurile din jur? Oare nu cumva e la fel de inutil să căutăm printre ruine Elada, cum am căuta pe un câmp lanul de grâu al lui Van Gogh? Sau cum am căuta seara pe străzi umbrele lui Rembrandt? Şi care e deosebirea dintre Rousseau şi noi, cei care iubim Elada şi avem nostalgia ei? Că în loc să chemăm oamenii într-un paradis natural, dinaintea istoriei, îi chemăm printre ruine şi printre fantomele zeilor din Olimp? Că în locul unei naturi primitive, în acest peisaj se înalţă coloane de marmură? N-ar trebui mai degrabă să declarăm că n-a existat o asemenea ţară? Că ea nu e decât victoria obţinută de arta greacă asupra istoriei Greciei antice? Că ea nu e decât victoria lui Praxitele asupra lui Xenofon? Că Elada e o ţară de nicăieri pe ţărmul căreia fiecare are dreptul să coboare cu condiţia să iubească soarele şi măsura? Hölderlin ne-a dovedit, de altfel, că ea poate fi creată dintr-un nor, din ierburi, din lumina care curge pe arbori şi dintr-o singurătate care se întoarce împotriva ei. Socrate? Îl uităm în clipa când urcăm pe Acropole. Învinşii ucişi? Îi uităm în clipa când zărim Parthenonul. Şi apoi n-avem destule alte dovezi? Toate mărturiile sunt de acord că atenienele îşi vopseau părul în galben şi îşi colorau obrajii în roşu. Unde sunt aceste femei în marmura Parthenonului? În ce muzeu aţi văzut

asemenea femei? Nu e firesc să ne întrebăm dacă Elada este o creaţie a noastră, nu a grecilor antici?

Mi-aduc aminte, domnule Burckhardt, un paradox care vă plăcea: „arde ceea ce ai adorat şi adoră ceea ce ai ars”. Să ard melancoliile care m-au adus aici şi să ador cenuşa lor? Da, ştiu ce-aţi spune, Rousseau voia să demonstreze că omul a fost corupt de cultură şi de societate şi de aceea îl chema să-şi caute fericirea fugind de lume, după ce a ars în sine toate cărţile, în vreme ce Parthenonul ne cheamă înăuntrul unei culturi; şi nu al unei culturi obişnuite, ci al uneia care, în mijlocul greşelilor ei, nu pierde niciun prilej să strige „da” în faţa vieţii şi a soarelui. Spunându-mi asta, ar fi ca şi cum mi-aţi aduce aminte că „esenţialul în viaţă este îndeplinirea datoriei zilnice”. Dar ce trebuie să înţeleg prin datoria mea zilnică? Să visez în fiecare dimineaţă soarele răsărind pe Acropole? Să-mi tapetez pereţii camerei cu imaginea Parthenonului, a mării şi a statuilor eline? Sau să privesc arborii înroşiţi de vânt care se văd de la fereastra camerei mele? Cu alte cuvinte, unde trebuie să caut adevărata înţelepciune? Nu cumva declarăm pierdută pentru totdeauna Elada, din teama că nu vom fi destul de înţelepţi s-o căutăm în lumina ce ne dogoreşte obrazul şi mâinile?

Poate mai mult decât o cultură, cei vechi ne-au lăsat o morală. Iar în centrul acestei morale se află ciliar ziua de azi şi drumul spre zilele următoare. În miezul celor mai sterile ceasuri pe care le-am trăit, nu există, dacă voi cerceta atent, decât aceeaşi greşeală repetată în forme diferite: n-am înţeles că, tot ceea ce n-am iubit la timp, am pierdut. Nu păstrăm decât lucrurile pe care le iubim, ar zice un grec înţelept. Şi dacă trebuie să-mi găsesc o vină pentru sărăcia mea, atunci va trebui, probabil, să recunosc că n-am ştiut să întind mâinile spre bogăţiile cu care îi întâmpină fiecare zi pe cei care cunosc valoarea recunoştinţei; ei n-

au motive să se teamă decât de ceea ce au pierdut până ce au învăţat să privească atent în jurul lor.

Grecii înşişi, nu numai Oscar Wilde, ne îndeamnă să schimbăm maxima săpată de ei în marmură, „Cunoaşte-te pe tine însuţi!”, cu o alta: „Fii tu însuţi!”. Şi dacă le urmăm sfatul, cei care urcăm această colină sfârşim prin a descoperi că în loc să capete vocaţia elegiacă a ruinelor, Parthenonul şi-a păstrat un rol în prezent, îndemnându-ne să ne gândim nu la un timp apus, ci la noi înşine; şi nu atât la povestea lui, cât la ceea ce l-a făcut posibil. Perfecţiunea? E ridicol să ne închipuim că o putem copia. Parthenonul există numai pentru a ne aminti că trebuie s-o căutăm noi înşine. Şi, desigur, pentru a ne reaminti că Afrodita nu este numai zeiţa frumuseţii. Ea este şi zeiţa iubirii.

Avem la îndemână toate motivele care ne împing să transformăm Elada dintr-o amintire într-o speranţă; dintr-o problemă arheologică într-o problemă morală. Înţelegându-le, tot ce părea înţelepciune iremediabil pierdută n-ar fi decât o înţelepciune de câştigat. *Et in Arcadia ego…* Ei bine, nu. Dacă există o înţelepciune elină, atunci ea ne spune că nu trebuie să căutăm Elada în altă parte decât în ceea ce reprezintă şansa noastră de fericire şi de dragoste; că timpul în care trăim este singurul care ne aparţine cu adevărat şi depinde de noi ce chip îi vom da. Aceste coloane sunt făcute pentru eternitate, dar pentru a ne învăţa că fericirea trebuie atinsă cu mâna. În faţa lor, dacă le privim atent, Arcadia nu mai e o problemă a memoriei. Dimpotrivă, ea e o şansă care se oferă fiecăruia, ca marea sau soarele… Iar rugăciunile pe Acropole, oricât ar fi ele de frumoase, nu le putem urma. Pentru că ele ne-ar sili să spunem în cele din urmă: „În zadar! Nu avem în faţa noastră decât nişte ruine, nişte coloane singure, iar templul adevărat, coloanele adevărate, spiritul elin adevărat,

frumuseţea elină adevărată sunt pierdute pentru totdeauna. Numai şopârlele care dorm la soare pe stilobaţii de marmură mai pot visa Parthenonul aşa cum a fost el”… În schimb, există, poate, o Eladă pentru oricare dintre noi, dacă ştim unde s-o căutăm, dacă pe ţărmurile strivite de soare suntem hotărâţi să nu trişăm niciodată. Şi cu cât ne va semăna mai mult, această Eladă va fi mai adevărată. Pentru că ea va fi o înţelepciune trăită, o frumuseţe trăită şi nu un paradis pierdut. Parthenonul nu e doar un templu, ci, în primul rând, un punct de vedere asupra lumii. Printre coloanele lui vom redescoperi toate argumentele care fac ca balanţa să se încline în favoarea soarelui, a dragostei şi a vieţii.

De altfel, toate lamentaţiile pe Acropole au plecat de la o premisă greşită. Ele aveau mai multă încredere în vestigiile de marmură decât în inima noastră. Ignorau sau dispreţuiau adevărul că, abia căutându-l în ceea ce e viu şi nu în ruine, sufletul elin se dovedeşte etern. Ulise se poate întoarce oricând în Ithaca cu condiţia să creadă că insula se află în sine însuşi şi o poate descoperi.

Îmi trece prin minte imaginea unei gări al cărei nume nu-l mai ştiu. Era un chioşc acolo la care oamenii beau bere neagră şi se uitau absenţi la vagoane. Îi invidiaţi oare pe călători? Sau nici nu-i vedeau, se uitau la ei ca la nori? În realitate, nu astfel ar privi Parthenonul cineva care a ajuns la concluzia că nu mai putem visa Elada decât pentru a o pierde definitiv? Fireşte, ca toţi cei care au aflat în memoria lor un criteriu ştiu că numai ţinând minte vom putea să alegem. Dar nu cred până la capăt decât în amintirile care participă la ceea ce mi se întâmplă, care mă ajută să înţeleg cât de cât lumea şi s-o iubesc. Nu vreau ca amintirile să mă separe de lume, ci să mă apropie de ea. Nu vreau ca ele să mă îndepărteze de lumina acestei ore, ci să mă ajute s-o iubesc şi mai adânc, şi mai

adevărat. Unde să caut Elada dacă nu în ceea ce n-are nevoie de ruine pentru a iubi frumuseţea?

Sunt din ce în ce mai convins că înţelepciunea anticilor nu are nevoie de muzeu, ci de o inimă. Dacă mai umblă prin lume, Apolo va prefera o pajişte însorită singurătăţii de pe Acropole. Iar un copac beat de mirosul crud al frunzelor ne poate lămuri mai bine decât Fidias de ce arta elină a murit iubind. Până în ultima clipă ea n-a încetat să iubească lumea pe care a descoperit-o. După cum, din prima clipă, nostalgicii Eladei au făcut greşeala să uite acest adevăr. În loc s-o privească pe Afrodita ieşind din mare, scuturându-şi părul ud încă de spuma mării, ei nu mai văd decât statuile Afroditei. Lor nu le mai spun nimic marea şi dragostea care palpită sub muşcătura luminoasă a soarelui. Visează la gloria antică şi nu mai văd gloria zilei care-i înconjoară. Uită că Petrarca s-a înşelat aşteptându-şi nemurirea mai degrabă de la un poem doct şi plicticos ca *Africa* decât de la *Canţonierul* închinat Laurei. Uită că din toate scrierile lui Erasm singura care rezistă timpului e cea mai puţin îndatorată antichităţii. Uită că orice paradis care nu e o problemă de viitor e un paradis tragic. Ce altceva spuneau toţi acei zei care spionau plăcerile muritorilor decât că viaţa e singurul paradis cu putinţă? Ce altceva spune frumuseţea statuilor greceşti? Sau Parthenonul care ne vorbeşte despre lucruri ce n-au nimic comun cu zeii? Despre fericire, de pildă. Şi, în orice caz, despre noi înşine. Despre noi, nu despre Olimp! Ca şi Afrodita.

Căci zeiţa iubirii e aici, în lumina care scaldă pământul şi inundă marea. Pe ţărmul unde trebuie că a ieşit din valuri. Nemurirea? „Ce înseamnă a fi nemuritor?” îl întreabă Nausicaa pe Ulise, după ce a ascultat povestea cu nimfa Calypso. „A fi uitat de oameni şi a uita de toţi oamenii”, răspunde Ulise. Nimeni dintre cei care au crezut vreodată în Afrodita n-a vrut să devină nemuritor în felul

acesta. Ea n-a ieşit pe ţărm să ne predice nemurirea Olimpului, ci frumuseţea lumii, dragostea cu care trebuie să participăm la această frumuseţe, iubind râurile în care ne scăldăm, iubind nisipul pe care mergem cu tălpile goale, iubind iarba pe care o strivim sub picioare, iubind pământul care ne aduce pe mâini miros de grâu şi duioşia unor seri pline de amintiri. Şi negând tot ceea ce umileşte iubirea şi o jigneşte… Da, domnule Burckhardt, Afrodita mă ajută prin numele ei să rezum şi ne arată că dorinţa grecilor de a da omului locul pe care alte religii l-au dat zeilor nu e o vorbă goală. Zeiţa este frumoasă tocmai pentru că trupul ei seamănă cu al unei femei frumoase. Această frumuseţe nu ne trimite în cer, ci pe pământ. Şi, datorită ei, trec acum din nou pe toate plajele unde am stat altădată la soare ascultând valurile şi visând la frumuseţea lumii… Nu acelaşi lucru ar trebui să înţelegem şi pe Acropole?

Îmi dau seama, sună ciudat monologul meu adresat unei umbre. Asemenea vorbe nu se spun decât unor oameni care au viaţa înaintea lor. În realitate, mi le adresez mie, domnule Burckhardt, pentru acea parte din viaţă care mi-a mai rămas şi în care ar trebui să dovedesc că am priceput ceva din greşelile mele. Altfel, rezultatul unui drum, aici pe Acropole, n-ar fi decât o tristeţe, mai mult sau mai puţin însorită.

Şi iată de ce cred că lucrul cel mai important pe care ni-l poate oferi Elada este darul de a spune „da”. Pe această colină niciunul dintre filosofii absurdului n-ar putea vorbi cu voce tare fără să se facă de râs. Logica vieţii triumfa o dată cu capitelurile, făcându-ne solidari nu numai cu marmura, ci şi cu lumina care colaborează cu ea şi învinge şopârlele culcate pe stilobaţi. Pentru ce i-am mai asculta pe cei ce dispreţuiesc dragostea noastră de viaţă? Ştim şi singuri că ea nu rezolvă totul, după cum ştim că trebuie să începem cu ea.

E la fel de normal să nu uităm ceea ce rămâne nedrept în această lumină şi să ne gândim că nu e ruşinos să fii fericit. Obiecţiile împotriva morţii lui Socrate n-au de ce să fie în contradicţie cu mărturia acestor pietre calde. Fidias a fost proscris, dar marmura a rămas să vorbească în locul lui. Ceea ce ni se povesteşte despre exiluri şi crime e adevărat, dar acesta nu-i un motiv să reproşăm statuilor că n-au nicio pată de sânge pe mâini. Cel puţin, marmura ne arată ceea ce rămâne. La Sparta nu există niciun monument, vântul spulberă praful dezolând singurătatea care stăruie ca o pedeapsă postumă. Dar nu întâmplător filosofia s-a născut la Atena, nu la Sparta.

Şi, în definitiv, are mai puţină importanţă dacă sculptorii şi arhitecţii au avut sau n-au avut în întregime dreptate. Dacă Elada a existat sau nu. Important este că nu putem concepe istoria fără ea. Că ea ni se pare *posibilă.* Că ea ni se pare *necesară,* chiar dacă n-a fost adevărată. Şi că o înţelepciune care a dat măsurii locul cuvenit, nu s-a ferit să mizeze totul pe ceea ce ne putem oferi singuri. Căci, după părerea mea, domnule Burckhardt, grecii au priceput înaintea lui Baudelaire că iubirea râde şi de infern şi de cer.

Astfel, înţeleg de ce toţi cei care au vrut să distrugă Parthenonul n-au reuşit decât să-l facă să vorbească mai limpede. Ca şi marea, ca şi soarele, el ne determină să privim mai atent lucrurile din jur. Şi, poate, numai cei ce caută printre ruinele de marmură ceea ce le aparţine iubesc într-adevăr Elada.

Mă număr oare printre ei? Ceea ce ştiu sigur este că nu doresc să mă număr printre cei care vor să bea din izvoare secate; pentru care Parthenonul nu este o victorie, ci un stil. Elada se află sub soarele care arde pe cer *acum* sau nicăieri. Pe ţărmul ei nisipul dogoreşte şi-mi aşteaptă trupul, iar înţelepciunea despre care ni s-a vorbit atâta

înseamnă, de fapt, să încerc să aduc lecţiile celor vechi despre frumuseţe sub soarele şi pe nisipul ce mi-au fost hărăzite mie. Rolul memoriei este să pună trecutul la lucru, însă un ceas în care să stau întins pe nisipul cald al unui ţărm valorează, poate, uneori la fel de mult ca un drum pe Acropole. Cu ochii orbiţi de lumină voi putea spera să aflu un sens Parthenonului acolo unde singurii sculptori şi arhitecţi au fost marea, vântul şi timpul. Sau nici nu va fi nevoie, deoarece nisipul, valurile şi soarele mă vor învăţa acelaşi lucru ca Fidias.

Vreau să cred că tot într-o amiază ca aceasta au plecat corăbiile spre Troia. Chiar dacă mă îndoiesc uneori.

Venus din Milo

Undeva în urma noastră trebuie să fie o insulă
unde păsările ţipă ca la începutul lumii şi
oamenii învaţă primele cuvinte, unde o femeie
descoperă arta desenând cu degetul pe nisip
conturul umbrei iubitului ei. Undeva în urma noastră
trebuie să existe, înaintea cuvintelor şi înaintea tuturor
rănilor, trebuie să existe un cuvânt cu care am putea
mărturisi totul, sau trebuie să existe o tăcere egală
cu toate cuvintele. Trebuie să existe o apă limpede
care nu se umple de sânge când ţipă o pasăre sau
ne aducem aminte, trebuie să existe o apă limpede
de care să nu mă mai tem să mă spăl cu ea pe mâini
şi pe faţă şi pe urmă să mă privesc liniştit,
fără tristeţe şi fără să fiu nevoit să surâd,
uitând ceea ce ne-a făcut vinovaţi faţă de noi înşine
şi faţă de alţii. Dar unde este această insulă,
domnule Gauguin, dacă dumneavoastră în Tahiti
n-aţi aflat decât că „a spera înseamnă aproape a trăi”?
Unde este această insulă dacă nu în noi înşine?
„Le péché c’est le Grec”, ziceaţi dumneavoastră
înainte de asta. Adică vina noastră este aceea
de a fi construit Parthenonul? De a fi sculptat
şi admirat pe Venus din Milo? Nu, domnule Gauguin,
povestea dumneavoastră mă călăuzeşte de fapt

spre concluzia că după atâtea secole şi atâtea greşeli,
după atâtea speranţe şi atâtea amânări, nu mai trebuie
să căutăm fericirea decât lângă mâinile noastre.
Nu-i putem cere artei să se întoarcă înaintea cuvintelor
şi dacă într-o dimineaţă păsările vor trece pe ţărm
ameţite de soare şi nimeni nu va mai spune despre ele
decât că sunt nişte păsări ameţite de soare
şi dacă într-o zi valurile vor lăsa pe nisip nişte urme
ciudate şi nimeni nu va mai spune altceva despre ele
decât că valurile au lăsat pe nisip nişte urme ciudate,
atunci uitaţi-vă bine la trupul Tehurei,
poate veţi descoperi în flacăra arămie o zeiţă de marmură
recăpătându-şi din cele două braţe pierdute un braţ
pentru a desena, imitându-i pe oameni,
conturul umbrei iubitului ei,
chiar fără să ştie ce-i arta.

A ŞAPTEA IUBIRE
Scrisoare domnului Chamfort

Dumnezeu mi-e martor, domnule Chamfort, că nu vreau decât să împart totul în logic şi nelogic, cu speranţa că în niciun caz încrederea în logică nu e partea inutilă din mine şi de aceea îmi spun că sunteţi un exemplu de intransigenţă care omoară. Dar cum să numesc intransigenţă ceva care nu mai recunoaşte nimic? Ne spuneţi că aţi văzut rar oameni care să-şi respecte inima, principiile, sentimentele. Şi vreţi, probabil, să ne atrageţi atenţia, astfel, că sunteţi unul dintre aceştia. Şi că nu vă cruţaţi nici pe dumneavoastră de concluziile la care aţi ajuns. Într-o lume unde ne lovim de atâţia care nu iubesc nimic în afară de propria lor persoană, sarcasmul dumneavoastră ar fi putut constitui mărturia unei singurătăţi nobile. Fireşte, dacă sarcasmul poate ţine loc de argumente. Însă a nu ne iubi pe noi înşine e o virtute numai cu condiţia să-i iubim pe alţii. Când declarăm că dispreţuim totul, nu cred că mai are importanţă ce părere avem despre noi. Iar dimineaţa aceasta în care marea iese din noapte mă face să simt şi mai mult că intransigenţa e o virtute doar dacă e pusă în slujba unei speranţe. Am înţeles demult că nu eludăm moartea nevorbind despre ea şi că nu iubim mai mult viaţa recunoscând numai sărbătorile ei. Şi cu toate acestea nu pricep cum poate cineva să declare că ar fi pus cu plăcere pe poarta Paradisului versul pe care Dante l-a pus pe poarta Infernului, *Lasciate ogni speranza voi ch'entrate* şi să-şi închipuie că va fi urmat pe acest drum sau cel puţin aprobat. De ce altceva vă notaţi gândurile pe pătrate de hârtie pe care le strângeaţi apoi în cutii de carton?

Există în aceste hârtii un râs incisiv. Dar e un râs asupra căruia nu ne putem face iluzii. E râsul cuiva care se va întoarce într-o zi împotriva sa cu pistolul

şi briciul în mână. Şi cum să ne explicăm că un om înzestrat cu calităţi demne de invidiat se masacrează singur? Un trup care era, se spune, la fel de frumos ca al lui Don Juan a fost scăldat într-o baie de sânge. O viaţă începută cu succese şi glorie s-a încheiat într-o tragedie cutremurătoare a negaţiei. „Mă duc în sfârşit dintr-o lume unde trebuie ca inima să se sfărâme sau să devină de piatră" nu e, totuşi, mărturisirea unui om care nu avea de ales. Sau cel puţin până la un punct. Atunci de ce acest exemplu zguduitor despre infernul în care poate coborî deznădejdea unui om? Pentru a ne dovedi că n-aţi glumit când aţi râs de speranţă şi de fericire? Că nu v-aţi jucat notând pe acele pătrate de hârtie că speranţa nu e decât „un şarlatan care ne înşală neîncetat"? Şi că fericirea n-a început, într-adevăr, decât în clipa când aţi pierdut-o? Ce tristeţe a suit inteligenţa dumneavoastră să fie necruţătoare? Ce amărăciuni, ce dezgust au putut împinge un spirit atât de dotat într-o singurătate care nu mai ştie decât să ucidă?

Veacul în care trăiesc a văzut atâta sânge, încât nu e uşor de impresionat. În plus, el priveşte cu un aer ironic, superior şi cam stupid galantul secol al XVIII-lea, cu perucile sale pudrate, ameţit de etichetă şi de disputa dintre Voltaire şi Rousseau. Sau, poate, aşa au privit în urma lor toate veacurile. Vreau să spun numai că drama dumneavoastră poate tulbura până şi o lume în care nu de puţine ori orgoliul e suspect, iar tristeţea seamănă, cum îmi zicea cineva, a insinuare. Niciodată nu vom putea fi convinşi că „moartea e remediul". Nici greşelile, nici ironiile nu ne pot face să uităm cu totul că iubirea există. Şi cum privesc pe fereastră marea, soarele roşu şi inflamat care se ridică din apă, ţărmul pe care mă aflu, linia neagră a digului, mă gândesc că ar trebui să vorbesc despre toate. Chiar dacă în felul acesta nu sunt deloc filosof.

Căci, scrieţi undeva, supremul filosof este cel care nu mai spune nimic, care ajunge la tăcere absolută. „Zi de zi, măresc lista lucrurilor despre care nu mai vorbesc. Cel mai filosof este cel cu lista cea mai lungă.” Vorbele acestea puse pe seama lui M… sunt, de fapt, înţeleg, o confesiune. Sarcasmul nu mai ajunge unei inimi însetate de negaţie. Trebuie zdrobite buzele care vor să şoptească. E începutul tragediei. O aud cum îşi face loc prin această muţenie amară. Şi dacă în faţa unui mormânt singura cuviincioasă e tăcerea şi mă înclin tăcut în faţa trupului dumneavoastră însângerat, nu pot să fac acelaşi lucru în faţa disperării care-şi pecetluieşte buzele.

Pe acest drum, Nero n-ar mai trebui să dea foc Romei. Ar fi suficient să dea foc dicţionarului. Sau închipuiţi-vă, domnule Chamfort, o Romă arzând şi hotărâtă să nu pronunţe niciun cuvânt cu buzele ei arse, pentru a-l pedepsi pe Nero prin tăcerea ei, prin refuzul ei. Vă imaginaţi că Nero nu va putea suporta această tăcere? Că scos din minţi, din pricina liniştii, va cutreiera Roma mergând cu tălpile goale pe cenuşa fierbinte pentru a stinge incendiul? Sau i-aţi uitat oare pe cei care au crezut că vorbele, cuvintele sunt de vină, că ele poartă răspunderea nefericirii noastre şi ele ne omoară? Şi cât de lungă vreţi să fie lista lucrurilor de care v-aţi hotărât să nu mai vorbiţi? Oare pentru a aboli suferinţa e destul să distrugem cuvintele, să le târâm sub ghilotină, să le punem pe butucul unde au căzut capetele regilor? Cuvintele nu pot fi asemănate cu regii şi m-ar mira ca dumneavoastră care n-aţi fost străin nici de pasiunile moralei, nici de pasiunile revoluţiei să fi făcut această comparaţie. Ce sens ar avea o revoltă care s-ar ridica nu împotriva nedreptăţilor, ci împotriva cuvintelor? Care ar condamna la moarte toate cuvintele şi ar proclama o republică a tăcerii unde nimeni n-ar mai avea voie să scoată o vorbă,

pentru a fi combătută, astfel, cât mai eficace nefericirea? N-ar fi absurd, domnule Chamfort? N-ar fi absurd să facem liste cât mai lungi de cuvinte trimise la eşafod? Pentru a ajunge unde? Într-o cetate din care să fie izgonite toate cuvintele, aşa cum Platon visa o republică ideală din care să fie izgoniţi poeţii? O cetate în care să se audă numai vântul, numai foşnetul frunzelor, plânsetul mării la ţărm şi ţipetele păsărilor? În rest, tăcere şi indiferenţă. Cine iubeşte să fie executat pentru că a atentat împotriva disperării care stă pe tronul ei de nisip într-o muţenie absolută.

Sau să credem că suprema înţelepciune este tocmai muţenia cu „lista cea mai lungă”? De aici n-ar mai fi decât un pas până la a spune ca Pascal: *Abêtissez-vous!* Dar acesta să fie scopul istoriei? Muţenia? Înţeleg că dumneavoastră nu voiaţi să mai numiţi lucruri pe care nu le mai puteaţi suporta, însă de ce deplângeţi faptul că nefericiţii n-au instinctul sau mândria elefantului care nu se reproduce în captivitate? Sau, totuşi, să tragem concluzia că nefericirea şi nedreptatea pot fi înlăturate din lume înlăturând din dicţionare numele lor? Că vom deveni nemuritori dacă nu vom mai pomeni numele morţii? Că ajunge să devenim muţi ca să ne mântuim? Pentru asta au înfruntat martirii rugul, otrava şi ştreangul? Pentru dreptul de a nu mai spune nimic? Nu, domnule Chamfort, dumneavoastră cunoaşteţi foarte bine adevărul. Ei au murit tocmai pentru că au vrut să spună. Pentru că n-au vrut să tacă.

Şi ce vom face dacă nu izbutim să ajungem la capătul listei? Dacă vom simţi că nu putem trece pe această listă nici marea, nici cerul acesta umed al dimineţii, nici amintirile, nici tot ceea ce ne leagă de ziua care începe? Orice om care iubeşte ceva simte nevoia să facă mărturisiri, după cum orice profet are nevoie de cuvinte pentru a-şi împărtăşi profeţiile. De fapt, nici dumneavoastră n-aţi putut să vă dispensaţi de ele. Nu e aşa, domnule

Chamfort? Cineva care îşi explică deznădejdea e un om care încă mai speră, în ciuda faptului că declară altceva. Să cred că n-aţi renunţat nici la iubire? Nimeni nu dispreţuieşte mai mult iubirea decât cineva care a dorit-o cândva excesiv. Revolta dumneavoastră împotriva iubirii e oare, în realitate, o declaraţie disperată de dragoste? Suprema negaţie nu face decât să mascheze suprema afirmaţie? Şi faptul că voiaţi să măriţi lista lucrurilor despre care să nu mai vorbiţi ascunde oare hotărârea deznădăjduită de a vorbi despre toate? Din nefericire, tragedia al cărei singur actor aţi fost a exclus orice posibilitate de a răspunde acestor întrebări. Nu ne rămâne decât să recitim nedumeriţi frazele despre o înţelepciune cu buzele strânse. Ce-ar urma după moartea cuvintelor? Să scoatem sunete ca zeii sau ca pescăruşii ce ţipă rotindu-se deasupra valurilor? Să ne asemănăm stâncilor modelate de zgomotul mării? Sau să credem că tăcând vom spune Totul?

S-ar zice că în clipa când am uita toate cuvintele şi am deveni muţi am ajunge în faţa lui Dumnezeu sau am deveni noi înşine Dumnezeu. Dar n-am deveni decât nişte oameni fără speranţă. Şi pe urmă există tăceri şi tăceri. Unii tac pentru că visează o elocinţă mai profundă decât a cuvintelor, în schimb, alţii tac pentru că nu mai vor să spună nimic. Pentru că nu mai cred în nimic. Nu mai cred în dragoste şi se hotărăsc să nu-i mai pronunţe numele, nu mai cred în fericire şi se hotărăsc să uite de ea. După câte îmi dau seama, tăcerea dumneavoastră nu se naşte din teama de a nu putea spune totul, ci din amărăciunea care nu mai are nimic de adăugat. Cu buzele arse de dispreţ, căutaţi nu drumul de dincolo de cuvinte, ci tăcerea de dinaintea lor. Iar râsul dumneavoastră nu ascunde un autor de maxime detaşat şi muşcător, ci un erou de tragedie care, pentru a ne înşela, râde. Începând prin a dărâma statuile zeiţei iubirii, el

sfârşeşte prin a dărâma şi statuile speranţei şi fericirii, ridicând pe soclurile goale concluzia teribilă că singurul limbaj adevărat este cel al pustiului. Nici măcar gestul lui Caligula care i-a decapitat pe zei pentru a aşeza pe umerii lor de marmură efigia sa nu mi se pare atât de înfricoşător. Caligula a umplut Roma de sânge, dar astfel încă n-am ajuns în inima Infernului. Suntem numai în pragul lui. Căci Infernul începe acolo unde nu mai există nicio speranţă. Iar acest drum dumneavoastră l-aţi străbătut, din nefericire, până la capăt.

Mă gândesc, auzind zgomotul valurilor, că Euripide obişnuia să stea într-o grotă de unde nu vedea decât marea şi că grecii, deşi le plăcea să stea pe ţărmul mării, l-au dispreţuit pentru asta. Euripide într-o grotă, nu este aceasta o imagine care vi se potriveşte şi dumneavoastră? Dar grecii n-au acceptat, după cum se vede, nici tragicului muţenia. Şi e oare o simplă anecdotă că Euripide a fost sfâşiat de nişte femei? Chiar dacă nu-i aşa, legenda spune totuşi ceva adevărat. Femeile simt, poate, mai mult decât noi bărbaţii cât de important este ca oamenii să nu se retragă în grote, ci să stea în plină lumină dacă vor să privească marea.

Am întâlnit odată pe cineva care a scris o vreme scrisori unei femei pe care o iubise şi despre care nu mai ştia nimic. Fără să aştepte răspuns. Ca şi cum şi-ar fi notat gândurile într-un jurnal. De altfel, avea grijă să nu-şi menţioneze adresa pe plic. „Atunci de ce-i scriai?”, l-am întrebat. „Ea ştia foarte bine ce defecte aveam şi n-o puteam minţi. Era ca o instanţă care îmi impunea să spun adevărul.” După un an, într-o dimineaţă s-a hotărât totuşi s-o caute. Dar când a ajuns în orăşelul respectiv, a aflat că ea murise de doi ani. Un bătrân l-a întrebat dacă el îi scria, l-a rugat să aştepte şi i-a adus un pachet cu plicuri nedeschise. „Le-am păstrat pe toate. M-am gândit că într-o zi va veni

cineva după ele”… Uneori, şi eu mă simt în situaţia acelui bărbat. Toate întrebările pe care le pun, vântul mi le aduce înapoi intacte. Va trebui să răspund, probabil, eu singur la ele, dar prin însuşi faptul că-mi pun întrebări nu mai sunt singur. E un prilej să-mi micşorez lista, să-mi declar sentimentele fără să mă ruşinez de ele. Ştiu că din tabăra lui Casanova şi a lui Don Juan se poate trece direct în tabăra Inchiziţiei. Şi n-ar trebui, poate, să neglijăm un amănunt. Că nicio biserică nu s-a gândit să-l canonizeze pe Don Quijote ca pe Don Juan. De ce? Probabil, fiindcă nicio religie nu se teme de iluzie, cum se teme de dragoste. Tocmai pentru că dragostea repetă tot timpul că unica şansă de a fi fericiţi este *aici* şi că din aceleaşi motive Afrodita a ieşit pe un ţărm. În vreme ce iubirea ne cheamă să înflorim pământul, religia ne cheamă să ne pregătim pentru viaţa de apoi. În vreme ce iubirea ne spune *acum,* religia amână totul pentru după moarte. Se înţelege că între aceste două lucruri trebuie să alegem. Şi că nu se poate să iubim cu pasiune viaţa şi în acelaşi timp să credem că ea este o etapă provizorie în care singura noastră datorie e să ne mântuim de un păcat pe care nu noi l-am săvârşit. În consecinţă, Inchiziţia l-a lăsat în pace pe El Greco, dar l-a urmărit şi l-a suspectat pe Casanova.

Nu ştiu dacă aţi fost vreodată dimineaţa devreme pe ţărmul mării, când din negurile cenuşii ale nopţii se desprind treptat şi capătă contur valurile, nisipul, stâncile, cerul, pescăruşii. De fapt, pe măsură ce dimineaţa ne arată aceste lucruri, ea ne aduce aminte şi numele lor. Poate că trăim uneori nu între lucruri, ci între cuvinte. După cum trebuie să recunosc că, folosindu-mă de cuvinte, mă comport uneori cu ele ca şi vara pe plajă când strângând nisipul în pumn şi lăsându-l să curgă printre degete aflu despre timp cam tot ce m-a învăţat şi filosofia. Dar asta e altceva decât

lista lungă de care vorbiţi dumneavoastră. Lumea nu e, desigur, un produs al cuvintelor şi ne putem apropia de lucruri şi în tăcere. Cu condiţia, cred, să le iubim. Căci a renunţa la dreptul de a iubi înseamnă, poate, a renunţa chiar să avem dreptate.

Mă uit pe fereastră şi-mi dau seama câte cuvinte sunt la care n-aş putea să renunţ chiar în acest peisaj: marea, ţărmul, digul, zilele când m-am simţit aici învins de soare, nopţile când am auzit această mare vuind, înălbind cu insomniile ei digul şi stâncile, această dimineaţă strălucitoare, ceea ce îmi amintesc, cărţile, singurătatea mea, prietenii mei, speranţele mele, tot ce mai vreau să fac… o, sunt aşa de departe de a fi un bun filosof, domnule Chamfort. Dacă ar depinde de mine nu m-aş îndoi decât de proşti, de criminali şi de cei care nu pot suporta oameni fericiţi. Şi pe deasupra nu vreau să pierd nici clipa când zeiţa dragostei va ieşi din mare şi va păşi pe nisipul ud unde în fiecare dimineaţă zăresc oameni care caută scoici sau urme.

Digul

Marea loveşte digul pe care în seara aceea
n-am avut curajul să mergem la capăt. Piatra udă
luneca şi, la un pas de noi, era ruptă. Dacă eram neatenţi
ne puteam prăbuşi în apa ce fierbea dedesubt.
Dar am fost atenţi. Ca totdeauna. Atât de atenţi
încât într-o zi vom renunţa să mai pătrundem pe dig.
Ne vom mulţumi să ne-aducem aminte de el,
apoi ne vom aduce aminte mai rar
şi îl vom uita în cele din urmă,
vom uita că-ntr-o seară eram poate hotărâţi să mergem la capăt.
Acum chiar dacă aş merge pe dig,
nu mai pot s-o fac decât singur. Pot aluneca
sau pot înainta curajos. E totuna.
Şi-aş vrea să uit în ce zi mă aflu, în ce an şi unde,
să ascult marea lovindu-se într-una de dig, să mă întreb
cine sunt, ce vârstă am şi ce caut aici.
Şi de ce m-am oprit în faţa acestui dig,
ca şi cum l-aş cunoaşte?

ÎNTÂIA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Rilke

Despre adevărata singurătate nu vorbim decât în şoaptă. Nu putem ţine conferinţe publice despre ea. De altfel, ce mai înseamnă o singurătate trâmbiţată? Nu voi recunoaşte decât în faţa mea că sunt singur. Şi uneori prefer să mi-o ascund şi mie. Sunt destui cei care şi-au făcut o profesie din a studia şi a descrie raporturile lor cu singurătatea devenind, dacă nu amanţii ei, preoţii ei; sau cei care se duc în deşert pentru a striga „Iată cât sunt de singur!", ca şi cum ar merita elogii pentru singurătatea lor. Nu e nevoie să le sporim rândurile acestor, să-i numesc, solitari? Ei se deplâng în oglindă cu gândul de a trage de aici toate foloasele, în timp ce adevărata singurătate ne fereşte de ridicol. Ea nu are decât rar nevoie de vorbe. Şi, uneori, nu mai are nevoie nici de regrete. Am învăţat asta de la dumneavoastră, domnule Rilke. N-aţi spus că singurul curaj care ni se pretinde este să socotim că totul trebuie să fie posibil? Că viaţa are totdeauna dreptate, oricum am lua-o, şi că, existând pericole, trebuie să încercăm să le iubim? Pe de altă parte, sunt atâţia palavragii „sociabili" pe lume, încât ceilalţi abia mai reuşesc să-şi facă mărturisirile sau să spere că vor fi auziţi. Şi totuşi, au datoria să încerce.

Îmi aduc aminte că am fost cândva la o vânătoare ciudată. O vânătoare de ciori la care venise cineva cu o bufniţă neobişnuit de mare. Spunea că o avea de şase ani, o ţinea închisă şi din când în când îi dădea drumul să mănânce şoareci. Eu n-aveam armă, mergeam din curiozitate, cel care ne invitase susţinea că vom vedea ceva ce n-am văzut niciodată. Bufniţa avea nişte ochi enormi, mai mari decât ai unui om, dar nu zărea nimic, lumina zilei o orbea într-atât, încât clipea

numai când îi atingeai ochiul cu degetul. Omul cu bufniţa se ruga mereu de ceilalţi: „Vă rog să aveţi grijă, să nu cumva să mi-o împuşcaţi din greşeală”. „Dacă se întâmplă ceva, ţi-o plătim”, a vrut să-l asigure unul, crezând că astfel lămureşte lucrurile. Dar omul cu bufniţa s-a supărat. „Nu mă interesează banii. Mai bine mă întorc cu ea acasă şi am terminat. O am de atâţia ani şi ţin la ea”, bombăni el, pregătindu-se să plece. Ceilalţi au trebuit să-l roage, să-i dea mii de asigurări că nu se va întâmpla nimic, vor fi atenţi. Omul ţinea într-adevăr la pasărea aceea ciudată. „Şi să aveţi grijă să n-o atace ciorile, că-i sfâşie ochii”, mai adăugă el… În sfârşit, am ajuns. Omul a legat bufniţa de un par înalt, într-o poieniţă înconjurată din trei părţi de un desiş de sălcii desfrunzite şi tufe de răchită. Apoi, ne-am retras lăsând pasărea singură ca o pată neagră pe albul zăpezii. Bufniţa auzea diverse zgomote, dar nevăzând nimic era agitată. „Ziua e învăţată să stea ascunsă”, ne lămuri omul care o adusese. Agitaţia păsării se vădea din felul cum întorcea mereu capul în toate părţile. Avea o mobilitate a gâtului extraordinară, întorcea capul circular fără să-şi mişte corpul. La un moment dat, a trecut pe deasupra o cioară. A făcut două sau trei ocoluri, apoi a început să cârâie. În zece minute, cerul s-a făcut negru de ciori. Planau însă deocamdată prea sus. „Să aşteptăm, vor coborî”, şopti cel care ne invitase. „Vă rog să aveţi grijă”, se frământa omul cu bufniţa. Acum eram pus cât de cât la curent. Bufniţa atacă noaptea cuiburile ciorilor şi le mănâncă ouăle. De aceea între ciori şi ea e o duşmănie de moarte. Ziua, când bufniţa nu vede, dacă o prind, ciorile o sfâşie. Enorma pasăre din vârful parului auzea croncănitul ameninţător al ciorilor care se învârteau ca un nor sumbru din ce în ce mai jos. „Acum”, zise cineva. Şi traseră, împreună, de câteva ori. Alicele nimereau în plin şi căzură jos, pe zăpadă, moarte, zeci de ciori, în vreme ce bufniţa, terorizată, îşi învârtea capul

continuu de jur-împrejur, iar ochii ei orbi erau plini de groază. Tot timpul n-am făcut decât să mă uit la bufniţă, gândindu-mă cât de cruzi putem fi, uneori, fără să ne dăm seama. Mai târziu, m-am pomenit, uneori, comparându-mă cu ea. Stăteam în lumină, cu ochii închişi şi mă întrebam: din ce parte mă va lovi destinul? Apoi îi deschideam şi mă cuprindea o pace luminoasă, deplină, văzând că nimic nu mă ameninţă. Ca într-un joc. Câteodată, mă gândesc şi noaptea la asta. Atunci încerc să scriu. Fără să ştiu prea bine de ce. Ba nu, mint. Ştiu.

Mă uit la norii care se târăsc deasupra munţilor şi-mi dau seama că mă aflu în singurul loc din lume unde mişcarea lor pe cer are un sens precis. Cu siguranţă şi acum aş şti când va ploua a doua zi şi când va fi soare. Şi chiar dacă multe lucruri nu mai seamănă cu ceea ce ştiam din copilărie, mirosul de iarbă tăiată şi uscată la soare e de-ajuns ca să mă îndemne să scriu mai departe. Şi parcă nu norii trec deasupra mea, ci amintirile mele. Îmi revăd viaţa, urmărind cum alternează umbrele norilor şi lumina soarelui care mă dogoreşte apoi. Ca şi cum mi-aş ţine viaţa în palme. Şi trebuie să stau nemişcat şi să aştept. Să aştept ce? Cunosc tot ceea ce urmează să-mi aducă aminte norii şi soarele. Nimic din ordinea acestor lumini şi umbre nu mai pot să schimb. Totul rămâne aşa cum a fost. De fapt, eu am descoperit lumea amintindu-mi de ea. Amintindu-mi de tot ce însemnau pentru mine aceste locuri din care plecasem înainte de a se sfârşi copilăria. Primul lucru pe care l-am învăţat de la viaţă a fost să-mi amintesc. În felul acesta reuşeam să fiu mai puţin singur. De-atunci datează probabil la mine o fascinaţie a memoriei. Dacă ascult acum zgomotele aduse de vânt iau totul de la început. Amintirea devine străvezie până la temelii, cum aţi spune dumneavoastră. Şi simt că deasupra tuturor contradicţiilor mele există ceva ce nu voi trăda niciodată. În lipsa altui cuvânt, să-i spun dragoste.

Am fost nevoit, domnule Rilke, să mă opun foarte devreme singurătăţii printr-o dragoste sporită. Mi-am iubit părinţii mai mult decât alţi copii pentru că eram departe de ei. Singur, într-o cameră în care nu se alia nimic în afară de o masă grosolană de tâmplărie şi un pat de fier, am vrut să cuceresc lumea citind. Aşa cum mai târziu am sperat s-o cuceresc prin dragoste. N-am cucerit-o. Nu e vina mea dacă n-am reuşit. Sau este. Dar n-am putut altfel… De ce vă spun toate aceste amănunte despre mine? Probabil, simt nevoia să mi le povestesc mie însumi. Stând în această lumină pot răspunde fără ipocrizie întrebărilor. Şi e normal să avem fiecare un loc al nostru unde să simţim nevoia să facem mărturisiri.

Am cerut oare prea mult de la viaţă? I-am cerut puţine lucruri şi toate fireşti. Şi poate e prea devreme să fac acum bilanţul. Pe talgerul unde inima mea sângerează sunt două morminte, cărţi amânate şi o singurătate lacomă de lumină. Şi totuşi vârsta şi viaţa m-au învăţat unele lucruri. N-ai nevoie de mai mult cât timp te ai pe tine însuţi, s-a zis uneori. Am experimentat această idee şi nu-i adevărată. Avem nevoie de mai mult. Avem nevoie să ne mărturisim cuiva. Avem nevoie de cineva care să ne iubească şi, mai ales, de cineva pe care să-l iubim. Poate că marea noastră problemă nu e să fim fericiţi, ci să fim mai puţin singuri. Sau poate că tocmai aceasta e marea problemă a fericirii, să fim mai puţin singuri.

Dar aveţi dreptate, domnule Rilke, cel puţin în anumite împrejurări suntem singuri, cu voia sau fără voia noastră. Atunci, când „începe să fie larg în jurul nostru”, sloiurile curg la vale şi ameninţă să ne îngheţe. Şi trebuie să ne decidem dacă vom aştepta în linişte ciorile sau vom face ceva. Şi ce-am putea face? Să ne extindem singurătatea? Să mutăm mereu mai departe hotarele acestei

împărăţii amare şi mândre? Atât de departe, încât niciun drum să nu mai ajungă până la ele? Să găsim în noi înşine destulă răbdare pentru a suporta şi destulă naivitate pentru a crede că am făcut bine procedând astfel?

Ar trebui, probabil, în primul rând, să ştim că singurătăţile nu seamănă între ele. Există singurătăţi din care nu se aude nicio şoaptă, însă când va răsări soarele şi se va deschide poarta vom descoperi uimiţi că în clepsidră nisipul a înflorit. Şi apoi ce legătură arc cu solitarii retragerea lui Tiberiu pe insula Capri? Poveşti tulburi vorbesc că împăratul a pus acolo în mâinile singurătăţii un cuţit.

Dumneavoastră, domnule Rilke, aţi descoperit că un simplu trandafir poate îndeplini acelaşi rol, dacă dăm crezare legendei care pretinde că înţepătura unui trandafir v-a provocat o criză fatală de leucemie. Dar asta n-are nimic de-a face cu cruzimea, ci numai cu caracterul ambiguu al singurătăţii; cea mai inocentă ne poate ucide, ceea ce nu e decât un paradox în plus într-o lume care n-a făcut economie de paradoxuri tragice, împingându-ne adesea să luptăm cu armele împotriva armelor, să facem nedreptăţi pentru a pune capăt nedreptăţilor sau să omoram pentru a aboli pedeapsa cu moartea. Solitudinea dumneavoastră pare concluzia unui om obosit de viaţă, locuind pe o insulă nevăzută, pe care o târăşte după el prin lume şi unde, chiar în mijlocul unui oraş, păstrează legătura numai cu amintirile şi visele lui. În realitate, nu aţi ales singurătatea ca un profet al ei. Dumneavoastră nu ne îndemnaţi spre singurătate, ci spre o muncă, spre răbdarea de a pătrunde în adâncurile noastre, acolo unde se află izvorul cel mai tainic al vieţii şi unde ne putem semăna recoltele. Dacă înţeleg bine, acolo suntem singuri, dar nu pentru a ne umple mâinile de nisip, ci pentru a asculta murmurul acela misterios care va fertiliza într-o zi toate deşerturile şi fără de care

nu ne-am explica torentele. Acolo putem afla de ce-am venit pe lume. Vom semăna, poate, beduinului care, surprins de furtună în deşert, îşi acoperă ochii cu mâna şi aşteaptă să treacă nebunia nisipului. Dar numai în primul moment, până când vom începe să vedem clar înăuntrul nostru şi vom simţi, uitând de ce ne-am acoperit ochii, că trebuie să aşteptăm cu răbdare să se nască în noi ceva nou. Să cultivăm pământul şi într-o zi fericită să începem culesul. Să săpăm izvoare şi să ne privim în apa limpede. Să ne spunem seara: am făcut totul, am semănat, am îngrijit pământul, l-am iubit, am sperat şi am cules; şi dacă suntem la fel de săraci ca înainte este numai pentru că n-am arat cu cine să împărţim bogăţiile. Căci nimeni nu se retrage pe o insulă decât pentru a povesti mai târziu ce-a văzut şi ce-a simţit acolo. Altfel, s-ar sălbătici.

Dacă, aşa cum s-a spus, un om ca Voltaire pare să fi fost întotdeauna bătrân, iar unul ca Alcibiade întotdeauna copil, un om ca dumneavoastră, domnule Rilke, pare să fi fost întotdeauna singur. Şi, poate, tocmai de aceea îmi apare acum atât de plin de speranţă gândul că singurătatea dumneavoastră n-are nimic comun cu deşertul. Deşertul e acolo unde sunt cei care au renunţat să spere, au renunţat să lupte împotriva morţii sau au trecut de partea ei. În schimb, dumneavoastră aţi făcut parte dintre cei care în mijlocul melancoliilor nu se dau bătuţi şi le transformă în oaze roditoare. Numai cu un asemenea scop singurătatea ne poate fi de folos. De ce-am înfrunta-o, altfel, uneori? Doar ca să evităm ciorile?

Uneori mă simt străin de toate greşelile mele şi parcă zeii m-au iertat pentru toate. Numai mirosul acesta de iarbă tăiată e acelaşi pe care-l cunosc din totdeauna. Ca şi cerul de deasupra munţilor… Altădată, întreg acest peisaj îmi aparţinea. Acum îl

observ din afara lui. Nicăieri nu ne vom simţi mai acut vârsta decât acolo unde am copilărit. Dar tocmai în această melancolie vreau să găsesc puterea necesară de a respinge încă o dată indiferenţa. Cei mai trişti solitari şi-au căutat o ocupaţie oarecare în cadrul singurătăţii lor, ca să le treacă timpul, în loc să semene ceva pe malul acelui izvor din adânc, să aştepte încolţirea seminţelor şi fructul. După care, revenind între oameni, să le arate rodul muncii lor. Iar oamenii vor spune, poate, că n-avem în palmă decât nişte păstăi seci care nu potolesc foamea nimănui. Atunci vom şti că nu izvorul din adânc a fost de vină, ci noi nu ne-am priceput să cultivăm pământul sau n-am avut destulă răbdare să aşteptăm să se coacă roadele. Le-am cules verzi şi ele ni s-au uscat în palmă.

Dar într-o privinţă cei care detestă singurătatea nu exagerează. Există clipe când singurătatea nu mai e o simplă tăcere şi nu e simplu să fii singur. Îmi lipseşte curajul pentru nunta cu singurătatea şi numai orgoliul m-a împiedicat să recunosc mai devreme de câte ori mi-am dat seama de asta. E ca o haină prea strâmtă în care mă înăbuş; nu e pe măsura mea sau eu nu sunt pe măsura ei. Şi e mai bine să privesc adevărul în faţă fără să mă amăgesc. Chiar când am dorit singurătatea, m-am temut tot timpul de ea. Vreau să ascult murmurul acela tainic de care ne vorbiţi şi mi-e frică să nu mă ucidă. Nu voi renunţa, probabil, la dorinţa mea, dar vreau să-i limitez efectele. Şi, mai ales, să nu uit că în orice labirint există două drumuri: unul care duce spre rana cea mai adâncă a singurătăţii noastre, acolo unde nu mai e nicio scăpare şi unde a crescut, probabil, trandafirul care v-a omorât; şi altul spre ceea ce ne va salva. Nu spuneaţi că iubirea este ultima încercare, pentru care toate celelalte nu sunt decât pregătire? Trebuie să învăţăm să fim singuri, aşa cum trebuie să învăţăm

să iubim. Dar, ştiind că roadele acestei învăţături nu ne vor sătura niciodată. Dimpotrivă, ele ne vor spori foamea. Profeţii care s-au retras în singurătate şi ne-au vorbit de-acolo despre fericire ne-au minţit. Într-o insulă unde nu mai există nimeni în afară de noi putem culege ce-am semănat, dar nu vom fi fericiţi. Oricâte bogăţii vom strânge, va lipsi ceva. Cu cine să vorbim despre ele. Şi cu cine să le împărţim. Oare iubirea e lipsită de modestie? Scopul ei nu e să păstreze totul pentru ea. Nu, singurătatea e lipsită de modestie când în loc să urmărească în tăcere un adevăr îşi extinde din orgoliu imperiul. Nu mai e mult şi va pretinde să devină patrie. Trebuie să ne întoarcem de aceea la timp, să nu ne rătăcim de izvorul care murmură în noi, unde vom aştepta culesul sperând că oamenii voi avea nevoie de ceea ce le vom spune noi. Nimeni nu scrie pentru a-l auzi numai vântul şi pentru a se citi singur. Toţi avem nevoie să ne asculte cel puţin un om.

E adevărat că am auzit, adesea, zicându-se: un artist e un visător singur. Dar el nu este artist pentru că este singur, ci pentru că este solidar. Cărţile se scriu în singurătate, dar împotriva ei. La capătul acestei singurătăţi înfloresc grădinile însorite ale solidarităţii. Adevăraţii profeţi nu s-au dus în deşert pentru a fugi de lume, ci pentru a anunţa acolo o lume nouă. O singurătate bazată nu pe renunţări, ci pe speranţe, nu arde drumurile spre lume, ci caută în tăcere pe cel mai adevărat; o tăcere în care, de altfel, palpită toate cuvintele care dau vieţii un sens.

Căci a nu mai fi singur înseamnă, poate, a şti să te dăruieşti. A şti să renunţi la trufia de a te considera cel mai important adevăr al lumii. Rostul singurătăţii e să ne pregătească pentru această iubire, s-o visăm şi să ajungem la ea prin puterile noastre şi în cunoştinţă de cauză, cunoscând ce vrem să negăm. Turnul de fildeş e o invenţie a

culturii, dar tot cultura are datoria să-l surpe după ce a privit lumea din el. Altfel, cultura, în loc să unească oamenii, i-ar separa. Şi nu asta e misiunea ei. Dimpotrivă, datoria ei e să schimbe chiar singurătatea în valoare. Să ne dea încredere că putem lupta împotriva singurătăţii fără să pălăvrăgim despre slăbiciunile ei şi fără să trecem de partea celor care confundă adevărul cu zgomotul. Evul mediu a început, de fapt, sub Aurelian, când acesta a dat ordin ca toate cetăţile Imperiului roman să se înconjoare de ziduri şi să se apere singure, dar nu pot să cred că barbarii au intrat în Roma pentru a-i alunga singurătatea. N-am nicio îndoială că doar cu ajutorul culturii vom reuşi să fim cu adevărat solidari, aşa cum nu mai am nicio îndoială că, de fapt, nu poate exista dilemă între „solitar" şi „solidar". Aici nu există decât un singur drum. Drumul care duce spre noi înşine duce în mod obligatoriu şi spre ceilalţi. Altfel nu se poate. Drumul care ne depărtează de lume ne depărtează şi de noi înşine. Am nevoie să cred în mine, domnule Rilke, dar ştiu că nu voi putea ajunge acolo unde să fiu eu însumi decât fiind solidar cu cei care iubesc aceleaşi lucruri ca şi mine. Nu putem trăi singuri şi toată singurătatea mea nu m-a învăţat decât să caut, chiar înăuntrul ei, începutul unei adevărate solidarităţi. Există oameni singuri, dar nu există omul singur. „Exilat în munţii din suflet", probabil asta aţi vrut să ne spuneţi sfătuindu-ne să iubim pericolele care există.

De multă vreme mă gândesc că viaţa râde de legende. Şi, din păcate, uneori legendele i-au furnizat motive. Sibila din Cumae, scriind pe frunzele unui arbore pe care apoi le risipea în cele patru vânturi, ne întâmpină cu mâinile goale, în vreme ce vara întunecă iarba şi crengile cu prea multa ei lumină. „Doamne, e timpul", cum sună un vers al dumneavoastră. Altfel, în singurătate totul e

cu putinţă. Chiar şi o crimă săvârşită, fără voia lui, de un trandafir. Să nu ne mai mirăm totuşi.

Singurătate

Voi care vă întoarceţi acasă
şi după ce-aţi închis uşa
spuneţi „bună seara”
voi nu ştiţi ce-nseamnă
să intri pe o uşă tăcând.

A DOUA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Rousseau

Mi-a fost greu totdeauna să urmăresc filipicele împotriva culturii fără să mă gândesc la unele lucruri care mă privesc şi nu mi le pot aminti în linişte. Şi dacă aş fi la mare acum, mi-aş imagina, auzind valurile, că stau cu faţa spre Salamina… Voltaire pretindea că data unei bătălii n-are nicio importanţă şi chiar nici bătălia. Ceea ce contează sunt motivele bătăliei şi efectele ei. Aş putea presupune, prin urmare, că, deşi marea e goală, bătălia de la Salamina nu s-a terminat. Ea a continuat, fără corăbii, uneori într-o tăcere de mormânt. Cei încleştaţi în confruntare, mereu alţii, au uitat pe parcurs cauzele iniţiale sau le-au descoperit pe cele adevărate. Şi, într-un fel sau altul, viaţa ne-a constrâns să fim într-una dintre tabere; de partea celor convinşi că omul are nevoie de cultură în urmărirea fericirii sau a celor care au suspectat-o, când nu i-au preferat barbaria.

În celula unde aştepta să fie dus la ghilotină, văzând operele lui Voltaire, regele Franţei a exclamat: „Acest om a distrus Franţa”. Din punctul său de vedere, ar fi fost, poate, mai firesc să rostească numele dumneavoastră. Măcar pentru faptul că aţi avut dreptate protestând împotriva inegalităţii. Dar regii au obiceiul să fie miopi. Ludovic al XVI-lea n-a înţeles ceea ce doamnei de Staël i-a fost limpede, că dumneavoastră, chiar dacă n-aţi inventat nimic, aţi pus foc. Un om ca dumneavoastră nu. Trece printr-un secol fără să fie observat. El lasă urme. Şi, fără să vrea, devine profet.

Astfel, prin dumneavoastră sentimentul şi-a luat revanşa asupra raţiunii şi inima asupra spiritului. Şi ar fi multe lucruri de spus în această privinţă. Mă mulţumesc să mărturisesc că m-au întristat

totdeauna cei care, lăsându-se influenţaţi de ironiile domnului Voltaire, v-au privit ca pe un sălbatic care vrea să reînveţe omul să meargă în patru labe. Mai ales că adevăraţii dumneavoastră fii sunt marii romantici care au dat inimii ceea ce i se cuvenea demult. Şi n-am putea face o istorie a revoltei umane din care să lipsiţi.

Din păcate, nicio istorie a soluţiilor greşite pe care revolta le poate găsi. Vă amintiţi ce sfaturi îi dădeaţi lui Emile? Să stea departe de cultură şi aproape de Dumnezeu. Să stea aproape de natură şi departe de dragoste. Din aceste sfaturi, pe unii nu i-a interesat nici natura, nici dragostea. În schimb, au ciulit urechile auzind că omul nu devine mai bun prin cultură, cum susţinuse Erasm. Ei n-au vrut să reţină decât ceea ce le convenea şi au răstălmăcit totul în favoarea lor. Deşi ar fi util, poate, să le împrospătăm memoria chiar în ce vă priveşte. Aproape nimeni nu vă cunoştea la 37 de ani când aţi trimis la un concurs un studiu în care afirmaţi că, în loc să-l ajute, cultura a corupt omul. Întâmplarea aceasta are un tâlc. Cel care a citit studiul şi l-a propus pentru premiere era nimeni altul decât Diderot! Care, în *Enciclopedia,* susţinea contrariul! Lucru şi mai ciudat, Parisul, care făcea din cultură un fel de religie, a citit apoi cu entuziasm studiul. N-ar trebui să deducem de aici că însăşi popularitatea dumneavoastră aţi datorat-o de la început culturii?… Mofturi, vor ricana cei care la Salamina n-au cum să fie în aceeaşi tabără cu Eschil. Şi, din punctul lor de vedere, acest exemplu are, într-adevăr, un viciu de fond. Aparţine istoriei culturii, deci, ar spune ei, istoriei vinovăţiei. Nu ne rămâne decât să înfruntăm întrebările direct. În ce fel a corupt Parthenonul oamenii? Ce vină au statuile greceşti în moartea lui Socrate? Ce vină are Michelangelo în arderea lui Giordano Bruno? Cumva Tacit trebuie acuzat de ororile împăraţilor romani, iar Shakespeare are mâinile pătate de sânge?

Fără îndoială, cultura are partea ei de vină în multe lucruri. Nu se poate spăla ca Pilat pe mâini. Botticelli şi-a aruncat singur lucrări pe rugurile lui Savonarola. Iar Inchiziţia a găsit şi poeţi care au cântat-o. Care l-au confundat pe Dumnezeu cu instrumentele de tortură. Niciun tiran n-a îndrăznit să viseze ceea ce a visat Platon, o cetate din care toţi poeţii să fie izgoniţi. Pentru o clipă, el a fost atunci de aceeaşi parte cu Nero. Şi totuşi, nu cultura a corupt omul, nu ea l-a împins la crimă, cu toată partea ei de vină pe care trebuie s-o recunoaştem, deoarece şi în tabăra culturii putem afla barbari sau clipe de barbarie.

Există şi altfel de întrebări. Oare fără exilul lui Dante, am fi avut *Divina Comedie?* Fără anii pustii de închisoare ai lui Cervantes l-am fi avut pe Don Quijote? Fără moartea lui Socrate, am fi avut dialogurile cele mai frumoase ale lui Platon? Aceste exemple şi multe altele nu justifică însă nici închisorile, nici exilurile, nici moartea. Ele spun un singur lucru, că în situaţii grele omul a apelat la cultură; nu i-a întors spatele şi n-a dispreţuit-o, n-a acuzat-o în numele greşelilor ei. Atunci de ce am opune Bastiliei nu libertatea, ci „starea naturală”? De ce am dori un paradis dinaintea cărţilor, dinaintea statuilor? Şi ce să înţelegem, de fapt, prin starea naturală, prin paradisul iniţial? Un loc unde să nu fi auzit niciodată de judecătorii lui Socrate, dar nici de Socrate? Unde nu cunoaştem versul scris pe poarta Infernului, dar nu cunoaştem nici numele lui Dante? Unde nimeni nu s-a gândit să ridice Parthenonul sau s-o picteze pe Gioconda? Unde în locul Giocondei şi al Venerei din Milo sunt fiare? Unde din tot ce-a construit omul n-ar mai exista decât sfinxul de la piramide pentru că trebuie să învăţăm de la el tăcerea? Acolo, în starea naturală nu mai e nevoie de vorbe. Să învăţăm, deci, să fim

ca arborii, ca fiarele, fără să mai dăm nume întrebărilor noastre, de teamă să nu creăm cu ajutorul lor o altă cultură care să ne alunge din acest paradis natural? Asta ar vrea să înţelegem prin starea naturală cei ce nu s-au sfiit să ignore că altul era sensul vorbelor dumneavoastră? Dorind un asemenea paradis, ne-am ridica împotriva tuturor greşelilor culturii, dar şi împotriva tuturor victoriilor ei. Şi mai ales împotriva speranţelor ei. Căci o pădure poate fi foarte frumoasă, fără să spere nimic. În schimb, nu există nicio operă frumoasă făcută de oameni care să nu spere nimic. Iar oamenii au nevoie şi de păduri şi de Parthenon. Au nevoie şi de zborul păsărilor şi de visul lui Leonardo de a deveni pasăre. Cum să neglijăm acest adevăr? În paradisul iniţial nu mai există nici cărţi, nici statui, nici temple, numai un Dumnezeu barbar, un mare Inchizitor al stării naturale care a ars toate cărţile, toate tablourile, toate dilemele noastre, un Savonarola primitiv şi păgân, care nu s-ar mulţumi să pună pe foc obiectele de artă de prin case, ar vrea să ridice un rug şi în memoria noastră, să ardă pe el toate amintirile şi, încet, încet, să învăţăm arta dificilă a tăcerii şi a sălbăticiei, până când pe buzele lui Hamlet întrebarea ar amuţi şi ar apare un surâs imbecil.

Totuşi, unora le-ar fi plăcut să ridicăm steagul amneziei deasupra tuturor muzeelor, deasupra tuturor bibliotecilor, să transformăm coloanele Parthenonului în copaci şi sa semănăm iarbă pe ruine, să ne întoarcem şi să intrăm în Roma împreună cu vizigoţii lui Alaric, îmbrăcaţi în piei de animale, să dăm foc templelor, să ardem marmura, să dăm dreptate barbariei. Am văzut temple în plină junglă, am văzut piatra sălbăticită de pădurea tropicală şi m-am gândit că acest spectacol i-ar fi încântat pe cei care au căutat în himerele şi în ideile dumneavoastră altceva decât logica adevărată; au căutat doar un aliat pentru

dispreţul lor. Însă oricine ar învinui cultura, în loc să-i învinuiască pe vinovaţi, ne expune unei mari primejdii. Căci Roma a cedat în faţa barbarilor nu atunci când a fost învinsă, ci atunci când nu şi-a mai înţeles şi nu şi-a mai apărat monumentele. Iar barbaria a vrut totdeauna mai mult decât să dărâme. A vrut să aibă şi dreptate. Ceea ce e şi mai grav. Lângă monumentele romane, ea care îşi ducea trecutul în copitele cailor se simţea ilogică. Şi îngenunchind Roma n-a vrut să îngenuncheze numai capitala unui imperiu, ci o filosofie pe care o simţea potrivnică. E, oare, întâmplător că Sofocle a dansat la Salamina de bucuria victoriei? Cultura a fost totdeauna împotriva barbariei, după cum barbaria a fost totdeauna împotriva culturii. Din aceleaşi motive din care barbaria a fost totdeauna împotriva iubirii şi din care cultura ar trebui să fie totdeauna de partea dragostei. În fond, cultura este sau ar trebui să fie o anumită formă de a iubi lumea şi de a spera.

Chemându-ne să ne întoarcem cu pietre împotriva culturii, cei care v-au invocat abuziv ne-au chemat să ne întoarcem cu pietre şi împotriva dragostei. Şi ce să facem atunci? Să dărâmăm Parthenonul? Să uităm de toţi cei care într-un fel sau altul au încercat să scrie istoria inimii omeneşti, cu victoriile şi înfrângerile ei? Să ne privim cu un zâmbet absent şi gol? Să ne tolănim la soare între ierburi, fără nicio amintire şi fără nicio speranţă? Să râvnim fericirea pietrelor ca Epicur? Să uităm unii de alţii şi toţi împreună să uităm de dragoste? Să ne împerechem ca animalele fără să dăm iubirii niciun sens? O, ştiu cum ar vrea ei să vorbim… Să terminăm o dată cu *Odiseea,* s-o ardem, pentru ca Ulise să poată rătăci mai departe, nestingherit, pe mări. Să ruinăm coloanele de marmură ca să asigurăm victoria şopârlelor. Printre ruine, omul va fi mai liber să ucidă şi să se lase ucis. Nu-l va mai împiedica marmura care,

arătându-ne ce poate face mâna omenească, ne împiedică să strângem degetele pe cuţit şi pe bici. Să cântăm ode incendiatorilor bibliotecii de la Alexandria care au vrut să ne ajute să ne reîntoarcem în paradis. Din păcate, au rămas atâtea cărţi şi atâtea manuscrise care le-au scăpat, de aceea n-am reuşit să găsim drumul pe care l-au visat ei. Să fim recunoscători barbarilor care au distrus monumentele Romei, să fim recunoscători celor care au ars în Forul roman coloanele de marmură ca să obţină var, tuturor celor care s-au opus corupţiei omului prin cultură, care au vrut să ne salveze de ceea ce riscă să ne îndepărteze iremediabil de fiarele pădurii, astfel încât să nu mai regăsim niciodată drumul spre paradisul natural, să fim condamnaţi să-l ascultăm veşnic pe Hamlet punându-şi întrebări sau să urcăm pe Acropole unde Parthenonul continuă să-şi exercite puterea lui de corupţie, îndemnându-ne să aruncăm bâta din mână şi blana de lup abia jupuit. Să încetăm cu calomniile la adresa celor ce-au ridicat ruguri pe care au ars cărţi şi tablouri. Şi dacă tot ne-am obişnuit să vedem sculpturi şi nu ne putem lipsi de ele, n-avem decât să aşezăm în pădurea virgină busturile lui Nero şi Savonarola, să ne închinăm lor. La naiba cu celelalte monumente, cu toate aceste cărţi care nu fac altceva decât să ne vorbească despre o fericire viitoare, când fericirea e în urmă, în pădurea din care am plecat. Să le ardem şi să căutăm fericirea printre ruine, prin cenuşa lor. Să uităm întâi totul şi după aceea vom fi fericiţi. Să ucidem în noi orice speranţă şi după aceea ne vom întoarce cu umilinţă spre un paradis iniţial, invidiind arborii şi animalele pădurii. Nu e aceasta fericirea de care ne-a vorbit domnul Rousseau? răsună o întrebare insolentă peste marea pustie de la Salamina.

Nu e aceasta, dar unii au putut crede că aţi gândit astfel. În parte, datorită lor, pentru că nu v-au citit, în parte şi datorită dumneavoastră, pentru

că nu v-aţi temut de lipsa de speranţă. Şi nu e prima oară când o idee e redusă la formele care o degradează sau e pusă să caute justificări. Căci, expulzaţi din paradis, nu mai ştim să sărim ca lupii şi să suprimăm fără să ne temem de consecinţe. Vrem să ne luăm măsuri de precauţie în faţa istoriei. Deşi, probabil, barbaria a jinduit totdeauna după dreptul pe care orice haită de lupi îl are într-o pădure. Acela de a nu motiva dacă te hotărăşti să ucizi.

Ştim bine de ce s-au întâmplat unele lucruri. Şi nu Socrate e de vină că oamenii au fost nevoiţi să bea cucută. Cum nu piramidele sunt de vină că oamenii mor. Nu cultura a ridicat Bastilia şi nu ea a inventat ghilotina. Nu cultura a dat foc şi nu ea a scos sabia. În toate greşelile are partea ei de vină, dar de ce să punem pe seama ei vini care au alt nume? Şi cum să căutăm fericirea împotriva ei? Nu-mi pot imagina un paradis cu toate cărţile arse decât ca un loc de exil pentru sinucigaşi care nu îndrăznesc să-şi pună ştreangul de gât şi aleg o variantă mai suportabilă. Dacă ignoranţa ar fi vârsta de aur, nu ne-ar rămâne decât mândria sumbră a disperării. Şi pe urmă îmi spun, domnule Rousseau, că eu nu pot fi vinovat de incendierea Romei şi de crimele Inchiziţiei, dar sunt vinovat dacă în locurile unde întâlnesc în lumea de azi barbaria închid ochii şi visez. Căci a închide ochii şi a visa nu înseamnă a ucide, dar uneori înseamnă a consimţi.

Şi mai trebuie să recunosc ceva. Nu voiaţi să fie nimeni condamnat la moarte şi totuşi aţi făcut o excepţie. Pentru atei. Or, eu am avut totdeauna o idee ciudată despre Dumnezeu. Am crezut totdeauna mai mult în lumină decât în el. Şi dacă Inchiziţia a ars de viu pentru ultragiu un tânăr care purta în buzunar *Dicţionarul filosofic* al lui Voltaire, ar trebui să mă număr printre suspecţi, chiar dacă nu fac parte dintre adepţii domnului

Voltaire. Oricum, fac parte dintre cei care nu cred că drumul spre fericire duce prin cenuşa bibliotecilor. Însuşi faptul că, după tot ce s-a întâmplat între dumneavoastră şi Voltaire, acum staţi alături în Pantheon, mi se pare un merit al culturii. Uneori, mă întreb dacă n-a fost urâtă tocmai pentru setea ei de dreptate.

Bătălia de la Salamina nu s-a terminat, însă barbaria nu mai înseamnă azi ceea ce însemna pentru greci în vreme ce urmăreau uimiţi cum adversarii înfrânţi băteau marea cu nuiele. Ea nu se mai mulţumeşte să fie ilogică; a învăţat, între timp, să fie cinică. Iar datoria noastră e să credem că ne putem împotrivi barbariei din noi şi din afara noastră. Tocmai de aceea tresar de câte ori aud vorbindu-se despre paradise expirate, când e limpede că unica noastră şansă stă nu în deznădejde, ci în speranţă. O dată cu seara se aprind focurile la Salamina şi, la lumina lor, începe dansul. Pentru a risipi toate bănuielile şi echivocurile, în scara aceasta ar trebui să dansaţi alături de Sofocle.

Noaptea Sfântului Bartolomeu

În noaptea asta se întâmplă ceva,
păsările nu se mai pot stăpâni
şi spun rugăciuni
în timp ce vântul ascunde cuţite străvezii prin copaci
şi stelele au insomnii, palide toate de frică,
se întâmplă ceva,
e noaptea Sfântului Bartolomeu
şi aştept să năvălească vântul în casă,
să mă omoare din pricina melancoliilor mele.

A TREIA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Proust

S-ar zice, domnule Proust, că amintirile nu ne mai pot omorî; cel mult pot face o rană să doară şi să sângereze din nou. Că nu ne ameninţă cu moartea decât flagelurile care n-au fost încă şi pe care le mai putem încă împiedica. Putem lăsa, prin urmare, memoria să ne împingă în labirintul dinlăuntrul nostru. Să coborâm fără grijă. Acolo nu dă târcoale niciun Minotaur. Nu mai putem schimba nimic din ce-a fost, însă, odată porniţi „în căutarea timpului pierdut", ne aşteaptă aventuri minunate care nu ne ameninţă în niciun fel. Dimpotrivă, s-ar spune, ne ajută să uităm ameninţările reale. Căci „memoria involuntară" a descoperit, poate, şi o formă paradoxală de uitare. Prin amintiri.

Dar dacă lucrurile nu stau aşa cum ne sugeraţi dumneavoastră, domnule Proust? Îmi amintesc o noapte de iarnă, pe munte, când într-o cabană părăsită am ascultat ore întregi lupii urlând prin apropiere şi dând târcoale. Şi cu toate că n-a nins, a doua zi nu era nicio urmă pe zăpadă! Nu e straniu? Zăpada scânteia neatinsă! De ce avusesem atunci în timpul nopţii impresia că lupii îşi lipeau boturile de pereţii cabanei? Uneori, m-am gândit că amintirile noastre sunt cele care ne urmăresc şi vor să ne sfâşie. Şi, poate, fiecare îşi are lupul său.

Spunând asta nu folosesc, probabil, un limbaj tocmai potrivit pentru a mă adresa dumneavoastră, atât de convins că singurul timp ospitalier, care nu ne ucide, e trecutul; singurul unde am putea fi fericiţi fără grijă şi cu ajutorul căruia ne putem clădi, la nevoie numai din parfumul unei flori, un adăpost împotriva morţii. Am cunoscut pe cineva, o femeie, care credea aproximativ acelaşi lucru. Nu ştiu dacă v-a citit, dar povestea ei cu stejarul

mi-a adus aminte de dumneavoastră. O poveste destul de ciudată, de altfel. În copilărie locuia la ţară şi acolo exista, în apropierea casei, un stejar bătrân unde se retrăgea uneori ca să viseze în voie. O ascunzătoare cumva în afara lumii. Nimeni n-o mai găsea ore întregi, iar ea nu se trăda prin niciun zgomot. Stătea acolo, printre păsări şi crengi, iar dacă întindea mâna avea senzaţia că putea atinge cerul cu degetele. De jos se auzeau zgomote, căruţe şi oameni trecând pe drum. Viaţa. Fugea de ea? Când am întrebat-o, s-a gândit o clipă şi apoi a zis „nu”. Retrăgându-se printre păsări şi crengi, recrea viaţa după voie, evitând instinctiv tot ceea ce o contraria la poalele stejarului. „Cristina l-a descoperit pe Proust înainte de a-l citi, comenta ironic V. Sau memoria lui Proust seamănă cu stejarul ei”. Şi adăuga sarcastic: „Ce valoare are să închizi ochii pentru a corecta astfel lumea?” De obicei, Cristina se mulţumea să zâmbească. Şi de câte ori se temea de ceva îşi amintea de stejarul ei din copilărie.

Poate, e firesc să fim tentaţi să punem amintirile între moarte şi noi, să ne închipuim că astfel vom fi mai puţin expuşi şi că parfumul unei clipe, odată regăsit, nu se va mai risipi. În ce vă priveşte, îmi imaginez un Anteu discret care a schimbat pământul cu propria sa memorie şi, cu ajutorul ei, încearcă să transforme fosforescenţa unei clipe într-o lumină inepuizabilă. Dar câtă tristeţe ne trebuie pentru a ajunge la o fericire apărată de ceasuri date înapoi? Sau simplific? Să mă întorc mai bine la ceea ce m-a îndemnat să vă scriu. Pe scurt, domnule Proust, am venit pentru o vreme în acest orăşel, mânat de o nevoie de regresiune în memoria adolescenţei mele. Împrejurările m-au adus însă într-un punct unde mă obsedează cabana aceea părăsită şi am motive să mă îndoiesc că mă aflu în siguranţă printre amintiri.

În stânga e un parc unde copacii se clarifică din noapte, uzi şi nedormiţi. În faţă e strada din centru, comercială, plină îndeobşte de tineri şi femei venite de la ţară să târguiască între două curse cu autobuzul. În spate e un amalgam de străduţe ferite de febra circulaţiei, unde mai poţi să asculţi netulburat, chiar în plină zi, sunetele ruginite ale unui orologiu desuet. Sunt convins că v-ar fi plăcut şi dumneavoastră acest colţ de oraş pe care-l uitasem după ce, cândva, a fost martorul adolescenţei mele. Aici l-am reîntâlnit, după ani, pe doctorul V. De fapt, vechiul meu coleg de şcoală V.P. Îi pierdusem urma, nu mai ştiam din liceu nimic despre el, când, la câteva zile după ce-am sosit, l-am văzut deodată apărând în faţa mea pe strada goală. Ne-am salutat, ca şi cum ne despărţisem cu o zi înainte. Apoi, după primele efuziuni, nu ştiam cum să continuăm conversaţia. Cred că am înţeles amândoi în aceeaşi clipă că timpul care trecuse nu era o glumă. Avea un început de chelie şi o vagă oboseală a ochilor albaştri, timizi. Ar trebui, probabil, să poarte ochelari, mi-am zis, dar din cochetărie evită. Se accentuase la el o fizionomie de om studios şi retras, purtând în haine un miros de bibliotecă. Am pornit încet spre micul parc din centru şi ne-am oprit acolo pe una din băncile laterale, în faţa unei sculpturi cu subiect mitologic, dezagreabilă, planturoasă, ca un nud de Rubens sculptat. Încet, n-am mai fost stânjeniţi, dar abia la a doua sau la a treia întâlnire a dispărut orice crispare.

Prin V., am cunoscut-o ceva mai târziu pe Cristina. Datorită lor şi datorită unor întâmplări care m-au făcut până la urmă să uit de ce am venit aici, eu care nu cred în destin, domnule Proust, am ajuns să mă întreb dacă nu cumva ne naştem fără destin, dar treptat căpătăm unul: memoria noastră. M-am gândit prima oară la asta când am auzit-o, într-o zi, pe Cristina insistând în povestea cu

stejarul. V. a pus-o la punct pătimaş. „Ţi-am mai spus ce cred despre povestea ta. Singura viaţă adevărată e cea trăită cu ochii deschişi. Nu se poate umbla prin lume ca un somnambul. Vreau să văd unde calc şi să decid în cunoştinţă de cauză.” „Iar eu vreau în stejarul meu, îl întrerupse Cristina. Acolo nu voi mai avea motive să mă supăr că eşti nepoliticos”. Ceea ce avu darul să-l potolească în zelul său retoric.

Dar să încerc să pun oarecare ordine în ceea ce vreau să vă povestesc. Cristina e o femeie slăbuţă, cu ochi luminoşi, reversul acelor femei despre care Stendhal spunea cu sarcasm că lasă oarecum de dorit în privinţa ideilor. Există ceva în trecutul ei, un moment când s-a îmbolnăvit grav, care ar putea lămuri prea ascuţita ei sensibilitate. Însă Cristina evită faptele. Afişează un aer de voioşie molipsitoare, sub care am bănuit de la început o rană. Nu mai ţin minte dacă la ea am auzit prima oară această propoziţie, „drumul cel mai scurt între două puncte este linia curbă”, dar îi exprimă foarte bine felul de a gândi. „Nu-mi plac cei care îşi rup singuri bandajele”, mi-a declarat într-o seară… V. avea înfăţişarea lui Erasm şi dacă aş fi avut la îndemână o reproducere a tabloului lui Holbein, m-ar fi amuzat să fac o comparaţie. Aceiaşi ochi albaştri, acelaşi aer de solitar timid, acelaşi obraz care a căpătat parcă prin biblioteci culoarea fildeşului vechi, aceleaşi mâini prudente. Un Erasm livresc, un pic dezabuzat… În fond, ce ştiam despre acest om? Aproape nimic despre viaţa lui şi încă mai puţin despre ideile şi sentimentele lui. În ciuda faptului că am fost colegi, îl descopeream abia după ce îl reîntâlnisem. În şcoală era tare la istorie şi la filosofie, aşa că m-am mirat să-l regăsesc medic. Pe atunci îmi striga mie „înţeleptule”, dar el devora cărţile de filosofie. Profesorul se temea să intre în dispute cu el, mai ales că în asemenea situaţii ieşea din rezerva obişnuită şi avea o limbă cam iute. Odată l-a citat

pe Unamuno numindu-l pe Kant „împăratul pedanţilor”. Când profesorul a încercat să-l potolească, spunându-i că fără respect nu se poate învăţa filosofia, l-a invocat pe Papini care l-a botezat pe Spencer „inginerul şomer, improvizat metafizician”. În pofida profesiei, pasiunile din liceu îi rămăseseră constante.

Avea mâini neverosimile pentru un chirurg; sau pentru ceea ce mi-am imaginat eu totdeauna că trebuie să fie un chirurg; mâini blânde, făcute parcă să ezite pe stofe şi mobile vechi, nu să strângă bisturiul. În plus, două degete de la mâna stângă îi erau practic înţepenite. Oare cum opera? Ochii visători, vag miopi, contraziceau şi ei prejudecata mea despre chirurgi. Avea gesturi leneşe, aproape vegetale, ciudate pentru vârsta lui de patruzeci şi nouă de ani; vorbea la fel, puţin tărăgănat, cu un ton moale, până când se aprindea, ca şi cum i-ar fi fost silă de zgomot şi de agitaţie. Mi-l închipuiam stând singur şi privind ore în şir mişcarea peştilor într-un acvariu, mai curând decât în faţa mesei de operaţii. Ceva m-a făcut, totuşi, de la început să bănuiesc sub aerul său şters o pasiune irepresibilă. Poate modul în care vorbea despre boală. „Într-un fel, boala te ajută să înlături emoţiile superficiale”… Acesta nu e limbajul unui om îndrăgostit de lucruri inutile, mi-am zis.

Locuia la marginea oraşului, la etaj, într-un spaţiu îmbâcsit de cărţi. Uneori, o întâlneam şi pe Cristina acolo. Alteori, îl găseam singur. Depanam amintiri, deşi nu părea înclinat spre asta. Mă lăsa mai mult pe mine să vorbesc. Treptat, am avut surpriza să constat că sub acalmia lui se putea trezi un vulcan. Dacă îl interesa o idee, îşi sfărâma carapacea şi căpăta o îndârjire pe care, mi-am amintit apoi, o avea şi în scoală.

— Ştii la ce mă gândeam? mi-a zis într-o seară, amuzat pe neaşteptate. La convingerea dacilor că moartea le deschidea drumul spre sânul lui Zamolxes. Care era, aşadar, pedeapsa capitală la

ei? Pedeapsa cu moartea era mai degrabă o recompensă. Atunci? Pedeapsa cu viaţa? Iată o filosofie care i-ar reduce pe călăi la neputinţă. Pentru că n-ar mai depinde de ei executarea pedepsei capitale, întrucât moartea le-ar anula de fiecare dată sentinţa.

Cristina mi-a povestit că făcea nişte cercetări şi avea greutăţi. L-am întrebat.

— În ce stadiu se află experienţele tale? Cum te descurci cu scepticii?

M-a privit curios.

— Tu nu te-ai lovit niciodată de indiferenţă?

Şi s-a dezlănţuit într-un adevărat rechizitoriu împotriva „celor care trăiesc liniştiţi”.

E obişnuit să judece fără nuanţe, mă gândeam ascultându-l; să taie ca şi cu bisturiul. Ciudat caracter într-un trup făcut să stea aplecat deasupra cărţilor. M-am uitat mai atent la el. Acum îmi era limpede contradicţia dintre înfăţişarea şi temperamentul lui. Mâinile, vocea, ochii contraziceau ardoarea ideilor sau mai degrabă nu o prevesteau, iar când vulcanul revărsa lavă, te surprindea nepregătit. De aceea, probabil, unii nu răspundeau argumentelor lui, ci patimii cu care şi le susţinea. „Sunt două feluri de a răspândi suferinţa pe lume, a încheiat el, iar unul dintre ele constă în a nu face nimic împotriva ei atunci când ai posibilitatea să faci.”

În acest timp, tocmai în pragul anului nou, a avut loc în apropiere, în munţi, un accident de avion. S-a văzut avionul rotindu-se şi pierzând din înălţime. Apoi, nimic. Şi deodată un zgomot, după care unora li s-a părut că disting un fir de fum. Au fost alertate echipele de salvare şi, deşi nimeni nu mai spera să se găsească altceva decât sfărâmăturile aparatului, a fost descoperită o supravieţuitore. O femeie tânără. Au găsit-o în nesimţire în coada avionului care căzuse într-o parte, mai întâi pe un brad şi apoi pe un strat gros de zăpadă ce atenuase, probabil, şocul. V. mi-a

spus că femeia nu avea leziuni. Dar îşi pierduse complet memoria. Nu ştia nici cine era, nici ce se întâmplase. Curând, s-a aflat că printre pasagerii avionului fuseseră şi părinţii, şi soţul, şi singurul ei copil.

Se punea o problemă ciudată pentru doctori. Îngrijind-o şi redându-i memoria, o vor ajuta să-şi înţeleagă drama, pe care deocamdată o ignora. Amnezia îi permitea să stea liniştită, dar ce se va întâmpla când îşi va aminti totul?

La un moment dat, am început să bănuiesc că V. îmi ascundea ceva. Venise vorba despre începutul carierei lui de chirurg şi l-am întrebat un fleac, un amănunt, cum a venit aici la spital. S-a crispat, a tăcut, apoi a schimbat vorba. Discutasem mai devreme despre lipsa lui de răbdare şi maleabilitate. Îmi răspundea acum.

— Degeaba speri când nu faci nimic pentru viitor. O speranţă neputincioasă e chiar mai rea decât să trăieşti din amintiri. De ce nu s-ar putea scrie în loc de „În căutarea timpului pierdut”, „În căutarea timpului sperat”? E acelaşi castel gol, dar zidit din piatră albă în loc de piatra neagră a memoriei.

Era a doua oară când îl auzeam referindu-se cu o anume înverşunare la dumneavoastră.

— Proust à rebours.

— Nu e de ajuns, înţeleptule, să nu faci rău în viaţă. Şi nu cei prudenţi au împins lumea înainte.

— Ştii, i-am zis eu, că tu ai ochii albaştri şi blânzi întocmai ca ai lui Erasm? Mâinile tot ca tine le avea. Ce curioasă e câteodată natura.

— Mai face şi greşeli.

— Nu e vorba de greşeli, ci de neconcordanţe. Sub înfăţişarea lui Erasm, natura a pus la tine vehemenţa lui Luther. Uneori, când vorbeşti parcă aud loviturile cu care Luther bătea în cuie pe uşa catedralei din Wittemberg tezele sale. Fac pariu că nu-ţi place Erasm.

— Nu-mi place liniştea cu care spunea că nu şi-ar pune capul în joc de dragul adevărului.

— Dar de ce accepţi când spune Cristina: drumul cel mai scurt între două puncte este linia curbă?

— Nu accept pentru mine. Accept pentru ea. Pentru mine drumul cel mai scurt rămâne linia dreaptă. Vechea, încăpăţânata linie dreaptă.

— Uneori victoriile parţiale…

Dar n-am apucat să termin fraza. Mi-a retezat-o scurt, cu brutalitate.

— Nu există victorii parţiale, după cum nu există adevăruri parţiale.

— Deci, *aut Caesar, aut nihil.*

— Exact.

— Apropo de Erasm. Cineva zicea: alţii, care nu spuseseră decât a zecea parte din ceea ce Erasm a cutezat să spună, au ajuns pe rug pentru că vorbiseră tare şi grosolan.

— Mulţumesc.

— Pentru ce?

— Pentru „tare şi grosolan”.

Luă o carte şi o răsfoi fără să citească. Îl urmăream să văd dacă era supărat sau nu-l mai interesa discuţia. În spatele lui, afară, ninsoarea se înteţise.

— Cunoşti epitaful visat de Valéry? m-a întrebat brusc.

Acesta era V. Dispărea într-o tăcere aparent neglijentă şi ieşea la suprafaţă unde nu te aşteptai.

— Nu-l cunosc.

— „Aici odihneşte P.V. omorât de ceilalţi”. La mine nu trebuie decât să se inverseze iniţialele numelui.

Mă privea pândind parcă efectul vorbelor lui şi tocmai de aceea n-am vrut să-i răspund.

— Să-ţi spun un secret, adăugă el, am scris şi eu odată versuri… nu, n-ai de unde să ştii, asta s-a întâmplat după ce-am terminat liceul… De altfel, n-am prea recidivat. Şi unde mai pui, am încercat o

dată, ca să mă amuz, chiar în limba domnului Valéry.

— Şi cum suna?

Şi-a luat o poză de actor şi începu să recite. Avea o voce baritonală şi caldă.

Cahier bleu
Et voilà, les jours passent toujours
Et je me demande vainement
qui d'entre nous est coupable
Elle était venue dans une robe blanche
Et tous les arbres tremblaient
et se balançaient ce soir-là-
Pendant qu'elle s'en allait
Et je ne voyais dans toute la nuit
Que sa robe blanche tremblante
Comme les feuilles des arbres
Qui depuis ce soir-là se balancent toujours
Dans mes souvenirs.

— Erai mult mai acceptabil în calitate de tânăr romantic decât în aceea de Luther, i-am zis. Apropo, ştii care era răspunsul lui Luther când era sfătuit să fie mai moderat?: „Nu pot altfel".

Ninsoarea se transforma în ploaie care suna îngheţat pe acoperiş şi pe gardul din faţa casei.

— Ascultă, înţeleptule, nu înţeleg de ce mă tot pisezi cu Luther. N-am ambiţia să fiu reformator al bisericii, ci doar un om care nu e nepăsător. Şi ce mă interesează pe mine câţi au spus în istorie „nu pot altfel", dacă eu simt că, într-adevăr, nu pot altfel?

Într-o zi, m-a luat cu el la spital să mi-o arate pe femeia salvată din avionul prăbuşit. Nu mai intrasem de mult într-un spital şi mirosul mi-a făcut rău. Treceam pe culoarele pline de bolnavi cu dorinţa de a ajunge cât mai curând afară, la aer curat. Când am intrat în salon, femeia dormea. Nu i se vedea decât capul de sub pledul cenuşiu şi

tocit pe la margini. Avea o faţă osoasă, nu lipsită de frumuseţe. Părul negru, sumbru îi accentua paloarea. Câtă vreme V. a examinat fişa, m-am uitat afară. Dincolo de fereastra pătată de muşte nu se vedeau decât acoperişuri ninse. O iarnă fără trecut, fără amintiri, fără suferinţă o aştepta pe femeia ghemuită sub pled. Un ecran alb pe care nu se zărea deocamdată niciun detaliu din catastrofa prin care trecuse. Mă întrebam dacă nu era mai bine să nu-şi recapete memoria niciodată. Să trăiască numai cu amintirile pe care le va avea de-acum înainte. Când i-am spus asta, V. nu s-a mirat parcă.

— Te potriveşti cu Cristina. Şi ţie îţi place să te sui în stejar în loc să priveşti viaţa în ochi.

În zilele următoare mi-a povestit că femeia începea să-şi revină, dar cele care se trezeau întâi la viaţă erau amintirile cele mai îndepărtate. Nici vorbă să pună vreo întrebare despre accident. Memoria ei abia începea să depene timpul. Se referea numai la lucruri întâmplate demult şi le menţiona cu aerul că s-au întâmplat ieri… Îl întâlneam destul de des pe V., dar nu-l mai întrebam despre experienţele lui, deşi bănuiam că avea greutăţi. Era din ce în ce mai irascibil. Când am încercat s-o fac, m-am pomenit cu el vorbindu-mi ca unui adversar.

— De ce n-aveţi curajul să fiţi metafizici şi în faţa suferinţei? Sunteţi buni să faceţi filosofie numai câtă vreme digestia e bună şi nu vă deranjează nimic, dar cum vă doare ceva…

Era tranşant şi intolerant, iubind mişcarea şi chiar imprudenţa, nestăpânit şi om de acţiune. Avea crize de depresiune când renunţa la tot, se retrăgea, apoi ieşea iar „la bătaie” („eu nu pot trăi în spatele frontului, destinul meu e să fiu permanent în prima tranşee”), impulsiv, generos şi vindicativ, gata să folosească judecăţi de valoare extreme…

— Ce importanţă are dacă şoptesc adevărul sau îl strig? Voi vreţi să mă faceţi să cred că acelaşi adevăr dacă-l spun în şoaptă nu va deranja pe nimeni, dar dacă îl strig atunci devine primejdios… Dar de când adevărul se măsoară după intensitatea vocii?

— Nu e mai bun, oare, tactul care ajunge la ţintă decât vehemenţa care îneacă totul la jumătatea drumului?

— Adică scopul scuză mijloacele?

— Nu fi iezuit.

— Eu? Dimpotrivă…

— Dimpotrivă, tu eşti dispus să sacrifici scopul dacă nu eşti lăsat să-l obţii cu mijloacele tale.

S-a uitat la mine şi a rămas câteva clipe pe gânduri.

— Poate ai dreptate, zise apoi pe un ton mai destins. Dar de ce să mi se ceară să fiu un bun diplomat? Important este să fiu un bun medic. Dacă sunt impulsiv şi orgolios, e mai bine ca oamenii să sufere decât să am eu dreptate? Să mă pedepsească pentru aroganţa mea şi să mă lase să lupt împotriva suferinţei… Oricum… eu nu mă pot mulţumi să locuiesc în stejarul Cristinei. Sau în amintiri ca Proust.

Între timp, Ana (cum o chema pe femeia ce scăpase din accidentul de avion) îşi recăpăta memoria în felul în care începuse; din trecutul îndepărtat spre prezent. Ca şi cum fiecare fragment de viaţă trăită trebuia cucerit din nou. Cu vreo zece ani în urmă, părinţii ei lucraseră undeva în străinătate. Ea le scria acum şi se mira că nu primea nicio veste din partea lor. Doctorii aruncau vina pe poştă.

Într-o zi, V. s-a hotărât să urce pe munte până la locul accidentului. Până la urmă, m-a convins şi pe mine să merg cu el, deşi, de fapt, n-aveam niciun chef să fac iarna, când potecile erau acoperite de zăpadă, o asemenea ascensiune. Am plecat de dimineaţă şi până la jumătatea drumului totul a

fost normal. Era o zi cu soare mult, agresiv. Întreg muntele ardea ca o flacără albă. Cărare nu exista. Nu urca nimeni iarna. Trebuia să ne orientăm după semnele marcate pe stâncile mai înalte, de pe care vântul scuturase zăpada, sau pe trunchiurile brazilor, destul de rari în partea aceea de munte mai mult goală.

N-am ajuns până la locul accidentului. La un moment dat, am început să urcăm pieptiş. V. a alunecat şi şi-a luxat glezna. Abia mai putea merge şi trebuia să ne oprim mereu. Din fericire, ne aflam nu prea departe de o cabană părăsită, unde am ajuns spre seară şi ne-am oprit să înnoptăm, răsuflând uşuraţi. Înlăuntru, am descoperit o încăpere goală unde fuseseră, probabil, paturile şi alta, mult mai mică, folosită pe vremuri ca bucătărie. Aici se mai făcuse foc, când cabana fusese folosită întâmplător de pădurari. Mai era cenuşă pe lutul înnegrit şi rece, iar într-un colţ erau şi câţiva butuci. Între cele două încăperi existase o uşă grosolană de scânduri. Căzuse din ţâţâni şi stătea aruncată. Am desfăcut-o în bucăţi ca să avem cu ce aprinde focul.

— Taci, mă opri deodată V.

Am auzit, mai întâi, un urlet răguşit, sinistru. Apoi, altele. Lupii bântuiau undeva prin pădure şi urlau. Urletele lor umpleau noaptea şi o făceau rea, ameninţătoare. Am simţit un fior neplăcut, ca o şopârlă de gheaţă pe şira spinării.

— Bine că am găsit cabana asta, spuse V. pe gânduri. Trebuie să avem grijă să nu se termine lemnele. Altele nu mai avem de unde aduce.

O vreme am rămas tăcuţi privind flăcările care aruncau umbre bizare pe bârnele cabanei. Începuse şi vântul să urle.

— Îţi pare rău că ai venit?

Vorbise parcă numai ca să înlăture liniştea în care se auzeau prea bine vântul şi lupii.

— Nu, de ce?

— Numai eu sunt de vină.

— Nu-ţi face remuşcări. De altfel, te-ai fi aflat acum într-o situaţie neplăcută singur.

— Din pricina lupilor?

— Lupii, noaptea, piciorul…

Piciorul i se umflase. La fiecare mişcare se strâmba de durere.

— Îmi pare rău că te-am târât după mine, reluă el.

— Lasă prostiile.

Lupii continuau să urle, iar vântul amplifica sunetele, le făcea aproape insuportabile. Uitasem scopul adevărat al aventurii noastre pe munte. De altminteri, nici vorbă nu mai putea fi să continuam a doua zi drumul. Căutând prin cabană, am găsit o cutie goală de conserve. Am umplut-o cu zăpadă şi am pus-o lângă foc să se încălzească. Atunci l-am auzit pe V. mormăind parcă pentru sine.

— La închisoare n-am dormit o săptămână încheiată. Aici…

S-a oprit brusc. Scăpase fără voia lui o mărturisire pe care, probabil, acum o regreta. Stătea nemişcat şi nu-şi mai dezlipea privirea de tăciunii aprinşi. Tăceam şi eu stânjenit. Aşteptam să continue sau să schimbe vorba, cu toate că mă intrigase la maximum afirmaţia lui. Într-un târziu a început să-mi spună, cu o voce monotonă, o poveste ciudată despre un tânăr care tocmai terminase medicina şi s-a pomenit aruncat în închisoare din vina părinţilor săi, pentru o faptă pe care n-o săvârşise şi pentru care legea prevedea câteva luni de detenţie. Bănuielile s-au îndreptat de la început spre el, dar părinţii n-au negat, n-au spus că tatăl era vinovat de ceea ce i se imputa fiului. Iar el n-a avut curajul să se justifice, să-şi dovedească nevinovăţia, acuzându-şi tatăl, care a încercat să-şi motiveze laşitatea astfel: „Eu sunt bolnav. Aş muri în închisoare. Pentru tine câteva luni vor trece repede”. Când a auzit, i s-a făcut silă. Cu o încăpăţânare romantică, dar şi cu furia unei iubiri trădate, s-a închis în muţenia lui, iar

tăcerea l-a acuzat. Un anchetator care bănuia adevărul a vrut să-l oblige să mărturisească. L-a amenințat, dar n-a reușit să-i descleștеze gura. Furios, M., anchetatorul, a început să-l lovească. V. își ferea mâinile. Prefera să fie lovit peste față. M. a înțeles de ce, i-a legat mâinile, i le-a așezat pe masă și, îndârjit, aproape i-a zdrobit două degete. „Ți le zdrobesc pe toate, dacă nu te hotărăști până mâine să spui", a răcnit el. Când i s-au dezlegat mâinile, V. l-a lovit cu o furie disperată pe care abia reușise să și-o ascundă până atunci. Și în loc de câteva luni, cât ar fi însemnat pedeapsa pentru prima vină, a fost condamnat la câțiva ani pentru lovire. Când a ieșit din închisoare, nu mai avea niciun resentiment față de tatăl său, dar nu s-a mai întors acasă. S-a dus în gară și s-a uitat pe lista trenurilor. Peste o jumătate de oră pleca un tren spre orașul unde făcuse ultima clasă de liceu și-și luase bacalaureatul. Pe urmă, a scris la facultate, a rugat să i se trimită o copie a diplomei. I-a trebuit o voință extraordinară ca să învețe să se servească de bisturiu fără cele două degete înțepenite. Despre M. nu mai știa acum nimic. Cineva îi spusese odată că nu mai ancheta. Apoi nu mai auzise de el.

Terminând de povestit, V. s-a închis într-o muțenie absentă. Parcă era singur acolo. Stătea cu obrazul aplecat spre foc și aranja mereu lemnele ca să ardă mai bine. Afară lupii umpleau noaptea cu urletele lor. Se auzeau din ce în ce mai aproape și, la un moment dat, cum v-am spus, domnule Proust, lupii își lipeau parcă boturile de pereții cabanei. Eram împresurați din toate părțile. După un timp, V. a mormăit fără să se întoarcă spre mine.

— Hai să încercăm să ațipim puțin. Mâine în zori ne întoarcem. Dacă voi putea să pun piciorul în pământ.

Am mai auzit încă multă vreme lupii urlând. Apoi am adormit. Când m-am trezit, focul mai mocnea încă. V. nu dormise, probabil, deloc și

pusese pe foc şi ultimii butuci. Afară, în dimineaţa tulbure care spăla de întuneric muntele era linişte. Lupii plecaseră. Cu piciorul umflat, V. abia păşea, lăsându-şi toată greutatea trupului pe piciorul sănătos şi făcând, din pricina durerii, mişcări caraghioase. Am ieşit să ne spălăm cu zăpadă. În timp ce-şi ştergea cu palmele înroşite zăpada rămasă pe obraz, V. se opri deodată şi începu să se uite atent în jur. Apoi mă întrebă.

— Tu vezi vreo urmă?

Am înţeles ce căuta. Şi, câteva clipe, am rămas amândoi uimiţi, uitându-ne unul la altul şi apoi din nou în jur. Nu ninsese toată noaptea şi totuşi pe zăpadă nu se vedea nicio urmă! Intrigat, m-am depărtat de cabană căutând cea mai mică dovadă că n-am visat urletele din timpul nopţii. Zadarnic. Oricât m-am învârtit, a fost imposibil să găsesc ceva. Zăpada era neatinsă.

— Or fi fost numai fantomele lupilor, am încercat eu să glumesc, dar V. era, în continuare, intrigat.

— Ciudat. Foarte ciudat. De ce-am auzit atunci lupii în jurul cabanei?

În clipa aceea am avut senzaţia că se referea la altceva.

Am coborât greu. Când am ajuns în marginea unui cătun de munte, V. era epuizat. De-acolo ne-a adus o sanie până în oraş.

— Uneori sunt şi eu ca femeia aceea de la spital, mi-a zis Cristina când i-am relatat ce se întâmplase. Sau aş vrea să fiu. Cu condiţia să-mi aleg partea de memorie în care-mi convine să trăiesc.

Apoi a fost ziua Cristinei. Mai erau acolo şi câţiva necunoscuţi, printre care o doctoriţă urâtă, cu figură de cal şi un inginer pasionat de paleoastronautică. Inginerul îşi dezvolta teoriile şi atmosfera se încinsese.

— Terminaţi, interveni Cristina cu o energie amuzată. E ziua mea şi de ziua mea nu mă

interesează adevărul.

V. s-a întors spre ea.

— Şi ce te interesează?

— Fericirea, răspunse Cristina pe un ton reţinut şi serios. Oamenii nu trăiesc pentru a şti adevărul, ci pentru a fi fericiţi.

— Asta e părerea ta, îi replică el destul de tăios.

Tocmai atunci a intrat pe uşă cineva de la spital. Aducea o veste care ne-a consternat pe toţi. Din clipa când îşi amintise totul, Ana umbla prin salon şi pe culoare ca o jucărie cu resortul stricat, fără să vadă pe nimeni. Dacă era întrebată, răspundea monosilabic şi abia se atingea de mâncare. Apoi s-a liniştit şi doctorii şi-au spus că trecuse criza. În dimineaţa aceea chiar glumise cu sora, iar seara n-a mai vrut somnifere. Când a rămas singură a sărit însă pe fereastră. Au găsit-o jos cu capul zdrobit.

O revedeam cum dormea sub pledul cenuşiu. Aşadar, când pe ecranul alb al iernii memoria ei a ajuns-o din urmă, n-a mai putut suporta. L-am auzit pe V.

— Lupii…

Ceilalţi n-au înţeles, dar când m-am uitat la Cristina, se crispase.

Apoi, într-o seară când V. era la mine a sunat de la spital. O voce precipitată a întrebat de el.

În timp ce asculta şi a pus câteva întrebări scurte, profesionale, mi-a făcut un semn să-i dau scurta îmblănită din cuier. A început să se îmbrace vorbind, dând instrucţiuni de pregătire a unei operaţii. Şi dintr-o dată l-am văzut devenind palid.

— Eşti sigură? Mai spune-mi o dată numele…

Căpătase un tremur nervos, pradă unei agitaţii pe care nu şi-o mai stăpânea.

— Bine, trimite-mi repede o maşină.

Şi lăsă telefonul în furcă. Nu-l mai văzusem niciodată aşa.

— Ce s-a întâmplat?

Mi-a explicat, dezlânat şi grăbit în acelaşi timp, că M. de care-mi vorbise noaptea pe munte şi de

care nu mai auzise nimic atâţia ani, a fost adus la spital cu salvarea. A avut un accident de maşină pe şosea undeva în apropiere.

— O farsă tragică a destinului, murmură V. palid. O farsă tragică… Şi întâmplarea face să fiu singurul chirurg disponibil. Dacă moare pe masa de operaţie? Cine m-ar crede că nu l-am omorât intenţionat?

I-am propus să roage un procuror să asiste.

— De procuror am eu timp acum? Nu-nţelegi că trebuie să-l operez imediat?

Şi a ieşit în aceeaşi stare de surescitare să aştepte maşina de la spital în stradă.

V. reuşise să-mi transmită şi mie neliniştea lui. Ca să mă calmez am ieşit să fac o plimbare. Am ocolit centrul, destul de pustiu la ora aceea. Ardeau numai câteva firme luminoase la magazinele principale. Trecători puţini. Frigul umed te pătrundea până la oase. În parc, nimfele sculptate erau şi mai dezagreabile sub ploaia rece amestecată cu ninsoare care le făcea de-a dreptul impudice. Apoi, m-am pomenit în marginea stadionului. Undeva în apropierea sălciilor ude şi desfrunzite, trebuia să fie un câmp cu sere, iar în fund, între brazi, zidurile de un galben murdar ale spitalului. Am vrut să mă îndrept într-acolo. Pe urmă m-am răzgândit. „Mai bine mă duc acasă”, mi-am zis. Eram sigur că V. va trece pe la mine după terminarea operaţiei.

M-am trântit îmbrăcat în pat şi am luat o carte, încercând să citesc. Din pricina căldurii, am adormit. Când m-am trezit, era miezul nopţii. Am sunat la V. şi la Cristina. Nu răspundea niciunul. Am plecat atunci la spital.

La poartă nu m-au lăsat să intru. Voiam să plec, când a coborât doctoriţa cu figură de cal pe care o cunoscusem la V. de ziua Cristinei. Am întrebat-o dacă V. mai era la spital. S-a uitat într-un fel ciudat la mine care m-a făcut să bănuiesc ceva rău. Şi mă enerva faptul că nu zicea nimic. Parcă aştepta de la

mine s-o mai întreb o dată. Se lăsa ceaţa, luminile se vedeau din ce în ce mai tulburi, mânjind zidurile. În sfârşit, doctoriţa cu figură de cal s-a hotărât.

— I-a murit un om pe masa de operaţie. Nu ştiu unde e. A plecat.

N-avea niciun rost să mai stau acolo. Pe drum mi s-a făcut foarte frig. Şi m-am hotărât să trec pe la V. Dar nu era acasă. În schimb, am găsit-o pe Cristina. Aflase totul. Tremura şi avea ochii aburiţi de febră sau de frică.

L-am aşteptat zadarnic pe V. O noapte. A doua zi. Încă o noapte. Nu-l văzuse nimeni. La spital nu se ştia nimic. A doua zi spre amiază Cristina a aflat rezultatul autopsiei. Decesul n-avea nicio legătură cu operaţia. Accidentatul murise din pricina unui infarct. Dar, probabil, V. n-avusese de unde să ştie asta.

A treia zi i-au pescuit corpul undeva în apropiere, în râu. Se aruncase în apă îmbrăcat. Şi tot atunci poştaşul mi-a adus o scrisoare scrisă de el în grabă, probabil încă la spital sau pe drum. „Până la urmă M. a izbutit să mă condamne la moarte. Ceea ce n-a reuşit atunci, a reuşit acum, obligându-mă chiar să execut singur sentinţa. Să nu mă acuzi de laşitate. Îţi scriu numai ţie. Cristinei n-aş avea puterea s-o fac. De altfel, ce rost are şi ce-aş putea să-ţi spun şi ţie? Se zice că trebuie să ai totdeauna ceva de făcut dacă nu vrei să te sinucizi. Eu aş avea atâtea de făcut încă… Dar acum e prea târziu. Explică-i cum ştii Cristinei.”

Stăteam cu scrisoarea în mână năucit. În chip stupid, mi-am adus aminte de gluma lui V. cu epitaful „V.P. omorât de ceilalţi.” De fapt, fusese ucis, ca şi femeia care scăpase din accidentul de avion, de o amintire. M-am gândit la dimineaţa când căutam amândoi, pe munte, urmele lupilor în zăpadă, la figura lui V. când spunea „Ciudat.

Foarte ciudat”… Ce-şi închipuise? Că era vinovat de moartea lui M.?

Mă pregătesc să plec acum de aici. Îmi va fi foarte greu să mai revin vreodată după cele întâmplate. Şi mai pot crede, domnule Proust, că amintirile sunt inocente, că putem coborî fără nicio teamă în labirintul din noi? Dumneavoastră v-aţi întors în căutarea timpului pierdut pentru a vă sustrage timpului care trece, dar ce să facem dacă memoria seamănă uneori cu un lup? Încerc să caut o logică în aceste lucruri, dacă poate exista o logică într-un destin nedrept. Poate, într-adevăr, fiecare are lupul său care doarme sau aşteaptă momentul potrivit să sară. Însă nu e chiar atât de simplu să-ţi cauţi sprijin în afara memoriei. Ştiu asta. Prieteniile, dragostea, toate înseamnă timp, toate ne bombardează cu timp. Iar singurătatea începe cu o rarefiere a timpului, când obiectele devin transparente. M-am gândit la asta în cursul nopţii când am auzit lupii urlând afară, cu boturile lipite de ferestrele camerei mele. Aceiaşi lupi de pe munte, de la cabana părăsită. N-am închis ochii toată noaptea, auzindu-le urletele. Dimineaţa am ieşit în curte şi n-am zărit nicio urmă. Am întrebat un vecin dacă i-a auzit şi el. S-a uitat la mine ca la un nebun. Şi n-am insistat.

Memorie

O pasăre cu o singură aripă
şi cu alta transformată în lanţ,
o pasăre cu o aripă rămasă să spere
şi alta pe care o târăşte în zbor,
o pasăre-mi trece noaptea prin somn
şi dimineaţa o găsesc răstignită
în acelaşi loc unde seara
am lăsat-o
lovindu-şi lanţul cu aripa.

A PATRA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Pavese

„Anunţăm moartea celui care a fost X”… De fapt, acest anunţ nu-l semnează nimeni şi nu se adresează nimănui, dar formalitatea trebuia îndeplinită. Şi poate ar trebui precizat că X nici n-a murit încă, dar va muri cu siguranţă într-o zi şi e mai bine ca moartea să-l găsească cu toate formalităţile puse la punct. Şi pentru a spune tot adevărul, X nici nu există, dar s-ar putea naşte oricând şi e mai bine să fie scutit de orice surpriză. Cine ştie dacă nu va fi atât de singur încât nu se va găsi nicio inimă miloasă care să suspine după el sau măcar să aibă grijă să-i pomenească numele? De aceea, ne-am gândit să facem noi această treabă neplăcută şi necesară. Dar cum să înmormântezi pe cineva care nu există? Aici a intervenit o dificultate, ameninţând să strice toate intenţiile noastre bune. N-avem timp să-l aşteptăm pe X până când va binevoi să vină pe lume. Vom muri mult înaintea lui şi, în definitiv, s-ar putea ca el să nu se nască niciodată. Atunci ar exista un mormânt al unui om care nici măcar nu s-a născut. Şi cum să scriem epitaful? „Aici odihneşte robul lui Dumnezeu X care abia urmează să se nască.” Lumea ar crede că ne-am bătut joc sau că e o comedie grotescă a unor nebuni. De aceea, trebuia să căutăm o ieşire din impas. După ce-am inventat un nume şi i-am ales mormântul (un mormânt gol ca mormintele pe care Pitagora le săpa pentru discipolii ce părăseau şcoala sa de iniţiere, ca să demonstreze că pentru el erau morţi), aşadar, după ce-am făcut toate aceste formalităţi din dorinţa de a scuti măcar un singur om de riscul unei morţi pe care să n-o cunoască nimeni, nu ne puteam opri la jumătatea drumului. Ar fi însemnat să recunoaştem că, oricâtă bunăvoinţă ar exista, nu se poate face în niciun fel dreptate celor care au murit neştiuţi de

nimeni. Şi sunt atâţia care au murit fără să aibă un mormânt, încât o dată pentru totdeauna ei ar trebui să fie răzbunaţi, făcând cele cuvenite pentru un om care nu există, care, poate, nici nu va exista, dar, dacă va exista, va veni într-o lume care a avut grijă dinainte să-i sape mormântul şi să scutească pe cei din jurul lui de grija de a-l plânge. Abia după aceea am descoperit că un asemenea mormânt e primejdios. El poate ucide orice trecător sub pretextul că îi aparţine şi trebuie să vină să-l ocupe. Astfel, ne-am văzut în primejdie chiar viaţa noastră, a celor ce-am avut această idee. Căci, ne-am zis noi, într-o zi s-ar putea să uităm de mormânt, să trecem din întâmplare prin acest cimitir sau să simţim nevoia să facem o plimbare pe aleile lui după-amiaza când iarba miroase a soare şi eşti recunoscător destinului că exişti, şi atunci s-ar putea ca mormântul să sară ca o fiară asupra noastră şi să ne ucidă pentru a-şi da o justificare. De ce să cădem victime generozităţii noastre? Întrebarea ne-a ajutat totuşi să înţelegem că nimic nu mai putea fi luat înapoi din ceea ce a fost făcut. Am inventat un om şi un mormânt, trebuia să ducem această logică până la capăt. Nu puteam reveni asupra faptelor noastre, să ridicăm din umeri şi să spunem: „Totul a fost o glumă. Ne-am îngăduit pentru o cupă să fim noi înşine destinul. Dar n-am reuşit decât parţial. Scuzele noastre”. Nu, logica implacabilă a morţii şi a vieţii nu acceptă farse de genul acesta. Trebuia, vrând-nevrând, să facem ceva, să îndreptăm ce mai puteam îndrepta, să ne ferim măcar pe noi înşine de primejdia care ne pândea câtă vreme mormântul acela rămânea fără nicio justificare, deschis oricărei posibilităţi. Trebuia scris un nume adevărat pe mormânt. Era singurul mod în care se putea pune punct acestei ciudate aventuri. Şi atunci ne-am aşezat la pândă în marginea cimitirului. Există în apropiere nişte fagi bătrâni şi nişte tufişuri sălbăticite în care ne puteam ascunde,

astfel încât să nu ne vadă nimeni. Am stat aşa câteva nopţi în care abia am aţipit, cea mai mare parte a timpului am ascultat vântul şi foşnetele fagilor, aşteptând să vină cineva. Ne amorţiseră oasele din pricina nemişcării şi frigului, mai ales că a dat şi o ploaie subţire şi rece care ne-a udat hainele. Dar n-am plecat. Am rămas pe loc, aşteptând dimineaţa ca să ne uscam la soare. Nişte câini vagabonzi au simţit că se întâmplă ceva ciudat, au venit lângă fagi, au mirosit şi pe urmă au început să latre la cer ca atunci când plâng moartea stăpânului. Lătrau lung, sfâşietor şi ne-am trezit plângând de mila câinilor. Până ne-am dat seama că era absurd. Câinii aceia n-aveau stăpân, deci nu puteau plânge pe cineva adevărat. Ei plângeau o ficţiune, un stăpân pe care nu l-au avut şi pe care ar fi dorit să-l aibă. Şi atunci ne-am dat seama că şi câinii ne cereau acelaşi lucru ca şi mormântul creat de noi. Să le dăm o justificare. Am ieşit din umbra fagilor, am căutat un om care să iubească animalele şi după ce-am convins unul să ia în grija lui câinii, ne-am aşezat din nou la pândă. Ne-am gândit că trebuia să treacă pe acolo într-o zi omul care luase câinii. Îl vom omorî şi îl vom îngropa în mormântul gol. Mormântul va avea, în sfârşit, o justificare, nu va mai ameninţa pe nimeni şi va intra în categoria mormintelor obişnuite. Va creşte iarbă pe el, apoi va fi uitat, se va face una cu pământul. Iar câinii vor şti şi ei, în sfârşit, pe cine plâng. Nu vor mai lătra la cer plângând un stăpân pe care nici măcar nu l-au cunoscut şi n-au avut posibilitatea să-l iubească. Le-am dat o şansă să iubească un om adevărat, acum le vom da o şansă să plângă un om adevărat… Singurul lucru nelogic în toate aceste întâmplări s-a petrecut când omul cu câinii s-a apropiat şi am sărit asupra lui. În loc să aştepte să se sfârşească încăierarea şi pe urmă să urle, câinii s-au năpustit asupra noastră hotărâţi să ne sfâşie. Ne-am luptat cu ei, dar degeaba. Atunci am vrut să fugim. Dar câinii şi-au înfipt colţii în

noi, înnebuniţi parcă de furie şi de gustul morţii. N-am scăpat cu viaţă decât eu. Când mi-am revenit, eram într-o băltoacă de sânge. Am aşteptat până n-am mai auzit niciun zgomot, decât vântul care lovea crengile fagilor şi pe urmă m-am sculat, i-am târât unul câte unul pe ceilalţi în mormântul gol şi i-am îngropat. Am aşezat cu grijă pământul deasupra şi m-am pregătit să scriu în sfârşit pe mormânt un nume. Puteam să scriu chiar mai multe acum, nu numai unul. Dar deodată am încremenit. Mi-am dat seama că în încăierarea aceea cu câinii uitasem numele celorlalţi şi chiar pe al meu. Singurul nume pe care îl mai cunoşteam era al lui X. Mormântul tot n-avea o justificare din moment ce nu puteam trece pe el decât numele unui om care nu s-a născut încă şi nu se ştie dacă se va naşte vreodată. Sau poate că eu sunt X m-am născut între timp şi n-am ştiut…

Spunând asta m-am trezit. Am respirat uşurat deschizând ochii şi descoperind că totul n-a fost decât un vis. Era frig şi ploua. Ascultam ploaia care lovea ferestrele, încercam să uit visul meu ciudat şi mă irita faptul că unele detalii se prelungeau dincolo de somn. Încercam, mai ales, să-mi aduc aminte cum arăta necunoscutul căruia îi povestisem totul. Îi zărisem obrazul numai o clipă. Apoi, parcă nu mă mai interesase înfăţişarea lui. Era un străin. Ca străinul care discută cu Endymion în *Fiara,* m-am gândit, ca să-l compar cu ceva… Şi astfel, mi-am adus aminte că de mai multă vreme voiam să vă scriu, domnule Pavese, şi n-am reuşit.

Poate erau prea frumoase dimineţile când am vrut să fac asta şi, într-un fel, m-am temut. Soarele, cerul limpede, vara mă scuteau de alte argumente. E simplu să înfrunţi logica unui sinucigaş când de partea ta e întreg universul şi te jenezi chiar de propria ta tristeţe, dar atunci nu vii cu ceea ce îţi aparţine, în vreme ce, astăzi, ploaia

care putrezeşte în aer mă lasă, îmi dau seama, să caut toate argumentele înăuntrul meu.

M-am temut, de asemenea, şi mă tem şi acum că nu voi găsi tonul cuvenit pentru a spune ce gândesc. Ştiu că nimeni nu s-a sinucis din indiferenţă. Şi, oricum, nimic nu se mai poate repara din ceea ce s-a întâmplat în camera aceea de hotel din Torino. Apoi, am oroare de indecenţă şi de pedagogi improvizaţi. Unui om care s-a decis pentru cea mai gravă înfrângere nu-i ţii prelegeri despre speranţă. Cunoştea şi el acest drum. Şi dacă a renunţat să-l mai urmeze, înseamnă că l-a străbătut până la capăt. Cunoştea, probabil, şi faptul că talgerul care înclina balanţa e gol, iar un om ca dumneavoastră cu atât mai mult nu se înşela în această privinţă. Cineva care spune că moartea e „un viciu absurd" ştie ce vorbeşte.

Şi ştiu din ceea ce am trăit eu însumi că uneori singurătatea nu este decât o altă formă de a iubi; şi că în această formă de dragoste se deşteaptă uneori porniri ciudate; pentru că nu putem obţine totul, vrem să nu mai avem nimic; neputând vindeca o rană, vrem s-o facem mortală. Şi poate că Infernul nu e decât cealaltă faţă a Paradisului. Expulzaţi din Paradis n-avem unde merge decât în Infern, aşa după cum aruncaţi de pe culmea unui munte nimerim în prăpastie. Nu există abisuri fără înălţimi. Numai o prejudecată îi socoteşte pe toţi sinucigaşii nişte oameni care şi-au încheiat socotelile cu viaţa şi nu-i mai interesează nimic. Cei mai mulţi dintre ei, probabil, nu sunt decât nişte oameni care au eşuat în încercarea de a găsi o soluţie. De altfel, n-ar merita să vorbim despre un sinucigaş care şi-ar lua viaţa aşa cum îşi bea ceaiul dimineaţa. Cândva, am întâlnit în mai multe rânduri la poştă un bătrânel ciudat. Venea, aştepta la ghişeu şi o întreba stereotip pe funcţionară dacă n-are nimic la post-restant. „Scrisoare?", întreba funcţionara. „Da, scrisoare." Şi urmărea încordat

faţa celei care cerceta pachetul de scrisori. „N-aveţi nimic”, îi răspundea aceasta de obicei. Într-o zi, însă, i-a întins un plic voluminos. Luminat brusc, el l-a luat, l-a învârtit pe toate feţele, aruncând din când în când priviri triumfătoare în jur, apoi, când nimeni nu i-a mai dar atenţie, a pornit încet spre ieşire. Din întâmplare, am ieşit după el şi l-am văzut rupând plicul fără să-l deschidă. Era plin cu hârtii albe şi cineva mi-a şoptit că şi le trimitea singur. După o săptămână am auzit că s-a spânzurat. Pe masă era un plic mare nedesfăcut, cu numele lui, primit tot prin post-restant. Înăuntru nu erau decât hârtii albe. Mi s-a povestit şi despre o femeie care a suferit de o boală necruţătoare şi a murit cu câteva zile în urmă. N-a mai vrut să mănânce nimic, a băut doar apă, spunând celor din jur „m-am hotărât” şi după două zile a murit lăsând o listă scrisă ordonat: cum să fie îmbrăcată pentru înmormântare, cine să fie anunţat, un adevărat protocol al morţii, notat minuţios… Există uneori în înfrângerile noastre o linişte cucerită cu sacrificii, pe care o confundăm cu resemnarea. Şi există, probabil, o limită dincolo de care nu ne mai aşteaptă nicio surpriză în afara morţii, iar în cele din urmă ne obişnuim şi cu ea. Din păcate, în clipa când a ajuns aici, omul nu-şi mai poate folosi libertatea câştigată prin suferinţă decât pentru a muri.

Totuşi, altceva voiam parcă să spun. Pe prima pagină a *Dialogurilor cu Leucò,* singura dintre cărţile dumneavoastră pe care aţi luat-o la hotel (de ce un hotel? pentru că acolo puteaţi muri fără ca niciun obiect să vă oprească?), aţi scris: *Perdono tutti e a tutti chiedo perdono.* Această frază ne dezvăluie un om care a renunţat nu numai la viaţă, ci şi la învinuirile pe care le putea aduce lumii părăsind-o. El i-a iertat pe toţi şi cere tuturor iertare. Vrea să lase în urma lui o lume iertată care, incapabilă de înţelegere, mai poate face totuşi un

lucru bun, să ierte la rândul ei. Dar nu cerem iertare decât celor pe care într-un fel sau altul îi mai iubim sau a căror părere despre noi nu ne-a devenit cu totul indiferentă. Această mărinimie amară nu ne aduce aminte oare că, din aceleaşi motive din care arde cu pasiune, o viaţă se poate preface în scrum? Uneori, la mijloc nu e decât o problemă de intensitate. Nu întâmplător au fost sinucigaşi care şi-au murmurat dragostea de viaţă cu deznădejde. Ei presimţeau parcă în lumina pe care o exaltau că vor distruge tocmai ceea ce n-ar fi vrut să piardă, că vor pune sub acuzare ceea ce îi separă de fericire şi, pentru a-şi face dreptate împotriva destinului, se vor decide să renunţe la tot. În acest caz, moartea nu li se mai părea decât o problemă de coerenţă şi de justiţie. Căci ei nu-şi pierduseră pasiunea care i-a istovit. Şi-au pierdut numai speranţa.

Unii au murit pentru că n-au vrut să trăiască oricum. Să cedăm tentaţiei de a-i condamna? Şi dacă o facem, în numele cărei morale? Cumva în numele uneia care i-ar fi sfătuit să accepte orice? E destul că au existat filosofi care ne-au ţinut discursuri despre zădărnicie după ce şi-au făcut siesta. Nu e nevoie să le urmăm exemplul într-un sens invers. Ar fi ridicol să perorăm într-un limbaj asemănător despre viaţă în faţa celor care au hotărât să renunţe la ea. Ei au avut, poate, motivele lor pe care nu le vom cunoaşte niciodată până la capăt. Trebuia să fi trăit ceea ce au trăit ei ca să-i putem judeca. Şi, unii, cel puţin, au făcut asta pentru că n-au mai văzut, probabil, altă cale. Sau n-au fost în stare s-o vadă. Dar n-au încercat să convingă pe nimeni că viaţa trebuie dispreţuită. Şi-au distrus doar viaţa lor. Şi-au ars navele de întoarcere asemenea lui Cortés. În tăcere, şi-au adus aminte că pe platoul Tenochtitlanului se făceau sacrificii umane. Şi ar fi nedrept să-i

judecăm când ei nu ne-au cerut decât să nu ne amestecăm în suferinţa lor.

Dar nu poate fi nedrept să-i iubim şi să suferim noi înşine că inima lor n-a mai găsit speranţa. Dacă nimic nu ne dă dreptul să ne amestecăm într-o tragedie, nimic nu ne poate împiedica s-o regretăm. Moartea e nedreaptă în orice situaţie. Chiar când îi ieşim în întâmpinare de bunăvoie. Şi chiar când ne dezleagă de îndoieli, de zbucium, de lungi şi chinuitoare ameninţări. Ea n-are dreptate nici măcar când aduce liniştea şi aşterne peste suferinţe pacea unui mormânt. Un om poate avea motivele sale să prefere şaisprezece plicuri cu somnifere tuturor celorlalte adevăruri ale lumii, dar aceasta nu schimbă nimic în rostul filosofiei. Dumneavoastră nu v-aţi dus la hotelul acela din Torino pentru a-i da dreptate lui Schopenhauer. „Dacă vrei să înţelegi, i-aţi scris unui prieten atunci, recitește *Fiara.* Am prevăzut totul de acum cinci ani.” Am recitit şi eu *Fiara,* iar după visul de azi-noapte sunt, poate, şi mai în măsură să pricep că Endymion nu aştepta niciun îndemn de la discuţia cu străinul. El ştia mai bine decât oricine că pe muntele Latmos se petrec noaptea lucruri ciudate. L-a urcat de multe ori şi a aşteptat zorii printre fagi. A ascultat foşnetul vântului sau el însuşi a trecut pe lângă lucruri, în somn, ca vântul impalpabil spre luminişul unde zeiţa sălbatecă l-a salutat cu un surâs tăcut, iar el i-a spus „Stăpână!” Atât. Ochii ei străvezii şi râsul scurt, „ca o poruncă nimicitoare”, sunt de ajuns să ne aducă aminte că „divinul şi teribilul străbat pământul” şi ucid cu o simplă atingere sau cu o încruntătură din sprâncene. Endymion însuşi recunoaşte, însă, că fagii sunt calzi şi că undeva jos se vede câmpia. Dincolo de singurătăţile care ne privesc cu ochi nemişcaţi, transparenţi, şi de zâmbetele care ucid, se aude vocea apei anunţând dimineaţa.

Niciodată n-am urât mai mult moartea ca în aceste dimineţi de la începutul verii când iarba miroase tare şi aţâţător. Dar există vreo clipă când putem spune că totul e inutil? Cerul, fructele, ploaia, dragostea, vântul? Dacă aş putea răspunde „da”, ar trebui să mă opresc aici. Însă nu pot.

Şi chiar dacă am vrea, nu ne putem preface că n-am observat ce scrie pe coperta jurnalului unde, după multe ezitări, aţi ajuns pe ultima filă la concluzia sinuciderii. Titlul lui este *Meseria de a trăi.* Ceea ce ne împinge obligatoriu să ne punem întrebări. Oare cu cât învăţăm mai mult şi mai bine această meserie, cu atât trebuie să fim mai pregătiţi pentru a renunţa la ea? După tot ce-am învăţat, nu ne mai rămâne decât să notăm la sfârşit: „Nu cuvinte. Un gest?” V-aţi biciuit orgoliul cu argumentul că „nişte femeiuşti au făcut-o.” De ce era nevoie de acest strigăt orgolios? Se spune că, telefonând de la hotel, n-aţi găsit pe nimeni care să-şi dea seama că se pregătea o tragedie. Poate pentru că acesta e lucrul cel mai greu pe lume azi. Să te asculte cineva. Şi totuşi, tezaurul lui Moctezuma există, iar sacrificiile de pe platoul Tenochtitlanului au fost nedrepte. Ce rost au altfel piramidele, lupta cu nisipul, cu uitarea? Ce rost are iubirea, ce rost au zeiţele cu voce răguşită? Ce rost are ceea ce se opune fiarei? Ce rost are lupta împotriva singurătăţii, dacă totul e atât de simplu, dacă nişte femeiuşti au făcut-o şi dacă dumneavoastră le invidiaţi? Singurul adevăr care ne promite ceva este totuşi viaţa. Şi dacă nimeni nu poate pretinde că judecă în cunoştinţă de cauză un gest care lui nu-i cere decât amărăciune, în vreme ce altuia i-a cerut totul, nimic nu ne poate obliga să dăm dreptate morţii. Existenţa ar deveni insuportabilă dacă am accepta că nu putem scăpa de înfrângeri decât înfruntând cea mai gravă înfrângere.

Cineva care nu mai crede decât în ceea ce sfârşeşte, care nu mai vrea să schimbe nimic pentru că nu-l mai interesează sau nu mai poate să spere, ridică de aceea, fără să vrea, şi problema noastră, a celor rămaşi să ne gândim la toate acestea. Sau noi înşine ne simţim obligaţi s-o facem. Cum să trăim admiţând victoria morţii împotriva speranţei? Chiar dacă ni s-ar obiecta că moartea unui sinucigaş îl priveşte numai pe el, e o taină ce-i aparţine, cum să rămânem indiferenţi? Nicio sinucidere nu ridică numai probleme personale, vina e mai mult sau mai puţin împărţită şi e firesc să vrem să pricepem ce parte ne revine din ea. Acolo, în camera aceea de hotel a fost obţinută, poate, o victorie a curajului împotriva ezitărilor şi a amânărilor. Dar tot acolo istoria inimii omeneşti a înregistrat una dintre cele mai dureroase înfrângeri. În cupa aceea, toţi cei care au visat nemurirea au devenit nişte fiinţe de neînţeles pentru omul care hotăra că nu mai voia să trăiască. Şi dacă nu suntem în măsură să judecăm ceea ce v-a împins la asta, e firesc să avem nedumeriri care sângerează din când în când. Moartea ne revoltă chiar când e dorită. În adâncul nostru, totdeauna am sperat că împotriva ei mai există un drept de recurs. Cu atât mai mult când iubeşti viaţa, cum să ridici din umeri? Ceva trebuie să ni se îngăduie să spunem fără să fim acuzaţi că facem reproşuri într-o situaţie care nu cere decât tristeţe. Dacă lumea aceasta are vreun sens, el nu poate sta în ceea ce ne omoară.

Câmpia se vede limpede chiar în această dimineaţă ploioasă. E o libertate să te desparţi de ea şi să-ţi arzi corăbiile de întoarcere? Dacă acest curaj înseamnă libertate, voi muri, probabil, ca un sclav. Nu cunosc o soluţie mai bună decât aceea de a trăi şi nu cred că e o necuviinţă să spun asta cuiva care văzând moartea „ca o veche remuşcare” a vrut să mângâie viaţa şi în ultima clipă. Din

păcate, într-o zi, chiar fără s-o căutăm pe muntele Latmos, zeiţa sălbatecă ne va apărea în somn.

Lecţie inutilă de logică

Aşa se-ntâmplă logic,
plecăm şi sosim undeva.
Plecăm pentru o clipă, pentru un ceas, pentru o viaţă,
poate nu trebuia să plecăm, dar problema nu-i asta,
ci faptul că sosim undeva, totdeauna sosim undeva,
poate nu sosim la timp, nu sosim unde trebuie, nu sosim unde-am vrut,
dar sosim undeva şi câtă vreme sosim undeva totul e logic,
chiar dacă logica şi fericirea sunt lucruri total diferite,
totuşi am plecat şi am sosit undeva,
am greşit drumul, dar am sosit undeva,
dar când nu mai sosim nicăieri
totul devine ilogic. Spre ce ne ducem
dacă nu sosim nicăieri?

A CINCEA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Wilde

Privesc nişte tablouri cunoscute ale lui Goya şi parcă, în spatele dementului Saturn, îl zăresc pe spaniol arătându-ne cu un rictus amar o lume plină de spânzurători, de sânge, de oameni împuşcaţi, de carne zdrobită, de nebuni care râd şi de alţii care omoară. O lume în care e greu să rămâi neutru. Trebuie să fii de partea victimelor sau de partea celor care râd. Întrebările se pun aici cu brutalitate, fără echivocuri şi fără posibilitatea de a le eluda. Ele aşteaptă necruţătoare să iei o decizie. A întoarce spatele celui crucificat cu braţele în aer din *Execuţiile de la 3 mai* înseamnă a fi de partea plutonului de execuţie. Fără să vrea, fiecare privitor se simte în acelaşi timp judecător şi trebuie să se pronunţe… Ce rost mai are să ne aducem aminte de coloanele Parthenonului? La poalele fiecărei Acropole poate apărea o spânzurătoare dacă raţiunea doarme, murmură răguşit Goya. Ce rost mai are să ne aducem aminte de cerul albastru al lui Era Angelico? Sub cerul cel mai pur gloanţele zdrobesc carnea unor oameni nevinovaţi sau, în orice caz, a căror vinovăţie n-a fost dovedită. Mai are rost să ne amintim trupurile orgolioase sculptate de Michelangelo? Adevărul strigă în aceste trupuri însângerate care zac pe pământ. Mai are rost să ne amintim zâmbetul Giocondei? În colţul buzelor va apărea, prelingându-se peste taina ei, un fir de sânge. Şi ce rost mai are să ne aducem aminte privirile bătrânilor lui Rembrandt? În ele vom descoperi tristeţea.

Şi totuşi, Goya nu e singur în istoria artei. Şi nu e singurul care spune adevărul. Nici grecii, nici Fra Angelico, nici Michelangelo, nici Leonardo, nici Rembrandt n-au minţit. Fra Angelico ne-a

demonstrat chiar că se poate vorbi despre fericire şi cu ajutorul miei singure culori, iar bătrânii lui Rembrandt ştiu cât de elocventă e tăcerea… Atunci ce vrea acest spaniol ciudat şi surd, domnule Wilde? Dacă nu e singur în istoria artei, de ce are aerul că e singurul învestit de ea ca judecător? El mă indispune uneori prin nerăbdarea cu care mă somează. Îi aud parcă glasul răguşit şi fierbinte repetându-mi în şoaptă: „Ei, ai văzut? Ai înţeles? Hotărăşte-te! Treci de partea plutonului de execuţie sau de partea victimelor. Nimeni n-are voie să rămână spectator”. Dar de ce, domnule Wilde, trebuie să privim masacrul în loc să privim cerul albastru? Ştiu, e foarte greu să răspunzi la această întrebare întorcând privirea fără să fii acuzat de laşitate sau de cinism. Şi totuşi, nu sunt un laş şi cu atât mai puţin un cinic. Nu sunt decât un om care ar vrea să existe pe lume numai frumuseţe nepângărită. Dacă nu e aşa nu e vina mea, iar datoria mea e să nu contribui în niciun fel la sporirea taberei celor care pângăresc. „Nu se poate, îmi retează gândurile tăios Goya. Nu există spectatori inocenţi. Dacă vrei să rămâi spectator, vei fi, implicit, vinovat.” De ce, domnule Wilde? Pentru că nu vreau să ucid şi nici să mă las ucis? Pentru că mi-ar plăcea să cred că dumneavoastră n-aţi cunoscut niciodată apa murdară a temniţei din Reading, ci numai „partea însorită a grădinii”? Oare numai cei ce şi-au pus capul pe butuc au spus adevărul? Nici Hamlet nu este un martir al adevărului, ci un martir al melancoliei.

„Poveşti, îl aud din nou bombănind pe Goya. Cei care pretind că opun fericirea adevărului nu fac decât să-şi caute pretexte.”

Dar adevărul trebuie să fie neapărat durerea şi sângele? Coridoarele închisorii din Reading şi nefericirea de a constata că te-ai înşelat slujind numai frumosul? Poate n-are rost să facem ierarhii când e vorba de fericire şi de adevăr. Însă albastrul

lui Fra Angelico merită mai multă atenţie decât toate crimele care s-au săvârşit sub el. De ce-aş reproşa acestui cer faptul că e prea curat? De ce-ar trebui ca, zgâriindu-l cu unghia, să curgă sânge şi, dacă nu, să-l contestăm? De ce n-aş vedea în albastrul lui Fra Angelico nu numai o dovadă de naivitate, ci şi un protest împotriva celor care au degradat puritatea? Din aceleaşi motive din care e stupidă orice ironie la adresa lui Don Quijote nu voi înceta să iubesc acest albastru, chiar dacă el nu face decât să-mi aducă aminte cât de departe simt de liniştea lui… Aşteptam. Aşteptam să aud râsul răguşit al spaniolului. Şi nu auzeam nimic. Am început să mă neliniştesc. L-am supărat oare? Sau surdul n-a mai auzit argumentele mele? În clipa aceea i-am auzit respiraţia. Şi vorbele, strivite, şoptite. „Există şi iubiri care au nevoie de sprijinul poliţiei.” Dar ce-i reproşează el unui pictor fericit? Lumina există nu pentru a suferi, ci pentru a umple lumea de flori… Nu m-a lăsat să continui. „Dar de ce sângele martirilor pare şi el fericit? Priveşte. E un paradis mincinos în care martirii şi călăii lor pot sta împreună, nemişcaţi şi intimidaţi de frumuseţea cerului şi a pajiştilor înflorite, înăuntrul aceleiaşi clipe pe care se tem parcă să n-o sfărâme. Ce poate fi adevărat aici?”

Aştepta, probabil, să-i răspund. Cum să-i răspund fără să-i contest dreptatea şi fără să săvârşesc o nedreptate adoptând patima din părerile lui? Uneori n-ar trebui să ne ferim de paradoxuri. Mi-am adus aminte de *Decăderea minciunii* şi m-a tentat gândul să-i fac o farsă surdului. Să-i declar că minciuna a făcut mai puţine victime decât adevărul şi că nu pricep de ce, totuşi, arta ei e în declin. În ciuda atâtor minciuni care se spun în lume, se minte fără glorie şi fără geniu. Foarte rar mai vezi minciuna respectată, bucurându-se de toate onorurile. Şi mai rare sunt prilejurile când se vorbeşte despre ea în modul cuvenit. Adesea e tratată ca o femeie de bordel

care se oferă tuturor fără alegere. Machiavelli a fost întrecut demult, dar toţi se simt datori să-l dispreţuiască. Oare nu mai are nimeni curaj să spună că minciuna n-a făcut atâtea crime câte i se pun în seamă? Ea n-a aprins ruguri şi dacă i-a stat în putinţă le-a stins. N-a suit pe nimeni pe eşafod. Cât a putut a scăpat de la moarte, a graţiat şi a dat amânări… Aş fi fost curios să văd cum va reacţiona surdul auzind toate acestea. Însă m-am trezit spunând cu totul altceva. Că de multe ori prefer să privesc fără obiecţii lumea şi să mă las copleşit de lumina de-afară.

— Ar fi simplu, ricană spaniolul, dispreţuitor, dacă am putea vorbi despre fericire aşa. Din păcate, în vreme ce admirăm lumina, în spatele nostru se ridică o spânzurătoare.

Dar ce vrea acest surd? El crede că printre răni şi coşmare surzenia lui e mai suportabilă? Vrea să-şi demonstreze că există pe lume dureri mai teribile decât suferinţa lui? Ceea ce îl interesează este infernul tuturor, pentru a îndura mai uşor infernul său? De ce e nevoie să ni se arate toate aceste cruzimi? Ştiam şi singuri că Inchiziţia nu pune totdeauna boneta ţuguiată pe capul muribunzilor. De ce trebuie să vedem florile strivite de cadavre? Pentru că acesta e adevărul? Dar florile care n-au pete de sânge nu sunt adevărate? Şi dacă întorc privirea spre cerul acesta frumos care se bolteşte deasupra mea înseamnă că nu mă sinchisesc de crimele lumii? Trebuie neapărat să fiu prezent lângă toate plutoanele de execuţie? Să fiu de faţă oriunde se bea cucută? Altfel mă îndepărtez de adevăr şi nu voi şti ce ameninţă lumea şi omul? Altfel risc să fiu învinuit că mă amăgesc, ca dumneavoastră, şi confund viaţa cu o serată aristocratică? Procesul care v-a aruncat în închisoare v-a silit, domnule Wilde, să obţineţi din cea mai ticăloasă mizerie şi din ostilitatea lumii o libertate a geniului necunoscută celui ce trăise după eticheta saloanelor. Dar pentru

asta am venit pe lume, să evităm cerurile curate? Să ne dea nefericirea ceea ce aşteptam de la fericire?

— Nefiind de partea celor care suferă, vei fi de partea celor care râd, îmi şuieră surdul în urechi.

Vocea lui sarcastică am auzit-o oriunde m-am lăsat în voia reveriei şi n-am mai fost atent la partea din umbră a grădinii. Prima dată mi s-a întâmplat asta la Troia. Îmi aduc aminte foarte bine cum a fost. M-a intrigat mai întâi prezenţa lui acolo. Ce caută surdul acesta sub zidurile Troiei? mi-am zis. Pe el nu-l interesează problema frumuseţii, n-ar fi făcut drumul până aici pentru a fi într-una din tabere. El are propriul său cort şi uneori seara umblă pe câmpia goală din jurul ruinelor. Înţeleg să fie fantoma lui Schliemann. Dar ce caută spaniolul acesta ciudat aici? Să-şi completeze seria de *Capriciu* sau seria de *Dezastre?* Să-i reînvie pe Hector şi pe Ahile pentru a-i pune să lupte din nou, arătându-ne cât de oribilă este o asemenea încăierare spre deosebire de ceea ce ne-a spus Homer? Vântul sufla peste ruine, înfiora ierburile, făcea şopârlele să tresară prin somn noaptea şi, în acest timp, de câte ori mă uitam spre cortul spaniolului, ridicat în mijlocul câmpiei, zăream lumina arzând înăuntru. Bănuiam că desena. Dar ce? Voia să ne arate că întreaga *Iliada* nu e decât povestea mincinoasă a unor masacre? Şi că toţi zeii s-au născut din somnul fricii, aşa cum monştrii s-au născut din somnul raţiunii?

Într-o seară i-am auzit glasul răguşit în spatele meu. Soarele tocmai asfinţise, însângerând orizontul şi întunecând ruinele. Mă plimbam printre zidurile pustii şi-mi aduceam aminte versuri din *Iliada.* Parcă întreaga câmpie din jurul meu se umplea de umbre, iar corăbiile grecilor foşneau undeva la ţărmul mării. Deodată, am auzit

paşi. M-am întors. Nu era nimeni. Am mai mers puţin şi am auzit din nou acelaşi zgomot. De data aceasta m-am oprit fără să întorc capul. Nu se auzea decât vântul clătinând iarba măruntă. Apoi i-am auzit glasul, mai întâi ca o părere, apoi limpede şi din nou ca o părere. Înţelegeam totuşi foarte bine ce spunea. A început prin a-şi bate joc de Agamemnon şi de Menelau. Îi socotea rudimentari şi mărginiţi. Ajungând la Ulise, a schimbat tonul. Vorbea plin de admiraţie şi de entuziasm despre calul troian. „O capodoperă, o capodoperă, exclamă el. Cum a putut grecul ăsta primitiv să conceapă aşa ceva? El i-a umilit şi pe greci şi pe troieni. Le-a arătat celor dintâi că aroganţa lor nu valora nimic şi celorlalţi că trebuiau să caute în ei înşişi motivele căderii Troiei. Acest grec viclean a fost un mare artist. El i-a învăţat pe greci să împingă un cal de marmură în Olimp. Aşa s-a născut Parthenonul.” După aceea n-am mai auzit nimic. Numai vântul care clătina mai departe iarba. Câteva seri la rând am ieşit din nou la acelaşi ceas printre ruine tot pândind momentul când voi auzi din nou paşi în urma mea. Dar nimic. Undeva în cortul din mijlocul câmpiei lumina ardea până în zori. Într-o noapte, când mă aşteptam cel mai puţin, l-am auzit şoptindu-mi la ureche: „Mari mincinoşi au fost grecii. Niciun război nu s-a dus în numele frumuseţii. Numai ei erau în stare de asemenea poveşti”. După care a dispărut. În noaptea următoare nu s-a mai aprins lumina în cort. Mi-a părut rău, deoarece aş fi avut chef să-i pun câteva întrebări. Care e adevărul Troiei? Cel care a fost în realitate şi peste care dorm şopârlele? Sau cel care este încă viu în *Iliada?* Şi ce anume am făcut noi descoperind Troia? Am dat dreptate *Iliadei* sau istoriei? Dacă n-am şti nimic despre războiul Troiei, dacă numele lui Ahile nu ne-ar spune nimic, ce-ar mai însemna aceste ruine? Ele nu sunt decât dovada că arta a obţinut mai multe

victorii decât sabia şi decât pumnul, chiar atunci când a trebuit să vorbească în şoaptă.

Înţeleg, de fapt, domnule Wilde, ce urmăreşte şi ce vrea să ne spună acest spaniol îndărătnic şi obişnuit să someze. Că un artist ca el poate aparţine epocii sale nu numai luându-i partea, ci fiind împotriva ei; nu numai vorbind în favoarea epocii sale, ci tăcând împotriva ei; nu numai desenând zei, ci desenând monştri; nu numai umblând printre coloane de marmură, ci întorcând cadavrele pentru a vedea dacă nu-şi recunoaşte chipul printre cei ucişi; nu numai acceptând onoruri, ci înfruntând umilinţe; nu numai intrat în vârtejurile pasiunii, ci retras într-o singurătate care refuză compromisurile. Nu trăim într-un timp abstract, ne repetă surdul. Avem în fiecare zi o mie de dovezi că un asemenea timp abstract nici nu există. Ne rămâne deci o singură dilemă. Dacă suntem de partea a ceea ce omoară sau a speranţei. Şi trebuie să ne decidem dacă vom fi nişte resemnaţi sau vrem să sperăm. Nu există altă cale, murmură el cu vocea răguşită. Abţinerea este de partea resemnării.

Adesea, m-am gândit că ne ajung păcatele pentru ceea ce am greşit singuri, nu mai e nevoie să redeschidem procese care s-au judecat mult înaintea noastră. Moartea lui Socrate nu ne priveşte pe noi, mi-am zis. Ei bine, într-o seară, surdul a reuşit să mă facă să dau înapoi.

— Procesul lui Socrate trebuie să ne ajute să dezbatem corect propria noastră cauză. De altfel, ne înşelăm crezând că putem trece prin viaţă refuzând să luăm parte la acest proces. În cele din urmă, va trebui să constatăm că dacă n-am fost de partea lui Socrate, ne-am numărat printre cei care l-au condamnat la moarte.

— De ce? În privinţa asta putem să n-avem remuşcări. Nu noi suntem vinovaţi de această crimă şi n-aveam cum s-o împiedicăm.

— Dar fiecare trebuie să ia o hotărâre. Chiar dacă n-am fost la Atena, cunoaştem motivele şi cunoaştem părţile. Trebuie să ne decidem de partea cui suntem. Şi în favoarea cui ne dăm votul.

— Votul?

— Da, votul. Platon ne spune că în total, la procesul lui Socrate, au fost 502 voturi. Această cifră nu mai e adevărată azi. Numărul voturilor pro şi contra a crescut mereu şi va creşte mereu. Sunt atâţia care prin modul lor de a gândi şi prin ceea ce au făcut şi-au dat votul în favoarea condamnării lui Socrate la moarte. Şi atâţia care au refuzat să se numere printre ei. De fapt, acest proces e ca un pivot în jurul căruia se învârte istoria lumii. El nu priveşte numai antichitatea. Şi ar fi o greşeală să vedem în el un dosar clasat, prăfuit în arhivele istoriei. Acest dosar ne priveşte şi pe noi. Trebuie să-l consultăm pentru a ne spune părerea, pentru a lua o hotărâre. Se înşală cine crede că poate rămâne, în asistenţă, indiferent. Există numai două locuri posibile. Lângă Socrate sau lângă acuzatorii săi. E o lume de umbre de o parte şi o lume de umbre de cealaltă parte. Fiecare cu argumentele sale. Fiecare cu logica sa. Iar dincolo de Acropole aşteaptă nu numai un slujitor cu o cupă de cucută pisată. Istoria a ridicat acolo în apropierea Parthenonului spânzurători, ruguri, un butuc pe care capul victimelor e tăiat cu toporul, un eşafod cu o ghilotină. Tot acolo aşteaptă plutoane de execuţie cu armele încărcate. Aşteaptă călăi specializaţi în sugrumarea victimelor, criminali plătiţi care îşi ascund cuţitul sub haine. Socrate va trece prin toate aceste mijloace de exterminare. Nu va mai putea să-şi bea cucuta şi pe urmă să se întindă în pat aşteptându-şi moartea. Îl aşteaptă şi rugul şi butucul şi eşafodul şi plutonul de execuţie care a ridicat armele ochind spre inima lui… De cealaltă parte sunt cei care au refuzat şi refuză să se pronunţe pentru această crimă. Cei care strigă „nu”, cum striga Antigona lui Creon. Din pricina

asta, în apropierea Parthenonului au trebuit să fie ridicate închisori ca să încapă toţi cei care au protestat, care n-au vrut să consimtă. Închisorile acestea sunt pline de umbre ca Infernul lui Dante. Şi tot acolo aproape de Parthenon au apărut locuri de exil, locuri de suplicii şi, adevărate deşerturi, insulele celei mai înfricoşătoare singurătăţi. Cine e împins într-una din ele nu mai are în toată lumea pe nimeni, nu mai are decât amintirile lui, vorbele pe care şi le spune singur. El nu se mai întâlneşte decât cu umbra lui şi nu mai poate spera să audă altceva decât zgomotul vântului când scutură crengile uscate ale unor măslini cărora li s-au tăiat rădăcinile ca să nu mai poată rodi. Acolo nu există decât fluturi cu aripile tăiate şi lăsaţi să trăiască aşa, fără să zboare, păsări cu penele smulse, obligate să meargă pe jos, printre şerpi. Fiecare fir de iarbă a fost otrăvit, ca să nu mai crească, şi fiecare fruct e un eşec al florii, fără seminţe, sterp. Amintirile se lovesc de pietrele aride şi capătă ecouri înfricoşătoare, iar întrebările sună prelung şi devin propriile lor răspunsuri. În aceste insule şi tăcerea e goală, să se audă înăuntrul ei, ca între zidurile unei închisori, tot ceea ce îl chinuie pe cel îmbrâncit acolo. O închisoare este o anomalie, dar dacă se dărâmă zidurile ajungi afară. Ea desparte, izolează, în vreme ce singurătatea plină de soare a insulei ucide iremediabil, fără greş şi fără speranţă. Din singurătate e infinit mai greu de evadat decât dintr-o închisoare. Şi tot pe banca acuzatorilor lui Socrate, unde s-au pus la cale aceste pedepse, s-au proiectat războaiele sălbatice, jafurile. Ucigaşi plătiţi şi tirani cruzi, Caligula, Tiberiu, Claudiu, tribunalele Inchiziţiei, piraţi şi mântuitori fără scrupule s-au aşezat alături. Iezuiţii au venit la proces şi au declarat că scopul scuză mijloacele, iar scopul este moartea lui Socrate. Cineva a obiectat că aceasta putea fi filosofia lui Machiavelli, dar nu un drum pentru a ajunge la zei; obiecţia a fost însă respinsă, sub motiv că justiţia

divină nu ne îngăduie să-l judecăm pe Dumnezeu, după cum justiţia regală nu îngăduie să fie judecat regele.

L-am ascultat, domnule Wilde, pe surd. Eram fascinat şi nu mai simţeam sarcasmul amar din vocea lui. La un moment dat, mi-am adus aminte că Voltaire ironiza istoria spunând că ea nu poate demonstra nimic, iar amănuntele istorice nu interesează decât pe arhivari. Dar vrăjitorul acesta surd mă convingea de contrariul. Aparent nepăsătoare, istoria e în realitate un magistrat necruţător. Pe tăcute, fără să ne dăm seama, în arhive şi muzee, sub praful care o îneacă, redeschide procese vechi, le rejudecă, revizuieşte sentinţe. Şi de multe ori face dreptate. E adevărat că o dreptate postumă nu mai valorează nimic pentru cei care au fost nedreptăţiţi, dar valorează enorm pentru cei care învăţăm istoria. Nu e lipsit de importanţă faptul că astăzi, dacă s-ar vota în lume, Socrate n-ar mai fi, poate, condamnat la moarte. Sau cel puţin sper că aşa s-ar întâmpla. Şi poate că acest lucru ne va fi de folos în alte împrejurări, inclusiv în procesul dumneavoastră, domnule Wilde.

De fapt, din acest motiv v-am relatat tot ce mi-a spus spaniolul. M-am gândit că e foarte important să înţelegem bine de ce opera dumneavoastră cea mai tulburătoare s-a născut într-o temniţă, în vreme ce seniorul fără griji de dinainte nu ne emoţionează atât de profund.

Parcă îi aud pe cei ce-au vrut să ne demonstreze că geniul înfloreşte în nebunie, jubilând la ideea că el trebuie să se cufunde în apa scârboasă a băii ocnaşilor pentru a se descoperi pe sine. Trebuie să facem experienţe dureroase pentru a ajunge la arta cea mai adevărată? De câte ori mi-am pus această întrebare, am refuzat să răspund „da”. Acum îmi spun acelaşi lucru. Geniul dumneavoastră s-a regăsit pe sine în închisoare nu pentru că avea

nevoie de haine de ocnaş, ci pentru că abia atunci a privit viaţa în ochi. Întotdeauna am fost convins că fericirea poate ea însăşi să-şi asume responsabilitatea de a ne da curaj. Şi n-aş vrea să gândesc altfel nici când ni se dă exemplul unui om pe care umilinţele nu l-au cruţat după ce l-au lovit ca un trăsnet. Nu umilinţei trebuie să-i mulţumim pentru adevărul fierbinte din *De Profundis.* Drama dumneavoastră, domnule Wilde, îmi aminteşte de Oedip. Şi ar fi nedrept să spunem despre destin că e uneori măreţ, când Oedip îşi datorează numai lui faptul că ar fi avut curajul să spună la sfârşitul anchetei: „Nu-mi mai ajunge să fiu liber neacceptând să mint. Vreau să fiu liber spunând adevărul”. Mărturisire pe care spaniolul ar fi ascultat-o fără să mai râdă.

Moartea lui Socrate

Sunt singur.
De ce tremuraţi?
Şi sentinţa e dată.
De ce tremuraţi?
Din vorbele pe care n-am apucat să le spun
se scutură tăcerea îmbătrânindu-mă.
Nu-mi cereţi să mint cu aceste cuvinte
cu care mi-am descoperit moartea.
Şi nu înţeleg de ce tremuraţi.
Otrava e doar pregătită.
Şi sunteţi prea palizi
pentru nişte ucigaşi cumsecade.

A ŞASEA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Wells

Mai zilele trecute, o agenţie de ştiri relata că un mexican de treizeci de ani a trăit o aventură ciudată. El pretinde că a fost răpit în oraşul Puebla de fiinţe venite din spaţiu, de pe alte planete. Totul s-ar fi petrecut, după cum povesteşte eroul acestor întâmplări curioase, pe la ora siestei. Auzind un zgomot suspect în casa vecină, a alergat acolo şi s-a trezit în faţa unui ins înalt de peste doi metri care l-a invitat să-l însoţească. După câteva minute, mergeau împreună pe străzile Pueblei fără ca nimeni să-i vadă. Ca în *Omul invizibil,* numai că aici totul se vrea real. Ieşind din oraş, au ajuns pe un câmp în faţa unei nave spaţiale. Înăuntru îi aşteptau alţi trei extratereştri. Ei au comunicat prin telepatie cu cel răpit şi, cu ajutorul unui aparat straniu fixat la degetul mare, i-ar fi extras sângele. După care i-au spus: „Acum, eşti de-al nostru”. În sfârşit, mexicanul pretinde că s-a trezit acasă, pe patul lui, cu degetul mare de la mâna dreaptă însângerat. Acum el se plânge de dureri la rinichi şi este examinat de medici. Şi telegrama agenţiei conchide: „Mexicul este dintotdeauna pământul de predilecţie al farfuriilor zburătoare, al fiinţelor venite *d’autres mondes* şi al evenimentelor aparent supranaturale. Specialiştii leagă construcţia piramidelor de existenţa călătorilor din spaţiu”… Cum nu se poate mai clar! Nu mai sunt, deci, simpli excentrici care contestă originea omenească a piramidelor. Ni se vorbeşte de-acum de specialişti. Poate e momentul să nu mai zâmbim.

Desigur, fără să fie nevoie să luăm un aer tragic. În ce mă priveşte, ştiu că, aşa cum eu am dreptul să zâmbesc, alţii au dreptul să creadă. Mai ales că imaginaţiei nu-i place să se plictisească. Nu atât poveştile cu extratereştri mă preocupă, de altfel, iar în întâmplarea pe care v-am relatat-o ceea ce

m-a împins s-o evoc e concluzia. Ca să fiu şi mai limpede, adaug că nu simt şi n-am visat niciodată să devin specialist în *science-fiction.* Îmi place literatura ştiinţifico-fantastică bună, cum e cea a dumneavoastră, însă nu mi-a trecut niciodată prin minte să mă uit bănuitor la mâinile oamenilor cu care mă întâlnesc. Îmi ajunge dragostea firească pentru pământul pe care umblu. Aşadar, nu vorbesc decât în această calitate, de om care nu vrea să fie mizantrop nici măcar pe căi ocolite. Şi care constată stupefiat că, pe nesimţite, a devenit o modă, se pare, să se pună pe seama fiinţelor din alte planete ceea ce nu pricepem în faţa vestigiilor altor timpuri. Am renunţat oare să mai căutăm pe obrazul tatuat de nisip al Sfinxului propria noastră istorie?

Am impresia, domnule Wells, că aici e ceva mult mai important decât un adevăr ştiinţific şi decât jocul fanteziei. Cu voie sau fără voie, ni se propune o morală care pentru tot ce e neobişnuit, grandios, inexplicabil, pentru tot ce este sau pare imposibil, caută alte explicaţii decât explicaţii umane. Fanaticilor acestor teorii li se pare că omul n-a putut face decât lucruri modeste şi morminte normale. Numai lucruri care pier. Nu piramide care să înfrunte veacurile. Suntem oare atât de obosiţi de scepticism încât nu mai credem că omul a îndrăznit uneori imposibilul? Dacă am face o listă a operelor pe care partizanii cei mai înfocaţi ai extratereştrilor le pun în seama acestora, am avea surpriza să constatăm că în ea intră cam tot ceea ce nu a fost încă explicat de ajuns. Dar ceea ce nu a fost încă explicat nu înseamnă că nu poate fi explicat. Şi, de fapt, ei nu ne spun: nu omul a construit aceste lucruri. Ci: omul *n-a putut,* nu le-ar fi putut construi şi de aceea trebuie să le motivăm cu ajutorul altor fiinţe. Să primim toate acestea fără obiecţii? Piramidele şi ruinele de piatră sunt tot ce-a rămas din vechiul Egipt şi din

vechiul Mexic. Dacă le punem pe seama extratereştrilor trebuie să admitem că singurele lucruri care au supravieţuit sunt cele pe care nu le-am făcut noi. Cum să ne mulţumim cu această concluzie? Nu putem accepta că numai rugurile aparţin oamenilor. Tot lor le aparţin şi piramidele. Nu putem accepta umilinţa că rostul nostru pe lume este numai unul de a face lucruri trecătoare, efemere. Oamenii n-au recunoscut că moartea are ultimul cuvânt, deşi totdeauna au ştiut că ea nu poate fi evitată. Şi, din fericire, ştim câţi au visat imposibilul. Ştim chiar că omul este singurul animal care a avut acest curaj, să transforme imposibilul în posibil. Atunci de ce ni se sugerează că imposibilul nu este uman? Cuiva trebuie să-i încredinţăm şi imposibilul şi dacă nu-l încredinţăm omului firesc, filosofia ne poate reaminti eroarea lui Nietzsche.

Sau, poate, numai un orgoliu fără măsură ne împiedică să acceptăm că au dreptate cei care ne sfătuiesc să nu emitem pretenţii asupra domeniului imposibilului. Şi trebuie să ne mulţumim cu ceea ce e posibil. Iar asta nu în sensul invocat de Pindar: „O, suflet al meu, nu năzui la viaţa nemuritoare, ci epuizează domeniul posibilului”. Căci nimeni n-a venit încă să ne spună că extratereştrii au incendiat biblioteca de la Alexandria, că ei au dat foc Romei, că ei au transformat în pulbere şi cenuşă cetatea Ninive… Da, pentru că toate acestea ni se par posibile. Toate acestea nu ne ferim să le atribuim omului. Şi chiar omul le-a săvârşit. Însă câtă vreme putem spune: pe piramidele din Mexic au fost ucişi cândva oameni, dar piramidele au fost ridicate tot de oameni, totul este încă suportabil întrucât găsim în ideea de om şi ceea ce trebuie pentru a o înălţa. Omul poate încă să declare: eu am ucis, dar tot eu am visat să înfrunt moartea. Ce ar mai putea spune însă dacă piramidele n-ar fi opera lui? Undeva pe

un munte mai putem afla ce înseamnă orgoliul, cu condiţia să mai credem în Prometeu. Altfel ne vom îndrepta spre un râu, cu buzele arse de sete şi acolo, în luciul apei, vom vedea nu un om cu mâinile asprite de blocurile de piatră, ci unul cu mâinile mânjite de sângele celor sacrificaţi. Ceea ce părea nevinovată *science-fiction* ia din mâna omului dalta şi îi lasă numai cuţitul de obsidian, şoptindu-i la ureche că el a suit pe aceste piramide abia când şerpii au ieşit din găurile lor şi s-au târât pe treptele calde. Nu lăsăm însă astfel omul singur doar cu crimele sale?

Şi oare aceste fantezii sunt simple speculaţii fără legătură cu ceea ce se întâmplă în realitate? Ele ţin de o filosofie umilă, aşa cum „supraomul" lui Nietzsche ţine de o filosofie prea orgolioasă. A vorbi despre demnitatea omului înseamnă a-i recunoaşte curajul şi dreptul de a înfrunta imposibilul. Ştiind, desigur, că graniţa dintre posibil şi imposibil e extrem de fragilă. Dar ea nu poate fi trecută în genunchi. Şi nici renunţând la încrederea în omul normal. Spun asta deoarece am cunoscut cu toţii, domnule Wells, lucruri care ne obligă să fim atenţi la ceea ce opunem omului.

De altfel, ca istoric, dumneavoastră ştiţi foarte bine că niciodată nu putem rămâne în limitele unor constatări generale despre om. Totdeauna sfârşim prin a ne întoarce la ceea ce, într-un fel sau altul, am trăit. Iată de ce, probabil, povestea aceasta cu fiinţe supranaturale mi-a răscolit în cele din urmă mai vechi gânduri despre supraomul lui Nietzsche. Nu pentru că între aceşti termeni ar exista vreo legătură. Dacă am face-o, ea ar fi una ridicolă şi absurdă. Dar dacă nu vreau să dau în niciun fel dreptate mizantropiei, trebuie să recunosc că am învăţat asta şi din contradicţiile celui care, înainte de a ne vorbi despre supraom, a strigat (ca şi grecii) că omul este singurul obiect demn de pasiunea noastră.

Îmi închipui cum sta Nietzsche la masa de scris adulmecând neantul pentru a sări la momentul potrivit în gâtlejul lui Dumnezeu. Ca un lup care se târăşte ani de zile departe de lume, neobservat aproape de nimeni, obsedat de aceeaşi crimă divină din care voia să facă încununarea vieţii şi singurătăţii lui. Acest filosof nu arăta totuşi cum ni l-am fi imaginat pe „ucigaşul lui Dumnezeu”. Era un om aproape orb, miop, bolnav, suferind de migrene îngrozitoare, ca şi Pascal, şi de incendii ciudate ale nervilor, un taciturn care vorbea în şoaptă (învăţat prea mult, probabil, să strige în singurătatea lui deznădăjduită!), care se temea parcă de lume (dar nu se temea de Dumnezeu!), care evita locurile ce i-ar fi exasperat boala, durerile (dar sfida toate rănile filosofiei sale!), trăind înconjurat de cărţi şi de medicamente, prin pensiuni modeste (dar atât de orgolios, încât era în stare să-şi rupă rănile pentru a-şi dovedi orgoliul!), bănuind că nu-l va putea omorî pe Dumnezeu decât în clipa când va ajunge la forma cea mai eroică a disperării. Din câte ne spun biografii săi, nu putea să-şi forţeze ochii mai mult de două ore pe zi fără să-l doară şi totuşi scria într-un ritm înfricoşător zece-douăsprezece ore în şir. Veşnic nomad, nu putea afla un loc unde clima să nu-i chinuie nervii aproape arşi de suferinţă. Părăsit, uitat (undeva am citit că, tipărind partea a patra a lui Zarathustra, abia a găsit în Germania cui să trimită şapte exemplare), măcinat de boli, a rămas totuşi convins că Damocles nu dansează nicăieri mai bine decât sub sabia ce atârnă deasupra lui de un fir de păr. Nu sunt mulţi cei care pot căuta curajul înlăuntrul fricii şi tăria înăuntrul singurătăţii. Şi mai puţini cei care reuşesc, care nu renunţă. Durerea nu e sfântă şi suferinţa nu e idealul şi tocmai de aceea, poate, nu singurătatea acestui filosof mă impresionează în primul rând, ci îndârjirea cu care striga: tot ce nu mă ucide mă face mai puternic.

După toate acestea e normal să ne punem întrebări. Cum se poate ca un atentat împotriva cerului să se transforme într-un atentat împotriva pământului? Cum se poate ca supraomul născut împotriva singurătăţii să devină primejdios pentru om? Fireşte, domnule Wells, nu confund crimele naziştilor cu filosofia lui Nietzsche, dar mă gândesc cu tristeţe că în filosofia lui ei au găsit totuşi ceva care i-a îndemnat să-l invoce. După aceea le-a fost de ajuns să schimbe sensul cuvintelor şi să vocifereze ca să nu se mai audă adevărul. Cum n-a desluşit Nietzsche în tăcerea care înconjura cărţile şi somnul său chinuit, obţinut numai cu ajutorul narcoticelor, paşii care aveau să se apropie pentru a pune un cuţit în mâna supraomului său metafizic? Cum n-a presimţit cu nervii lui incendiaţi fanfarele care se pregăteau să intoneze imnuri sumbre? El a binecuvântat bolile nu pentru a învăţa lumea că menirea ei este aceea de a fi bolnavă, ci pentru a o obişnui cu gândul că trebuie să se ridice deasupra lor. Dar nu e singurul caz când o idee a fost folosită în alte scopuri decât a vrut autorul ei. Şi, oricum, realitatea e neînduplecată. Cel care jubilase plin de recunoştinţă în lumina sudului, invocând lumina chiar şi asupra lucrurilor rele, a fost târât în cea mai sinistră noapte pe care a cunoscut-o Europa.

Bănuiesc ce ar fi spus dacă ar fi văzut lagărele cu care „supraoamenii” au împânzit Europa. Că el a ajuns la supraom pentru a concura Absolutul, nu pentru a concura Infernul. Că supraomul este o reeditare a confruntării giganţilor cu zeii. Că a creat supraomul nu pentru a-l opune oamenilor, ci pentru a-l opune lui Dumnezeu. De altfel, cum ştim, a şi strigat asta: „Toţi zeii sunt morţi, acum vrem să trăiască supraomul”. Şi poate că în abisul suferinţelor şi singurătăţii sale e explicabil de ce a visat nu omul, ci supraomul. Arcul orgoliului s-a încordat prea tare pentru a păstra măsura obişnuită.

Îmi vine în minte exemplul lui Empedocle, care s-a aruncat în craterul vulcanului Etna unde a murit. Şi poate că legenda nu e decât o metaforă. Grecii au vrut să spună, probabil, că el s-a cufundat într-o singurătate care n-are alt martor decât moartea. Nopţile lui Nietzsche trebuie să fi semănat şi ele cu un asemenea vulcan. De-a lungul lor, se va fi gândit că un om obişnuit nu era în stare să suporte singurătatea unui cer pustiu şi să rămână lângă cadavrul lui Dumnezeu fără să se teamă. Pentru a putea trăi, zicea Nietzsche, grecii au fost constrânşi să-şi creeze zeii. Tot pentru a putea trăi, el a simţit nevoia să-i ucidă. L-a supus pe Dumnezeu justiţiei şi trebuie să recunoaştem, domnule Wells, că nimeni n-a făcut-o cu atâta violenţă, răzbunând astfel omul ofensat de Dumnezeu. Şi când în locul lui Dumnezeu a pus supraomul, a făcut-o, poate, din teama ca nu cumva să fie nevoit să-l reînvie pe Dumnezeu după ce l-a ucis.

Dar istoria şi mormintele nu mai lasă loc la nicio îndoială. Chiar dacă n-a vrut-o, uneori filosofia condamnă la moarte. Când au apărut „supraoamenii", lumea s-a văzut în faţa primejdiei ca şi cerul şi pământul să intre în stăpânirea unor ucigaşi. Mai poate pretinde, după asta, vreun filosof că greşelile lui îl privesc personal? Nu cred, domnule Wells. „Supraoamenii" nu erau, desigur, supraoamenii la care s-a gândit Nietzsche. Şi el n-a bănuit niciodată că demenţa va ridica steagul negru al filosofiei sale deasupra crematoriilor şi lagărelor, că violenţa cu care s-a comportat în faţa tainelor lumii va fi întoarsă într-o zi chiar împotriva lumii; a fost convins că ideile trebuie să dea socoteală cel mult pentru faptul că nu ne-au ajutat să trăim; nu şi-a închipuit că într-o zi ele ar putea fi puse în situaţia să dea socoteală pentru că, vrând să ne ajute orgoliul, au ajutat moartea. Mi-ar fi greu în clipa aceasta să citez un filosof căruia să

i se fi făcut o nedreptate mai mare decât aceea care l-a constrâns pe cel ce exaltase amiaza, „sfârşitul erorii”, să exalte postum întunericul, începutul nebuniei şi crimei. Nietzsche, căruia odinioară nimic nu i s-a părut mai stupid decât închistarea prusacă, a fost răstălmăcit. Orgoliul său a fost transformat în cinism, iar dispreţul supraomului în justificare. Dar, din păcate, nu-l putem absolvi până la capăt de vină, căci o filosofie trebuie să răspundă chiar de consecinţele la care nu s-a gândit. Pe de altă parte, el ne-a dovedit, dacă mai era nevoie, că marile probleme filosofice se întâlnesc în stradă. În stradă au pornit supraoamenii ofensiva lor împotriva oamenilor. În stradă am văzut consecinţele disperării şi singurătăţii din filosofie.

Ca om care a văzut tragedia aceasta, înţeleg că Nietzsche însuşi a fost victima „supraomului”. A acelui „supraom” care a intrat în biblioteci noaptea şi s-a îmbrăcat cu armura supraomului său. Fostul filolog din Basel s-a gândit, poate, la supraomul său ca la o speranţă a ceea ce ar putea fi un om invulnerabil. Un om, dar un om de dincolo de om. Şi tocmai aici mi se pare că singurătatea i-a jucat lui Nietzsche cea mai tragică festă. Deoarece scopul unei culturi nu poate fi excepţia, ci regula, ea nu trebuie, cred, să urmărească omul invulnerabil, ci să găsească în chiar vulnerabilitatea noastră motivele care ne dau dreptate şi ne ajută să sperăm. L-a învăţat suferinţa să viseze un om care să fie deasupra oricărei suferinţe? L-a învăţat singurătatea să viseze un om care să fie deasupra oricărei singurătăţi? Poate. Suferinţa şi singurătatea ne pot lămuri. Dar nici suferinţa, nici singurătatea n-au dreptul să ne înveţe să dispreţuim ceea ce ne apropie pe unii de alţii. Şi poate că singurătatea unui om nu devine o problemă filosofică decât prin consecinţele ei. Nici singurătatea lui Nietzsche n-ar fi devenit o problemă filosofică dacă din ea n-ar fi apărut cea

mai tragică eroare a orgoliului. Anunţând moartea lui Dumnezeu, el s-a temut, din păcate, să pună în locul său omul. Ca şi cum, înfricoşat de atâta singurătate, a născocit supraomul, care să poată sta pe ruinele fostului tron al lui Dumnezeu fără să se teamă de îndrăzneala sa. S-a lăsat târât într-o beţie neagră, iar exaltarea triumfului l-a purtat dincolo de omul firesc, fără să bănuiască faptul că într-o zi metafizica va fi pusă la lucru în abatoare şi lagăre. Când a venit această zi, în locul unui Dumnezeu somnolent, ne-am trezit cu un supraom bântuit de insomnia răzbunării.

M-am gândit odată că, ucigându-l pe Dumnezeu, „gentilomul de sus", cum îl numeau curtenii din anturajul lui Ludovic al XV-lea, Nietzsche a vrut s-o facă totuşi în numele omului şi că apariţia supraomului nu e decât o chestiune de terminologie. Sau că „supraom" înseamnă „mai mult decât omul". Dacă înţeleg bine cum s-au petrecut lucrurile, tocmai în acest punct neoamenii au profitat de confuzie punând „supraomul" în serviciul lor. Istoria a avut grijă să ne arate că „supraomul" nu este „mai mult decât omul", ci *altceva* decât omul. Iar scopul ei nu poate fi omul inaccesibil, de dincolo de om. N-am putea crede într-o filosofie care ar amâna totul la infinit şi ne-ar lăsa numai o speranţă care luceşte pe un Everest inaccesibil. Vrem să ştim că idealurile noastre sunt tangibile şi că, după ce ne-au sângerat mâinile, vom putea fi, cu puţin noroc, fericiţi la capătul urcuşului.

De ce l-ar ucide omul pe Dumnezeu pentru altceva decât pentru a pune în locul său omul? Nietzsche, care i-a înţeles atât de bine pe grecii antici, a neglijat, din nefericire, tocmai concluzia cea mai importantă care decurge din înţelepciunea lor. Că numai un om care iubeşte în mod firesc lumina şi viaţa poate avea o şansă în înfruntarea cu cerul.

Acceptând dreptul celor „puternici” de a strivi, am accepta implicit datoria celor „slabi” de a se lăsa striviţi. Dezamăgit şi lovit, omul ar putea ajunge astfel să creadă că trebuie să-şi împartă cu cineva în univers vina şi răspunderea, preferându-l pe Dumnezeu de teama supraomului. Pe acest drum, cerul n-ar mai fi niciodată liber pentru oameni. Şi n-am putea alege decât între o sclavie mai suportabilă şi una de neîndurat. Niciodată Dumnezeu n-a ridicat abatoare pentru oameni şi n-a făcut ţarcuri de sârmă ghimpată. S-a mulţumit, cum spune Lautréamont, să stea într-o somnolenţă stupidă. Dar între o cruzime care te lasă să mori şi o cruzime care te omoară, se înţelege că omul va fi totdeauna gata s-o aleagă pe cea dintâi… E trist că filosofia a murmurat cu buzele arse de febră că deznădejdea vrea să devină şi ea imperiu. Şi nu putem spune ca Ivan Karamazov „există suferinţă şi nu există vinovaţi”. Totuşi, întreaga lumină de-afară mă îndeamnă, domnule Wells, să-mi aduc aminte că omul a găsit totdeauna, până la urmă, puterea să asculte chemarea lucrurilor fireşti, pentru a nădăjdui din nou. Şi nu treptele piramidelor sunt de vină dacă, suindu-le, nu găsim sus pe nimeni.

Îmi amintesc acum amiaza când am văzut Piramida Soarelui. Pe pietrele fierbinţi dormeau, ca de obicei, şopârle verzi. Nimic nu părea mai potrivit pentru o stâncă goală. Rotindu-se deasupra, un vultur dădea acelei singurătăţi un înţeles, dincolo de frazele frumoase despre Prometeu de care nu ducem lipsă. Căci există clipe când inima nu se teme să considere că adevărul are uneori nevoie nu de eroi solitari, ci de iubire.

Focul

Nu-i adevărată povestea că oamenii au descoperit focul
lovind două pietre.
Focul a apărut altfel, când singurătatea primului om
s-a lovit de prima întrebare,
când un om s-a gândit să prefacă rănile lui în speranţă,
să-şi lumineze mâinile
şi teama de el.
Poate focul n-a fost decât un mijloc de a lupta împotriva
cenuşii,
când vulturii coboară în noi
şi ne temem.

A ŞAPTEA SINGURĂTATE
Scrisoare domnului Kafka

Mă gândesc cum aţi murit dumneavoastră, domnule Kafka, şi cum a murit Socrate. Dumneavoastră internat într-un sanatoriu de lângă Viena, unde nu mai puteaţi comunica decât în scris şi unde, disperat, într-o zi de iunie, v-aţi smuls tubul de oxigen. Şi Socrate, ştim cu toţii… De fapt, deosebirea dintre felul cum aţi murit dumneavoastră şi felul cum a murit Socrate este, poate, deosebirea dintre procesul lui Socrate şi *Procesul* pe care l-aţi imaginat pentru Josef K. În clipa când mi-a venit această idee, am luat *Dialogurile* lui Platon şi am recitit *Apărarea lui Socrate.* Şi m-am convins că, chiar absurdă, sentinţa de condamnare la moarte a lui Socrate are cel puţin ceva care la dumneavoastră lipseşte. Ea se pronunţă după ce totul a fost spus. După ce acuzatorii i-au arătat lui Socrate ce vină i se impută şi după ce el şi-a pledat cauza. Asistăm la un proces unde nu se spun toate pe faţă, dar ne dăm seama destul de limpede ce tabere se înfruntă.

Trebuie să vă mărturisesc că într-o vreme, când eram mai tânăr, cuvântul „absurd” avea pentru mine alt înţeles decât acum. Nu ştiu dacă îl foloseam mai corect, dar în ziua când am citit *Procesul* nu mi-am dat seama că întâmplările din el nu aparţineau imaginaţiei dumneavoastră decât în forma lor. Credeam că trebuie să vă reproşăm dumneavoastră că doi domni bine îmbrăcaţi vin să-l ia pe K. şi-l duc într-o mahala sordidă unde-l pun cu capul pe o piatră şi-l înjunghie. Ca pe un câine. Şi fără să cunoască nici măcar motivele pentru care murea. Aşa cum n-a cunoscut motivele pentru care a fost judecat.

Cu anii, am înţeles că nu dumneavoastră trebuie să vă reproşăm aceste întâmplări. Şi că dumneavoastră n-aţi făcut decât să căutaţi un

înţeles în lucruri pe care nu le puteaţi înţelege, într-o lume unde atâţia n-au putut participa la propriul lor proces… Socrate ştie măcar de ce moare şi e lăsat să aleagă singur clipa când va duce la buze cupa cu cucută. El se desparte liniştit de judecătorii săi, cel puţin aşa ne asigură Platon, şi le spune: „Este ora să ne despărţim, eu ca să mor, voi ca să trăiţi. Care dintre noi păşeşte spre un lucru mai bun, nimeni n-o ştie fără de numai Zeul". La închisoare el ia cupa cu otravă şi privind ca de obicei cu ochii săi mari şi pătrunzători spre slujitor îl întreabă dacă e voie să facă o mică libaţie cu această băutură; iar slujitorul îi răspunde că întotdeauna se pisează cucută numai cât trebuie să bea o dată cel condamnat. Atunci Socrate bea tot, în cea mai mare linişte.

Pe K. cei doi domni îl duc afară din oraş, la o carieră de piatră părăsită. Acolo, ne spuneţi dumneavoastră, ei îşi scot cilindrele şi-şi şterg cu batista sudoarea de pe frunte, după care îl aşază cu capul pe o piatră. O clipă K. seamănă cu Socrate când se întreabă dacă n-ar fi datoria lui să ia cuţitul din mâna celor doi domni în redingotă şi să şi-l înfigă în trup. Dar nu face asta, nu poate „să scutească autorităţile de toată munca". Şi mai e ceva. Aşa cum arătaţi, „logica, chiar şi cea mai de neclintit, nu rezistă în faţa unui om care vrea să trăiască". Şi trebuie să recunoaştem că, din acest punct de vedere, moartea lui K. pare mai adevărată decât moartea lui Socrate. Nu putem muri perfect calmi, oricât am crede în nemurire şi în zei.

Dar Socrate îşi cunoaşte judecătorii şi îşi permite chiar să-i dispreţuiască. Aceasta îi dă, poate, liniştea necesară în faţa morţii, mai mult decât încrederea sa în Zeu şi în nemurirea sufletului. În vreme ce lui K. i-a fost refuzat acest drept. El e condamnat fără să i se dea şansa să-şi rostească pledoaria. Lui nu i se respectă nici măcar dreptul de a înţelege. Moare fără să ştie cine l-a condamnat şi de ce. „Ca un câine" nu se referă,

probabil, atât la faptul că e pus cu capul pe o piatră şi înjunghiat, cât la faptul că nimeni nu se simte dator să-i explice ceva. Unde erau judecătorii pe care K. nu-i văzuse niciodată? Unde era tribunalul misterios la care nu ajunsese niciodată? Întrebările acestea vă aparţin. Însă lor, cum ar zice Nietzsche, nu le urmează decât rana de a nu avea niciun răspuns. Nedreptatea care i se face lui K. este nu numai moartea, ci sentimentul că dreptatea este un castel la care eroii dumneavoastră nu pot ajunge. El nu e victima unei erori judiciare, ci a unei lumi care omoară fără motive sau fără să se simtă obligată să comunice victimelor aceste motive.

Ce s-a întâmplat, domnule Kafka? Cine poartă vina acestei schimbări? Am devenit noi mai susceptibili în faţa rănilor şi tainelor existenţei? Sau insistenţa cu care ni s-a vorbit despre lipsa de sens de către predicatori posomorâţi, specializaţi în disperare, a început să dea roade? O explicaţie trebuie să existe pentru prăpastia care desparte procesul lui Socrate de procesul lui K. Soarele răsare la fel şi apune la fel şi totuşi ceva s-a schimbat de la *Apărarea lui Socrate* la *Procesul* dumneavoastră. Iar K. nu este, nu-i aşa, decât un pseudonim posibil. Îmi închipui că mulţi dintre cititorii dumneavoastră s-au simţit vizaţi şi s-au gândit, probabil, că într-o lume absurdă oricând am putea fi în locul lui, oricând am putea fi chemaţi într-un proces în care judecători pe care nu-i vedem să ne acuze de vini pe care nu le cunoaştem, fără să ne lase timp să ne facem propria noastră pledoarie. După care am fi conduşi într-o mahala şi puşi cu capul pe o piatră. Fără să ni se dea ultimul cuvânt pentru a ne despărţi de judecătorii noştri şi de lume, exprimându-ne nu numai motivele, ci şi tristeţea. Procesul lui Socrate, dacă este o farsă, este o farsă care respectă nişte reguli. În schimb, procesul lui K. nu mai vrea să salveze nici aparenţele. Judecătorii s-

au plictisit, nu mai vor să-şi piardă timpul justificându-şi sentinţa, nici nu-i interesează să o facă; singurul lucru care îi interesează este să ne omoare. Şi să ne omoare cât mai curat. Fără mare zarvă. De aceea nu suntem ucişi în mijlocul oraşului, să ne vadă lumea. De aceea s-a renunţat la spectacolele când lumea se strângea în jurul eşafodului aşteptând să-şi facă apariţia călăul şi să fie adus condamnatul. Să i se desfacă gulerul cămăşii şi să-şi facă rugăciunea. Nu, judecătorii nu se mai ostenesc să mai ofere mulţimii spectacole. Poate se tem. Ori poate s-au blazat. S-au plictisit să mai facă altceva decât să omoare. De aceea execuţiile trebuie să se consume repede. De obicei, în zori. Dacă Josef K. este dus în afara oraşului pe o noapte cu lună, asta e o excepţie. De obicei, aceste lucruri se fac când noaptea devine cenuşie şi mâlul ei murdar se scurge pe străzi pentru a lăsa pe piatră locul gol când va apărea soarele. Atunci e momentul cel mai potrivit să i se arate condamnatului că în loc să înceapă o zi nouă, trebuie să-şi sfârşească viaţa. În zori şi în locuri părăsite. Acolo unde nu se află decât cel mult o fereastră luminată, unde apare un braţ şi nu ştim al cui este, dacă aparţine unui om care se gândeşte la noi, dacă omul vrea să ne vină în ajutor sau vrea să asiste la execuţie. Dacă nu cumva este chiar unul dintre judecătorii din umbră pe care nu-i cunoaştem, unul dintre acei judecători care nu s-au putut stăpâni totuşi să-şi contemple opera, deşi predică filosofia tuturor zădărniciilor… Dar dacă suntem condamnaţi, avem dreptul cel puţin să cunoaştem motivele şi să ne cunoaştem judecătorii. (Şi când spun „avem dreptul”, cititorii dumneavoastră care s-au simţit vizaţi nu s-au gândit, firește, să vă reproşeze dumneavoastră opera unui destin cinic şi plictisit; ei regretă, poate, numai faptul că n-aţi adresat această „pretenţie” celor care cred că n-avem nicio speranţă.) Dacă nu ne dau nicio şansă, judecătorii să vină şi să ne

privească în ochi. Cu răceală, dacă vor. Cu ură, dacă vor. Sunt liberi să ne privească aşa cum vor, chiar cu milă. După cum şi noi avem dreptul să-i privim cum vrem. Cu tristeţe, poate. Sau cu indiferenţă. Dar să vină în faţa noastră, a celor condamnaţi implacabil la moarte, să le vedem chipul şi să ne spună motivele. Să auzim din gura lor sentinţa şi motivarea ei. Chiar dacă în acest timp cuţitul de măcelar, lung şi subţire, cu două tăişuri, e pregătit în teaca prinsă de centura pe care unul din domnii în redingotă o poartă în jurul vestei. Chiar dacă există o carieră de piatră, mică, pustie şi părăsită în marginea oraşului, unde într-o noapte cu lună vom fi conduşi. Cel puţin să cunoaştem motivele. Chiar dacă obiecţiile nu pot fi ridicate toate şi există situaţii în care obiecţiile pe care le ridicăm nu mai folosesc la nimic. Dar cel puţin să ştim…

Şi, într-adevăr, aşa e drept. Deoarece simţim nevoia să ştim pentru ce murim, domnule Kafka. Orice cititor onest vă poate reproşa că l-aţi lăsat pe K. să moară fără să ştie. Căci cum să ne scoatem din cauză din acest proces când viaţa nu ne e indiferentă? Şi când nu putem gândi că suntem apţi să fim înjunghiaţi prin simplul fapt că nu ne-am sinucis noi înşine înainte, în semn de protest împotriva naşterii noastre.

Procesul lui Socrate a lăsat multe nedumeriri, dovadă că după atâtea secole tot ne mai gândim la el. Nimeni nu se îndoieşte însă că Socrate a murit pentru ceva ce fusese trăit. În schimb, Josef K.? Acolo, în mahalaua aceea sordidă s-a petrecut una dintre crimele cele mai inutile şi absurde, pentru că, de fapt, nici cei doi domni bine îmbrăcaţi şi distinşi nu ştiau pentru ce-l înjunghie… Dar asta are mai puţină importanţă. Nu problema lor mă interesează, ci a celor care sunt Josef K. sau ar putea fi oricând în locul lui. Care ar putea fi oricând chemaţi să-şi susţină procesul, apoi să fie

duşi de acei domni bine îmbrăcaţi şi stilaţi într-o carieră pustie şi puşi cu capul pe o piatră… Şi simt că ar trebui adăugat ceva în numele lor, o mărturie, o dovadă că am înţeles ce-am citit. Refuzul de a vă revolta este forma dumneavoastră de protest, dar asta este, oare, tot ce ne rămâne să opunem neglijenţelor destinului?

Mă gândesc la oamenii lui Dostoievski care n-au altă speranţă decât aceea de a deznădăjdui până la capăt şi îmi spun că până şi aceasta e o formă de a nu încrucişa mâinile în faţa sorţii, de a o refuza. Ceea ce nu găsesc pe calea speranţei, ei caută într-un sens invers. Până la urmă tot vor găsi un drum spre castel. Şi dacă acesta nu e drumul fericirii, va fi drumul celei mai aspre nefericiri. Ceea ce nu acceptă ei e să se oprească resemnaţi. Să spună, nu ne mai interesează să ajungem la castel. Sau, renunţam să ne mai aflăm vina. Iată, domnilor, capul nostru se apleacă supus pe piatră. Faceţi-vă datoria. Înjunghiaţi-ne. Noi vom aştepta resemnaţi cuţitul… Da, aceşti Karamazovi, când nu găsesc drumul spre paradis se hotărăsc pentru drumul spre infern. Ceea ce evită ei este renunţarea. Şi astfel, cel puţin un drum există, chiar dacă acest drum e fără nicio scăpare. În însăşi lipsa de speranţă ei caută un sens. Şi dacă nu cred în speranţele lor, cred în deznădejdea lor… Şigalev declară asistenţei: „Ceea ce vă propun este paradisul, paradisul terestru şi, în afara acestuia, altul nu poate exista”. El nu spune „nu există altul”. Spune mai mult: „nu poate exista”. Dincolo de piatra pe care suntem înjunghiaţi nu mai există nimic. În clipa când am acceptat, când ne-am resemnat să aplecăm supuşi capul ca să fim înjunghiaţi, am renunţat, de fapt, la tot. Inclusiv, la o explicaţie. Inclusiv, la dreptul de a şti pentru ce am trăit. Oamenii lui Dostoievski nu vor să se oprească. Dacă nu obţin nimic, ei vor totul. Dacă nu pot dobândi fericirea, vor să ajungă la capătul nefericirii. Dacă nu pot cuceri binele, se afundă cu

totul în rău. Uneori sunt convinşi că „numai prin suferinţă se poate iubi cu adevărat pe pământul acesta”, dar vorbesc astfel pentru că n-au renunţat la iubire. Şi dacă urcă pe Golgota o fac nu pentru a se sui resemnaţi pe cruce, ci pentru a-şi striga acolo în vârf dragostea lor brutală de viaţă. Ei nu ezită ca Hamlet între „a fi” şi „a nu fi”. Ezită numai asupra mijloacelor prin care îşi vor demonstra răspunsul. Cel mai adesea, aceste mijloace sunt altele decât ale noastre. Dar există aproape la toţi o fanatică sete de „a fi”, datorită căreia nu pot fi duşi de doi necunoscuţi într-o mahala şi omorâţi ca un câine.

Şi, pe urmă, de ce *Procesul* ar fi numai procesul celor care îndură destinul şi nu ştiu să aibă vreo vină? De ce n-am face procesul celor care-l trimit pe K. să moară cu capul pe o piatră? Nu-i cunoaştem? Nu ştiţi cine sunt judecătorii din spatele celor doi domni eleganţi şi distinşi? Ba da, domnule Kafka, ştiţi cine sunt. Sau în orice caz ştiţi ca şi noi de ce sunt vinovaţi, chiar dacă nu le cunoaştem numele. Ei au încercat să ne convingă din umbră că suntem vinovaţi prin simplul fapt că ne-am născut. În fond, acesta e păcatul de care ne acuză cel mai des, chiar dacă nu ne-o spun în mod deschis. Ei ne învinovăţesc că am venit pe lume şi vor să ne alunge din ea, alungând în primul rând iubirea din inimile noastre. Înţeleg de ce justiţia ocultă şi tenace din *Procesul* urmăreşte să-l facă pe K. să ajungă singur la conştiinţa culpabilităţii sale. Ea urmăreşte să zdrobească mai întâi în victime orice împotrivire. Şi, fără să afle nicio vină precisă, sau tocmai de aceea, ele să-şi caute singure una. Căci importantă este nu motivarea, ci sentinţa. Odată declanşat mecanismul, restul vine de la sine. Nimeni nu se osteneşte ca la Atena să strângă judecătorii, să anunţe capetele de acuzare, să dea cuvântul acuzatului. El, acuzatul, trebuie să ajungă singur la sfârşitul procesului. Când călăii

vin să-l ia pentru a-l duce la locul execuţiei, el trebuie să fi pronunţat singur sentinţa, după dorinţa judecătorilor săi oculţi. Astfel moartea lui K. este mai întâi o sinucidere. Cei doi domni în redingotă duc, de fapt, un cadavru să-l înjunghie înjunghierea nefiind decât concluzia logică a ceea ce s-a întâmplat înainte. Ea nu mai e decât o formalitate. Nu asta aţi vrut să sugeraţi arătându-ne că în K. a fost ucisă pe nesimţite orice speranţă de a înţelege ce se întâmplă cu el şi cine a pronunţat verdictul?

Dar chiar dacă ar fi vorba de Dumnezeu, nu numai de filosofii iremediabilului… Van Gogh scria că nu trebuie să-l judecăm pe Dumnezeu pe lumea aceasta. Ba da, pe lumea aceasta! Altfel nu-l vom putea judeca niciodată. Şi nu numai pe el. Pe toţi cei care vor să ne ducă într-o mahala nenorocită, să ne înjunghie după ce ne-au judecat pentru un păcat care nu ne aparţine. Pe toţi cei care au vrut să disperăm, care au vrut sau mai vor să ucidă în noi dragostea de viaţă pentru a deveni victime mai comode. Probabil, peste tot există o piatră unde putem fi înjunghiaţi. Problema nu e să fugim de aceste locuri primejdioase, ci să nu ne resemnăm. Şi spunând asta, descopăr un amănunt care mă pune pe gânduri. Socrate e altfel decât judecătorii săi şi moare din pricina asta, în vreme ce K. ajunge să semene oarecum celor ce-l judecă. Nu e absurd, domnule Kafka?

Sunt poate prea multe întrebări pentru o zi care pune miros de grâu copt pe aripile păsărilor. Dar… Doamne, cum să-ţi smulgi tubul de oxigen într-o asemenea zi?

Moartea cuvintelor

Un chip de nisip
şi mâini de nisip
şi limba în gură mi-e tot de nisip
nu mai pot să spun nimic în apărarea mea
în acest tribunal de nisip
cu lumini de nisip
grefieri de nisip
amintiri de nisip
şi cineva care-ntoarce clepsidra.
Tot ce-am iubit s-a transformat în nisip
tot ce-am greşit s-a transformat în nisip
şi judecători de nisip
mă judecă
şi mă condamnă la moarte
pe un eşafod de nisip.

ÎNTÂIA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare către Lucius Annaeus Seneca

„Filosofia nu stă în cuvinte, ci în fapte”, spuneţi dumneavoastră într-una din scrisorile către Luciliu. Şi daţi-mi voie să fiu nedumerit. Care este atunci adevărata dumneavoastră filosofie? Ceea ce spuneţi despre fericire şi despre frumuseţe sau faptul că aţi fost maestrul lui Nero şi aţi sfârşit tăindu-vă venele? Când aţi făcut filosofie adevărată? Când i-aţi scris lui Luciliu să se socotească fericit numai dacă va putea trăi în văzul lumii? Sau când, răspunzând celor ce vă reproşau că iubeaţi prea mult puterea şi banii, le-aţi spus că nu lăudaţi viaţa pe care o duceţi, ci lăudaţi viaţa pe care aţi putea s-o duceţi? Dar nu există decât o singură viaţă, cea pe care o ducem de fapt. Iar viaţa pe care aţi dus-o de fapt e plină de contradicţii şi de semne de întrebare. Caligula v-a condamnat la moarte pentru impertinenţă. Apoi, v-a graţiat, motivând că eraţi foarte bolnav de astmă. Claudiu v-a exilat undeva în Corsica, unde aţi rămas vreo opt ani, pentru ca dintr-o dată să deveniţi învăţătorul lui Nero. Ce căuta un stoic într-un palat care începuse să miroasă a sânge? Ce căuta un om care bea numai apă, mânca puţin şi iubea cărţile într-o situaţie ce-i permitea absolut orice exces? Se pare că n-aţi abuzat de această putere, cu toate că Dio Cassius vă învinuieşte de multe, între care de camătă şi, cu Nero pe tron, eraţi aproape împărat în calitate de sfetnic. Chiar principal sfetnic, deoarece nu aveaţi decât un singur rival, pe Agrippina. În general, istoricii sunt de părere că în această calitate i-aţi dat multe sfaturi bune. Între altele, l-aţi învăţat să refuze la început senatul când i-a propus să-i ridice statui de aur. De altfel, câtă vreme s-a arătat interesat numai de poezie şi de muzică se părea că educaţia dumneavoastră a dat roade şi că, în sfârşit, Roma

putea respira în linişte. Nimeni nu bănuia că şi această plăcere, acest interes pentru poezie şi muzică vor deveni într-o zi extrem de periculoase.

Când Agrippina a complotat vrând să-l aducă pe tron pe Britanicus, şi Nero l-a suprimat pe fiul lui Claudiu, nu se ştie ce rol aţi avut în acest omor. Întrucât aţi scris un studiu *Despre clemenţă,* toţi cei care au cercetat istoria Romei au sperat că n-aţi avut niciun amestec. Dar cum zice cineva, nimeni nu ar pune mâna în foc şi nu ar ajunge să jure pe zei că lucrurile au stat aşa.

Apoi, a intervenit pasiunea lui Nero pentru ambiţioasa Poppea şi tot ceea ce a urmat. Toate acele întâmplări crude care au tulburat Roma şi pe care nimeni nu le cunoaşte mai bine ca dumneavoastră, deoarece aţi stat în preajma lui Nero… Încercările repetate ale oamenilor lui de a o ucide pe Agrippina care se opunea divorţului de Octavia; Nero care atunci când i s-a adus trupul gol al mamei sale ucisă de oamenii săi a declarat: „Nu mi-am dat seama niciodată că am avut o mamă atât de frumoasă”. Şi iarăşi istoricii ne asigură că în această crimă n-aţi avut niciun amestec şi că de vină a fost numai răul din sângele moştenitorilor lui Claudiu care îi împingea la nebunie. Dar tot ei observă că aţi rămas mai departe alături de Nero. Nu v-aţi îngrozit şi n-aţi fugit. Nu v-aţi pus problema că nu puteaţi rămâne sfetnicul unui ucigaş. Dacă aţi sperat să-l schimbaţi şi să-l îndreptaţi spre o cale mai bună, salvând astfel Roma, aţi avut repede dovezi că nu aveaţi niciun motiv să vă faceţi iluzii. Nero v-a respins sfaturile când aţi încercat să-l convingeţi că un împărat nu trebuie să participe la jocuri ca gladiator şi nici să fie cântăreţ pe scena unui teatru. Şi nu numai că n-a consimţit să vă dea ascultare, dar a poruncit, cum ştiţi, senatorilor să se întreacă cu el în probe de gimnastică şi muzicale. Nu neg, poate istoricii au dreptate când afirmă că senatorii

nu meritau un alt tratament. Dar aici e vorba de problema dumneavoastră, a filosofului Lucius Annaeus Seneca, o minte strălucită a imperiului şi un adept convins al stoicismului. Şi ca să fim drepţi, în vreme ce dumneavoastră aţi tăcut şi v-aţi împăcat cu capriciile împăratului, unii dintre senatori, care n-aveau nici pe departe strălucirea spiritului dumneavoastră, s-au împotrivit. Şi-au asumat riscurile, cum s-ar spune azi. Ceea ce a provocat o orgie de sânge. A urmat valul cunoscut de crime împotriva cărora, dacă ne încredem în cronici, n-aţi protestat. Şi culmea ironiei, v-aţi pierdut postul de sfetnic al împăratului nu pentru că aţi protestat împotriva crimelor lui, ci pentru că i-aţi criticat poeziile.

Fireşte, ne dăm seama că între poeziile lui Nero şi crimele lui trebuie să fie o legătură. Criticându-i poeziile înseamnă că, totodată, v-aţi ridicat împotriva crimelor lui? Mărturiile se opresc la fapte. După ce-aţi scris că un om fericit este numai acela care trăieşte în văzul lumii, v-aţi retras în Campania unde aţi încercat să obţineţi prin meditaţie o revanşă asupra greşelilor dumneavoastră de sfetnic.

Când aţi fost acuzat de a fi participat la un complot şi când trimişii lui Nero au sosit la dumneavoastră, se spune că tocmai îi scriaţi lui Luciliu o scrisoare în care îi mărturiseaţi că aţi trăit destul de mult şi aţi avut tot ceea ce aţi aşteptat; nu vă rămânea decât să aşteptaţi moartea. Şi moartea a venit. Nero v-a condamnat, după ce condamnase pe atâţia alţii. Roadele tăcerii dumneavoastră din anii când aţi stat în preajma lui au ajuns şi în singurătatea dumneavoastră. Se povesteşte că v-aţi comportat cu multă demnitate în acea ultimă împrejurare. V-aţi îmbrăţişat soţia, aţi citit o scrisoare de adio adresată romanilor, apoi v-aţi deschis venele murind după preceptele stoicismului.

După toate acestea, întrebarea rămâne aceeaşi. Dacă filosofia nu stă în cuvinte, ci în fapte, care este adevărata dumneavoastră filosofie? Cea după care aţi trăit sau cea după care aţi murit? Cea după care aţi tăcut în faţa ororilor care se abăteau asupra Romei sau remuşcările pe care le-aţi avut, probabil, în vila dumneavoastră din Campania unde v-aţi retras? Dar aţi avut oare, într-adevăr, remuşcări? Sau numai aţi regretat că n-aţi fost destul de abil până la capăt? Aţi regretat că n-aţi protestat împotriva crimelor făcute de împărat sau aţi regretat că într-un moment necugetat i-aţi criticat poeziile? Şi poate că Nero ar fi suportat mai degrabă să-i reproşaţi crimele decât să-i criticaţi poeziile. Călăii sunt câteodată ciudaţi. Ei au orgolii care ne surprind şi ne nedumeresc. Oricum, nu vom şti niciodată dacă aţi regretat ceva şi ce anume aţi regretat. Şi aceasta lasă asupra vieţii dumneavoastră una din cele mai mari taine ale antichităţii.

Cel puţin despre Nero putem spune că a fost nebun sau călău. Sau amândouă în acelaşi timp. Şi ca nebun şi ca ucigaş a umplut Roma de sânge. Cât de cât, înţelegem ce s-a întâmplat, rămânem înăuntrul logicii. Dar dumneavoastră? Dumneavoastră aţi fost unul dintre cele mai subtile spirite ale antichităţii şi în plus unul dintre gânditorii care ne-au lăsat cele mai frumoase maxime despre fericire. Ce să credem atunci? Să ne îndoim de toţi cei care ne-au vorbit frumos despre fericire? Să-i suspectăm pe toţi cei care ne par înţelepţi? Pentru că nu-mi dau seama cum puteaţi primi veştile despre crimele săvârşite de Nero, la care într-un fel eraţi părtaş, ca sfetnic al lui, şi pe urmă mergeaţi acasă şi scriaţi că „nu poate fi fericit cineva care se uită numai la dânsul şi care aduce toate lucrurile spre interesul lui”. Din păcate, nu putem să vă citim numai sfaturile uitând

restul, cu toate că până la urmă aţi plătit un preţ care de obicei răscumpără totul.

Desigur, n-aţi pus otravă în cupa nimănui şi n-aţi înjunghiat pe nimeni. Asupra acestui lucru nu există nicio îndoială. Dar aţi ştiut. Aţi ştiut, Lucius Annaeus Seneca! Asta e problema. Aţi ştiut şi aţi tăcut. Aţi ştiut şi aţi consimţit. Aţi ştiut şi n-aţi fugit îngrozit, copleşit de oroare. Aţi rămas mai departe sfetnicul lui Nero şi după ce Roma n-a mai avut nicio îndoială că în el trăia un monstru. Aţi rămas în preajma lui şi, prin tăcerea dumneavoastră, i-aţi aprobat crimele. N-aţi îndrăznit decât să-i criticaţi poeziile. Şi chiar atunci aţi făcut-o uitând, probabil, că-l jigneaţi pe Nero, fără să vă daţi seama, în punctul cel mai vulnerabil. El nu se credea, probabil, un geniu al crimei, ci un geniu al poeziei şi muzicii. În ce priveşte crima, n-avea dileme. Avea nevoie numai de sfetnici care să tacă. În schimb, când recita sau cânta avea nevoie de scenă şi de admiratori. Ceea ce s-a întâmplat cu Lucanus e mai mult decât semnificativ.

După cum vedeţi, istoricii au fost scrupuloşi, n-au uitat nimic. Aşa am aflat că Lucanus a făcut greşeala de a câştiga premiul la un concurs de poezie unde se prezentase şi Nero; că împăratul i-a interzis atunci să mai scrie, dar Lucanus n-a ascultat, a compus un poem despre bătălia de la Farsala, destul de mediocru se pare, pe care l-a citit prin saloanele Romei şi, până la urmă, s-a trezit trecut pe lista unui complot şi a murit deschizându-şi venele şi recitând versuri împotriva despotismului. Numai că în cazul său aceasta se întâmpla la douăzeci şi şase de ani, în vreme ce dumneavoastră v-aţi deschis venele la şaptezeci de ani.

Unii vă găsesc o scuză în faptul că aţi vrut să domoliţi, cât se putea, zelul ucigaş al lui Nero. Dar dumneavoastră, Lucius Annaeus Seneca, aţi fost

un filosof. Şi nu un filosof de rând. Şi acceptând să fiţi sfetnicul lui Nero aţi acceptat ca filosofia să fie sfetnica unui ucigaş. Chiar dacă aţi vrut în felul acesta să-l temperaţi, împuţinând numărul victimelor. În loc ca Nero să condamne numai în numele unui călău, în numele unui nebun, el a condamnat, cât timp i-aţi fost sfetnic, şi în numele filosofiei. Şi ce rost mai are filosofia dacă ea se recunoaşte neputincioasă în faţa ucigaşilor?; dacă recunoaşte că singura ei şansă e să limiteze crimele, fără a putea ataca însăşi crima? Ce rost mai are ea dacă nu-şi poate găsi loc decât fie de partea ucigaşilor, încercând să-i tempereze, fie în singurătate, în dizgraţie, aşteptând ca ucigaşii să-i poruncească ei înşăşi să tragă concluziile din trădarea ei? Dacă dumneavoastră n-aţi fi fost Seneca, ci un patrician oarecare, un senator oarecare care şi-a legat destinul de Nero şi din clipa aceea nu mai avea altceva de făcut decât să meargă până la capăt cu toate riscurile, ar mai fi ceva de înţeles. Deşi, tot logica ne obligă la o altă întrebare. Oare nu e adevărat că Nero a putut să ucidă în continuare, pentru că senatorii în loc să se împotrivească îi propuneau să-i ridice statui de aur? Nu trebuie să cunoaştem prea multe amănunte din istoria Romei ca să ne dăm seama că nu era simplu să i te împotriveşti lui Nero. Dar dacă nu ne-ar mai rămâne în faţa morţii decât să-i ridicăm statui de aur, n-ar mai avea rost să ne pierdem timpul în dizertaţii despre fericire. Iar dumneavoastră aţi făcut filosofia să fie complice. Ceea ce nu mai îngăduie decât două explicaţii. Ori ea recunoaşte astfel că n-o interesează faptele, ci cuvintele. Ori recunoaşte că nu poate face nimic împotriva crimei şi trebuie să plece capul. În ambele cazuri, oamenii îşi vor spune că nu mai au nevoie de filosofie. Şi dacă şi-ar spune aşa, ar însemna că moartea dumneavoastră a reprezentat nu numai eşecul vieţii dumneavoastră, ci şi eşecul filosofiei.

Iată de ce recitesc cu tristeţe şi cu nedumerire scrisorile dumneavoastră către Luciliu. Şi caut în ele un răspuns la toate aceste întrebări pe care mi le pun. Şi nu găsesc acest răspuns. În schimb, întâlnesc mereu sfaturi foarte înţelepte despre căile de urmat pentru atingerea fericirii. Ar trebui să mă rezum la aceste sfaturi? Ceea ce mă împiedică este tot o frază a dumneavoastră: „În fiecare ceas se întâmplă lucruri care cer un sfat, şi acest sfat de la filosofie trebuie să-l ceri”. Dar cum să cer sfat unei filosofii care a stat alături de Nero, în loc să stea alături de victimele lui?

Elegie

Mai bine să umplem cu flori
toate craterele vulcanilor,
să uităm morţii neîngropaţi
şi vântul să caute singur
ce mai e de găsit prin cenuşă,
mai bine să ne ducem departe de rănile noastre,
să nu regretăm nimic şi să cultivăm trandafiri,
mai bine să fixăm sărbătorile
în zile fără memorie,
mai bine să ducem ucigaşilor crini
şi să-i declarăm inocenţi,
mai bine să convingem fantomele
să ne lase în pace,
să ne ducem departe de rănile lor
şi cât mai discret,
să nu deranjăm cu tristeţile noastre pe nimeni,
înainte de a spune că toate acestea-s fireşti.

A DOUA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Descartes

Aş putea spune şi eu, ca alţii, pe un ton sfidător, bătându-mi joc de raţiune, ca să scap o dată pentru totdeauna de obsesia înţelepciunii pe care tot nu pot s-o ating: Fiecare lucru categoric îmi limitează libertatea şi o restrânge! Numai scepticii sunt pe deplin liberi şi numai dumneavoastră, domnule Descartes, sunteţi vinovat de iluzia că rostul îndoielii e să ne aducă certitudini! Certitudinea? Nu sunt sigur decât de îndoielile mele. Trăiască, deci, îndoiala până la capăt! Îndoiala fără speranţă. Renunţând să mai aşteptăm vreun dar de la ea, ne va scuti cel puţin de dezamăgiri. Vom putea spune că am prevăzut singuri totul dinainte. Când am pornit pe acest drum, am ştiut că el nu duce nicăieri. Şi dacă totuşi mai sperăm, o facem numai ca să nu vedem câte motive avem să fim disperaţi. Altfel, ştim prea bine că mâinile îndoielii sunt goale. Şi suntem pregătiţi să întâlnim golul ce urmează întrebărilor noastre.

Să mă opresc însă aici cu această fanfaronadă. Marea e la doi paşi de mine. Îi aud valurile leneşe cum se lipesc de ţărm, apoi câteva clipe de tăcere şi zgomotul se reia. Simt lumina amiezii cum îmi încălzeşte trupul, iar vântul îmi aruncă fire de nisip peste foile de hârtie. Deasupra mea pescăruşii zboară şi le aud ţipetele. Ar trebui să las soarele să-şi facă datoria şi să evit orice m-ar împiedica să stau ca o şopârlă la soare, însă nu izbutesc. Cum să numesc această lacună de care raţiunea mea se loveşte mereu? Uneori m-am gândit că la naşterea mea ursitoarele au vrut să-mi dăruiască un cerc. Dar pe drum au pierdut o bucată din el şi ajungând lângă leagănul meu n-au mai avut ce face. Şi-au zis, probabil, „să se descurce cum va putea şi dacă va fi înţelept se va preface că n-a observat”. Dar

am observat. E drept că nu foarte devreme. Mulţi ani am fost convins că din bucăţile pe care le aveam, în clipa când le voi aşeza pe toate la locul lor, va ieşi un cerc complet. Dar când am vrut să fac asta, am descoperit adevărul. Din cercul meu lipsea ceva care-l împiedica să se închidă. Iar prin spărtura aceea pătrundeau îndoielile şi frigul. Am încercat fel de fel de mijloace pentru a astupa golul acela. Am fost, pe rând, indiferent, vesel, am iubit muzica, dansul, am citit cu disperare, am călătorit, m-am aruncat într-o mie şi una de pasiuni, căutând să cred, să mă conving despre fiecare că reprezenta bucata de cerc ce-mi lipsea, pentru ca după un timp să constat că mă înşelasem. Şi după fiecare dezamăgire am pornit mai departe, hotărât să nu renunţ. Niciodată n-am vrut să ajung un blazat, n-am dat voie scepticismului să mă frustreze de o şansă, dacă ea exista. Prin spărtura cercului meu, singurătatea m-a pus însă mereu la încercare.

E adevărat că de cele mai multe ori lucrul acesta îl ascund şi faţă de mine însumi. Totuşi, din când în când, sunt în stare să recunosc. Uneori aş vrea să fiu ironic. Să privesc totul cu o ironie detaşată. Dar nu pot. Atunci închid ochii şi încerc să mă mulţumesc cu cercul meu incomplet. Câtă vreme reuşesc să fac asta. Probabil, stelele şi ursitoarele au ţinut să complice şi mai mult lucrurile dându-mi o sensibilitate retractilă. Femeile pe care le-am iubit au fost silite totdeauna să facă ele primul pas. Am oroare de penibil. Şi îmi vine să urlu la gândul că i-aş putea spune unei femei „te iubesc”, iar ea să întoarcă spre mine nişte ochi miraţi: „poftim?” Nu vreau să mâniu însă cerul. Am destule motive să cred că zeiţa Fortuna a făcut eforturi să-mi fie favorabilă, să compenseze lacuna de care am vorbit şi dacă trebuie să mă refer prea des la regrete e, firește, din vina mea.

Îmi aduc aminte ce scria deasupra intrării în aula universităţii din Uppsala: „A gândi liber e mare

lucru. A gândi corect e şi mai mare lucru". Nu cunosc, domnule Descartes, o deviză care să vi se potrivească mai mult, care să rezume mai bine punctul dumneavoastră de vedere şi care totuşi să mă nedumerească mai mult. De ce-ar trebui să opunem libertatea corectitudinii, când amândouă ar trebui să fie de partea fericirii? N-am înţeles niciodată acest lucru şi nu-l înţeleg nici acum. A gândi liber, a gândi corect, ce deosebire e între aceste lucruri când ai cincizeci de ani şi nu vrei să renunţi la nimic din ceea ce speri?

Înţelegeţi, desigur, domnule, că obiecţia mea nu este teoretică. E pur şi simplu nedumerirea unui om care, stând pe o plajă ce-i dă o anumită complicitate cu marea, se întreabă cum e corect: să iubească mai mult ţărmul sau marea? Marea e ca o eliberare de ţărm. Dar tot aşa de bine pot să spun că e o eroare a ţărmului. Rătăcirea de ţărm. Îndoiala lui nemărginită. Întreaga mare, în toată vastitatea ei, nu face decât să caute un ţărm, iar noi o vedem nemărginită şi liberă. Şi chiar dacă ar fi aşa, asta am vrut eu? Să nu mai am niciun punct de sprijin? Să fiu atât de liber, încât să rămân singur cu îndoielile mele? Încet, ele m-ar ucide. Am avut într-o noapte un vis ciudat. Se făcea că-l sărbătoream pe Dumnezeu şi nu ne-am dat seama că, în mijlocul sărbătorii, Dumnezeu a murit. Am observat asta ceva mai târziu când cântecele şi rugăciunile erau în toi, iar focurile îşi înălţau flăcările spre cer. Chiar noi care participam la sărbătoare începusem să arătăm ca nişte flăcări şi n-aveam niciun chef să întrerupem totul ca să începem să plângem şi să ne îngrijim de înmormântări. Murind, Dumnezeu ne stânjenea sărbătoarea pe care i-o închinasem. Ei bine, ne-am zis atunci, o vom continua fără el. Ne-am dat seama că, de fapt, noi n-aveam nevoie de Dumnezeu, ci de sărbătoare, iar el era numai pretextul. N-avea dreptul să ne strice ritualul sărbătorii. Ne-am prefăcut, prin urmare, că nu i-am

zărit cadavrul, l-am acoperit cu frunze uscate şi cu iarbă, apoi în vreme ce cântecele continuau să răsune, iar rugăciunile erau rostite mai departe cu cea mai mare evlavie, ca şi cum nimic nu se întâmplase, câţiva dintre noi l-am scos pe furiş şi l-am aruncat undeva într-o mlaştină, ca să nu-l mai găsească nimeni. Chiar noi înşine, întorcându-ne, am început să ne îndoim dacă făcusem într-adevăr asta şi dacă nu cumva aruncasem în mlaştină un maldăr de frunze şi de iarbă. Oricum, era mai bine să uităm totul pentru ca sărbătorile noastre să nu sufere.

Aş putea să vă povestesc multe lucruri asemănătoare. Dar nu vreau să mă pierd în amănunte. Deşi e destul să mă uit la pescăruşi pentru a-mi aminti că îndoiala e o descoperire a noastră. A fost, probabil, păcatul nostru originar. Omul n-a avut destulă încredere în el şi l-a născocit pe Dumnezeu care l-a izgonit din paradis. L-a născocit o dată cu îndoiala. Sau poate că Dumnezeu nu e decât numele îndoielii, şi ar ajunge să nu ne mai îndoim de nimic pentru a fi liberi ca păsările cerului.

Toate acestea sunt, îmi dau seama, mai simple când faci speculaţii şi mult mai încurcate când le trăieşti. S-a spus că nu există libertate fără inteligenţă. Şi poate că aşa e. Dar nici infern. În schimb, nu mă satur de această plajă cu nisip cald pe care stau întins bucurându-mă de căldura amiezii, poate la fel de aproape de înţelepciune sau de eşecul ei definitiv. De la cine am moştenit foamea păgână de lumină care a înlocuit în mine foamea de Dumnezeu? Probabil, e aici ceva mai complicat decât aş fi eu în stare să explic. Până şi prima moarte cu care am venit în contact e plină de soare în memoria mea. Aveam trei ani şi murise bunicul dinspre mamă. Ceilalţi ai mei erau, probabil, în casă, eu rămăsesem în curte şi singurul

lucru pe care-l mai ţin minte e faptul că stăteam la poartă şi priveam uimit soarele. Era o după-amiază aurie de toamnă târzie, lumina pe care o descoperisem parcă întâia oară mă îmbăta şi stăteam singur acolo, în afara morţii şi în afara destinului, cu faţa spre soare, aproape fericit aş spune, dacă nu m-aş gândi la caracterul acelei împrejurări. Cred că a fost, paradoxal, cea dintâi participare a mea la miracolul lumii. Eram ameţit de lumină, de parfumul aspru şi amar al ierbii, iar cuvântul „moarte" n-avea pentru mine niciun înţeles.

Acum are. Şi dacă invidiez ceva la pescăruşii care ţipă deasupra valurilor, acest „ceva" e firesc. N-am putea, descoperind îndoiala, s-o ţinem departe de fericire? Pescăruşii se mulţumesc să zboare fără să-şi pună probleme în legătură cu zborul şi, privindu-i, am senzaţia că, pentru o clipă, cercul meu s-a închis. Pe urmă ştiu din nou adevărul… Dar singurul lucru bun pe care-l putem face împotriva îndoielii e s-o obligăm să clădească. Aşa cum aţi procedat dumneavoastră, domnule Descartes. Numiţi asta certitudine, dar Columb, după multe săptămâni de îndoieli, când a zărit linia neagră a pământului la orizont, i-a spus „ţărm".

Într-un fel, toată viaţa ne aflăm în larg. Şi de nenumărate ori avem impresia că zărim ţărmul. Auzim strigătul „pământ"! şi uneori chiar este acolo un ţărm. Viaţa, cel puţin aşa văd eu lucrurile, e un şir nesfârşit de ţărmuri, de certitudini succesive. O certitudine câştigată? Suntem fericiţi debarcând pe ţărmul ei. Rămânem o vreme, apoi într-o zi auzim un zgomot ciudat, ridicăm privirea şi vedem zburând prin aer păsări necunoscute, rotindu-se deasupra noastră în ocoluri largi, din ce în ce mai dese, până nu ne mai lasă să dormim, ne ating obrazul, degetele, mâinile, le visăm noaptea şi când deschidem ochii ele sunt tot acolo în faţa noastră. Atunci ne hotărâm, ne ridicăm, ne strângem bagajele, ne desfacem corturile din

ţăruşii lor şi ne îndreptăm spre portul unde ne-am lăsat corăbiile să ne-aştepte. Acolo ne îmbarcăm din nou şi curând vom fi în mijlocul oceanului, scrutând orizontul în speranţa că vom zări noi, primii, dunga neagră a pământului. Poate, uneori, regretăm că am plecat din insula unde am stat ultima oară, dar înţelegem apoi că nu se putea altfel, îndoielile nu ne-ar fi dat pace şi trebuia să pornim la drum ca să obţinem o nouă certitudine. E singurul mod în care putem să ne obţinem liniştea.

Şi astfel cel care se îndoieşte se simte mereu legănat de valuri, dar numai cei care cred stau cu ochii fixaţi asupra orizontului, în vreme ce insulele unde am locuit rămân în urma noastră. Odată călătoria se va sfârşi, dar numai prin moartea noastră sau prin consolare. Câtă vreme nu suportăm blazarea şi ne recunoaştem setea de certitudini, vom călători. Vom fi în această eternă călătorie, iubind insulele care ne recompensează temporar pentru toate privaţiunile din timpul drumului.

O, ştiu că nu trebuie să-i invidiem pe cei rămaşi în insulele descoperite. Ei au murit ori s-au consolat. Nu mai simt păsările care le ating obrazul şi pleoapele. Au renunţat să mai viseze vreun ţărm. Şi nici ţărmul pe care stau nu le mai aparţine. Deoarece nu stau acolo din credinţă, pentru că nu s-ar mai îndoi. Nu, ei nu mai au nevoie de certitudini. Aud valurile şi marea nu le mai spune nimic. Corăbiile putrezesc în port şi nu-i vor mai duce nicăieri. Iar nisipul pe care-l strâng în pumni curge printre degete până când la urmă se va prelinge împreună cu el un fir de sânge, semn că totul s-a sfârşit. Clepsidra a rămas goală, iar inima s-a resemnat cu pustiul şi cu moartea. Aceştia sunt cei care au abandonat lupta. Cei care au ieşit din călătorie. Cei care nu mai speră nimic, de aceea rămân acolo să moară.

Şi totuşi, domnule Descartes, eu nu vreau să aduc un elogiu călătoriei, ci porturilor. Nu îndoielilor, ci unui ţărm. Căci există un ţărm de care avem nevoie oriunde şi în numele căruia facem toate aceste călătorii. El nu se află la limita mărilor, ci la limita greşelilor pe care le-am săvârşit. Aici nu Metoda e importantă, ci Fidelitatea. Şi datorită lui ştim nu atât ce ne separă de mări, ci ce anume ne separă de cei care nu cred în nimic.

În fond, dacă marea e o eroare, ne sugerează Ulise, avem ţărmul. Adică tot ce merită să fie iubit. Aici sunt reunite toate elementele de care am nevoie. Şi în primul rând ceea ce eu numesc dragoste, cu un cuvânt pe care, din păcate, l-am sărăcit noi înşine. Valurile lovesc ritmic ţărmul, iar amiaza m-a silit totdeauna să recunosc că nu vom putea începe să vorbim despre fericire decât în clipa când am sfârşit să aducem obiecţii inimii.

A fost o vreme când nu descoperisem încă timpul şi trăiam înăuntrul lui cu o superbă sfidare. Eternitatea şi clipa mi se păreau simple speculaţii, iar eu eram ocupat să trăiesc. Nu eram dispus să-mi gândesc viaţa, ci să muşc din ea. Chiar dacă „a muşca din ea" nu însemna altceva decât a mă arunca în apă înotând până mă dureau mâinile Pe urmă ieşeam pe nisip obosit şi mă trânteam fericit la soare ca un barbar care nu cunoaşte altă filosofie decât trupul lui şi alţi zei în afară de lumină, plaja fierbinte şi tinereţea lui. Apoi, pe nesimţite, am început să fiu atent la curgerea uscată a frunzelor şi la triunghiurile amare ale cocorilor. Am înţeles atunci că s-a schimbat ceva în mine, dar nu bănuiam încă adevărul. Până într-o zi când m-am pomenit obsedat de memorie. De fapt, făcusem în vederea acestei descoperiri o lungă pregătire. M-am gândit din nou la zilele când înotam în mare aici şi singura înţelepciune de care aveam nevoie era în nisipul cald şi în soarele care dogorea. A venit după aceea o zi când, surprins, am observat

că toate acestea, soarele, marea şi ţărmul formau o morală. Mi-am adus aminte de Ulise pentru a numi credinţa în ce e statornic şi de Afrodita pentru a numi frumuseţea. Dincolo de toate acestea, ştiam însă tot timpul că era vorba despre mine şi păstram aceeaşi tulbure uimire, de la trei ani, în faţa soarelui.

Îi înţeleg foarte bine pe cei care au strigat că avem nevoie de soare ca plantele şi aş fi gândit asta chiar fără ajutorul lor. Am visat să fac un drum în Suedia pe care dumneavoastră aţi iubit-o, dar într-o zi de iarnă când, într-un hotel din Stockholm mi s-a făcut un dor nebun de soarele fierbinte, m-am întrebat dacă nu cumva reveriile adolescenţei mele, obsedate de aurore boreale şi de călătorii la Polul Nord, au fost simple licenţe romantice. Soarele, apa, nisipul, domnule Descartes, m-au învăţat ceva ce profesorii mei de filosofie n-au ştiut să-mi explice. Pe ţărm am priceput cel mai limpede că religia mea e a unui om care iubeşte lumea, nu a unuia care se îndoieşte de ea. Şi, poate, nu întâmplător cele mai fericite ceasuri din viaţa mea au fost cele când am iubit cel mai mult, când, dacă împărţeam totul în greşeală şi adevăr, aveam senzaţia că trupul meu, aşa cum era culcat pe nisip, a găsit în clipa aceea drumul adevărului; căci obosit de soare, mă simţeam liber şi departe de orice ameninţări. Marea mi-a repetat totdeauna că nimic nu mă poate înălţa mai mult decât braţul care refuză să cadă în gol. Da, domnule Descartes, aici pot să declar *cogito, ergo sum,* fără să mai fie nevoie să spun înainte *dubito.* Între mine şi moarte există acest soare care triumfă şi face să dogorească nisipul. Şi în timp ce dumneavoastră, domnule, spuneţi „gândesc, deci exist", eu aş spune „simt, deci exist".

Probabil, dacă ar urma o logică strictă, cei care urăsc lumea n-ar avea nevoie să ne condamne. Ar

fi destul să ne facă să credem numai în îndoială. Ea ar acţiona singură. Cuţitul ghilotinei nu trebuie să reteze capete, dacă izbuteşte să reteze speranţe. Şi, culmea ironiei, ar trebui să recunoaştem că aceasta e o moarte mult mai curată. Nu lasă urme şi nimeni nu ştie nimic. Crima perfectă. Moartea prin îndoială, când victima e acelaşi om cu călăul. Şi singurul spectator al acestui asasinat igienic.

Din fericire, fanaticii deznădejdii n-au fost atât de ingenioşi. Ei au preferat să treacă raţiunea printr-o noapte a Sfântului Bartolomeu. Şi tot din fericire, zeii ne-au dat o inimă. Chiar când am greşit, ea m-a reconciliat cu lumea, îndemnându-mă să caut în îndoială nu negaţia, ci puterea de a iubi. Cum fac şi acum. Sunt recunoscător luminii, echilibrului din acest moment şi ţărmului care-mi dă acest echilibru. Ştiu că punctul de sprijin al lui Arhimede există şi că fără el universul s-ar prăbuşi. Oare asta înseamnă înţelepciune? Înţelepciunea e, probabil, ceva mult mai complicat. Dar vreau să fiu judecat după încrederea mea, nu după îndoielile mele. Şi să spun *ergo sum,* fără să plec de la îndoială pentru a ajunge la această concluzie. Cartezianismul, zicea cineva, e o filosofie în care fiecare găseşte ceea ce pune. Ce pot eu să pun este o dragoste în care totdeauna m-am vrut risipit şi învins.

De aceea, nu mă mir că, vrând să vorbesc despre înţelepciune, mă pomenesc din nou vorbind despre iubire. Adevărul e că nu cunosc un loc mai bun unde dumneavoastră aţi fi putut ţine prelegeri despre raţiune decât pe o plajă. Un ţărm şi o mare. Ele ne pot spune totul în chipul cel mai plastic despre obţinerea certitudinii prin îndoială. Cei care cred în ceva vor iubi mările, dar mai presus de orice ţărmul lor. Mă uit la pescăruşi cum zboară şi mă întreb ce s-ar face dacă dedesubt ar fi numai marea? Unde s-ar odihni în clipa când aripile lor obosesc? Cred că păsările istovite când vin să se aşeze pe catargul corăbiei trebuie să semene cu noi

pe acest ţărm. Dreptul la îndoială este altceva decât nenorocul de a avea numai îndoieli.

Din păcate, a trebuit să vedem cum uneori raţiunea a fost constrânsă să argumenteze şi lucruri de nejustificat. Câte crime şi câte războaie au invocat raţiunea de partea lor? Până şi Nero s-a simţit uneori dator să spună în loc de „vreau să omor", „am dreptul să mor" sau chiar „am dreptate să omor". Şi după ce unii i-au dat Raţiunii iluzii de primă doamnă a virtuţilor noastre, iar alţii au târât-o prin toate conjuncturile punând-o să caute justificări, ce-am mai putea adăuga? Ar trebui, poate, spus că nu vorbim toţi de aceeaşi raţiune. În timp ce noi vorbim de raţiunea umană, unii n-au vorbit decât de motivele lor. Am văzut preoţi binecuvântând armele cu care urmau să fie ucişi oameni. Şi am văzut raţiunea silită să motiveze sclavia, împărţirea oamenilor în cei ce comandă şi cei ce scrâşnesc. S-a justificat crima, s-a justificat moartea. Oare mai există ceva ce n-a fost justificat? Or, dacă totul ar fi justificabil, totul ar fi permis. Şi tot din păcate, am văzut cum propria ei trufie i-a adus raţiunii mari daune uneori. Când ea nu şi-a mai pus întrebări. Dimpotrivă, s-a crezut infailibilă. Şi în loc să argumenteze, a proclamat. În loc să caute răspunsuri, a vrut să devină mit, dogmă, apărându-se de îndoieli nu cu dovezi, ci cu ameninţări, decisă să treacă Rubiconul şi să danseze între ruine cu o cunună de lauri pe cap, după tot ce-am sperat împotriva neantului.

Şi ce să facem dacă toate acestei s-au întâmplat aşa? Să ne dezicem de ea şi de dumneavoastră? Şi cu ce s-o înlocuim? Să recunoaştem absurdul şi să ne punem la dispoziţia lui? Să le dăm dreptate profeţilor disperării şi să le ascultăm ordinele? Să decapităm statuile Raţiunii pentru a pune pe ele chipul Meduzei?

Oricât m-am gândit, domnule Descartes, n-am găsit altceva mai bun decât raţiunea noastră.

Numai cu ajutorul ei putem înţelege ce vrem, ce iubim şi ce detestăm pe lume. Am şi motive să fiu circumspect faţă de dumneavoastră, dar am şi mai multe motive să vă urmez în tăcere. Cred în raţiune, ştiind că n-o pot confunda cu un principiu care are mâinile albe ca Dumnezeu şi ştiind ce mă desparte de cei ce-au pus-o să justifice lucruri de nejustificat. A gândi corect? Aparţin prin speranţele mele celor care, dacă n-au alt merit, cel puţin nu şi-au pierdut încrederea că n-au venit pe lume pentru a fi simple obiecte la discreţia morţii. Cum stau pe nisip, în plin soare, mi se pare de ajuns un asemenea gând pentru a începe să-mi judec greşelile.

Oricum, dacă nu simt omul cel mai potrivit să vorbesc despre înţelepciune, cunosc toate motivele pentru care iubesc viaţa. *Dubito, ergo cogito*... Nu, domnule Descartes, nu cer acestui nisip pe care-l cern în pumn decât să am curajul să nu fiu indiferent. În rest, cum zicea Lorenzo de Medici, ceea ce trebuie să fie, să fie!

Cei care-am fost la Troia

I

Această dragoste,
această lumină care nu mă cruţă,
care mă obligă să-mi aduc totul aminte
şi cerul aşa cum îl ştiu, strălucind după ploaie,
cerul ca un obraz de copil.
Dar nimeni nu mai vrea să audă de consolări.
Am fost poate naivi când ne-am suit pe corăbii,
am crezut tot ce ni s-a spus,
marea fierbea ca sângele nostru
şi când tăceau valurile
nu se auzeau decât vorbele noastre trufaşe
atât eram de convinşi că înţelepciunea e un cuvânt găunos.
Apoi corabia noastră a mers prin nopţi în care lumina
era un fel de amintire ciudată
şi printre păsări albe care zburau
între noi şi greşelile noastre
şi nu ne mai separa de zei decât moartea.
De ce trebuia să fiu vinovat
când eu n-am vrut decât să rămân credincios?
Uneori vântul mă face să cred că totul a durat doar o clipă,
când eram stânjeniţi amândoi
şi nu mai ştiam ce să spunem,
dar nimeni nu mai vrea să audă de consolări,
iar păsările albe care zburau
pe mare între umbrele noastre şi zei
îmi amintesc că acesta sunt şi nu altul,
aceştia suntem şi nu alţii,
noi care-am fost împreună
şi singuri la Troia.

II

Am lăsat în urmă atâtea mări şi greşeli
încât mă întreb, de ce trebuiau toate acestea?
De ce ne trebuiau remuşcări pentru a învăţa să iubim?
De ce trebuiau toate acestea, de ce?
Da, trebuiau.
Trebuiau, poate.
Trebuia poate să fim mai întâi vinovaţi
pentru a învăţa să iubim.
Trebuia să greşim
pentru a cunoaşte sfârşitul greşelii
şi poate numai cei ce-au fost la Troia au dreptul să spună
că ştiu totul despre iubire şi ţărm.
Nimeni nu va cunoaşte vreodată mai bine ca noi
ce înseamnă iubirea, pentru că nimeni
n-a pierdut-o şi n-a visat-o ca noi. Pentru că
nimeni n-a trebuit să tacă mai dureros decât noi
cu speranţa că-ntr-o zi vom. Striga: iată ţărmul! Pentru că
nimeni n-a privit ca noi steaua prăfoasă a singurătăţii
luminându-ne mâinile
în vreme ce ne-acopeream ochii ca să ne-aducem aminte
mai bine.
Şi iarăşi cerul aşa cum îl ştiu, strălucind, după ploaie,
şi mă întreb, poate, pentru ultima oară.
De ce trebuiau toate acestea, pe care nu le mai pot
răscumpăra
decât iubind şi mai mult ţărmul
pe care stau şi visez că voi ajunge într-o zi?
Şi mai ales de ce suntem noi vinovaţi că toate acestea au
fost?
Când eu n-am vrut decât să rămân credincios.

Când noi n-am vrut decât să fim asemenea păsărilor
cărora nu le pasă nici de zei, nici de timp.

III

Dar eu ştiu că marea există
şi există şi ţărmul,
există în zori plaja goală
şi există urmele care ne fac vinovaţi,
există corăbiile care ne-au dus la Troia
şi există iubirile pentru care n-am avut vreme destulă,
există amintirile
şi există pescăruşii ţipând,
există nisipul de care mă lipeam gol la amiază
şi există locul gol lângă mine,
există toate, numai tinereţea s-a dus
în acest prea lung asediu al Troiei,
în această eroare spre care ne-am dus liniştiţi.
O, gustul ucigaş al plecării.

IV

Am cutreierat ani în şir mările
şi când ne-am întors ne-am dat seama
cât de puţin ne îndepărtasem de ţărm.
De fapt, nu ne îndepărtasem deloc.
Eram tot acolo şi iubeam aceleaşi lucruri
numai că eram mai bătrâni
şi ne venea greu să surâdem.
Ne-am pierdut la Troia obiceiul de a surâde uşor.
Şi iubim altfel, mai trist.
În rest, suntem aceiaşi şi iubim aceleaşi lucruri,
iubim…

V

Suntem obosiţi

şi nu ne mai separă de zei decât moartea.
Am văzut cum se goleşte clepsidra
şi cineva dintre noi spunea că şi mormintele mor,
nu numai cei ce-au coborât să le umple, şi poate aşa
trebuie,
altfel mormintele ar cuceri toată lumea.
Suntem obosiţi, dar acum ştim ceea ce ştiu şi zeii.
Şi poate chiar mai mult. Am descoperit în noi înşine
lucrul cel mal important pe care trebuie să-l ştie un om.
Această dragoste,
această lumină şi vântul care nu ne cruţă,
care ne obligă să ne-aducem totul aminte…

A TREIA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Erasm

Mă uit (a câta oară?) la chipul dumneavoastră din portretul pe care vi l-a făcut Holbein. La surâsul dumneavoastră sceptic şi obosit. Surâsul unui om bun, prudent, înţelept şi învins, al unui om care toată viaţa a căutat calea de mijloc şi până la urmă s-a trezit singur, strivit între cei pe care a vrut să-i evite. O, cât de mare a fost uneori tentaţia de a vă urma exemplul, domnule Erasm, de a mă înconjura de cărţi, cerându-le o linişte şi o înţelepciune pe care nu le-am avut niciodată. De câte ori viaţa a ţinut să-mi aducă aminte că nu mă pricep să lupt nici împotriva tristeţii, nici împotriva abisurilor agresive, am invidiat aerul liniştit, imperturbabil care vă ocroteşte în timp ce scrieţi.

Pe obrazul dumneavoastră îngălbenit ca fildeşul nimic nu aminteşte pasiunile secolului al XVI-lea. Dimpotrivă, totul le ascunde. Vă bănuiesc obosit şi scârbit de multe, prea dezamăgit ca să mai înfruntaţi brutalitatea ambiţioasă şi zgomotele. Afară lumea s-a împărţit în două tabere? O priveşte! *Nulli concedo,* nu vreau să aparţin nici uneia, e răspunsul dumneavoastră. Luther n-are decât să-şi bată în cuie tezele pe uşa catedralei din Wittemberg. Zarva făcută de loviturile lui nu pătrunde până la dumneavoastră. În cameră e o linişte străină de acţiune, dar şi de patimi. Nu e loc decât pentru cărţi. În rest… Nu, dumneavoastră sunteţi hotărât să nu întoarceţi capul. De altfel, n-aţi ascuns niciodată că într-un tumult eraţi ispitit să-i imitaţi pe prudenţi şi că aţi vrut să ştergeţi din atitudinea dumneavoastră orice emoţie. V-au displăcut corurile din tragediile antice şi cu atât mai mult trebuie să vă fi displăcut riscul de a renunţa la o linişte unde cărţile nu înşală niciodată. Şi în ciuda faptului că v-aţi atras din partea lui Luther porecla batjocoritoare „regele

ambiguităţii", niciun partizan al prudenţei n-a fost vreodată mai limpede. Cinci universităţi v-au propus o catedră. Un papă v-a oferit pălăria de cardinal. Aţi refuzat. Aţi vrut să rămâneţi *homo pro se,* uitând crispările, vanităţile şi rănile lumii.

Aceasta să fie, totuşi, menirea înţelepciunii? De a ne pune la dispoziţie un deşert confortabil? De a ne asigura o neutralitate ferită de riscuri? Şi ce înseamnă, în fond, *homo pro se?* Poate exista cineva pentru sine fără să rămână foarte singur? Ne ajung oare cărţile? Putem conta la nevoie numai pe ele ca să fim fericiţi? Mi-am pus aceste întrebări de multe ori şi niciodată n-am fost în stare să dau un răspuns complet. Şi mai ales, un răspuns de care să nu mă îndoiesc. M-am visat odată sub un măslin bătrân, unde la umbră vă odihneaţi dumneavoastră. Era o răscruce acolo şi din ea porneau două drumuri. Unul drept, plin de obstacole, altul sinuos, cu multe ocoluri care evitau toate riscurile. V-am întrebat pe care dintre ele trebuia să pornesc. Aţi zâmbit uşor, abia perceptibil, ca în tabloul lui Holbein şi nu mi-aţi răspuns nimic. Apoi, ridicându-vă, v-aţi îndreptat spre drumul cu multe ocoluri. Am vrut să vă urmez şi n-am putut. Îmi împietriseră parcă picioarele. Şi am rămas aşa până când silueta dumneavoastră a dispărut cu totul şi nu mai vedeam decât cele două drumuri înecate de praf şi de căldura amiezii. Brusc, ele au început să ardă ca două vrejuri uscate, iar cenuşa a risipit-o vântul. Eram singur şi neştiind ce să fac m-am culcat la umbra măslinului să mă gândesc, să caut o soluţie. Undeva în Orient îmi povestise cineva despre o plantă carnivoră care ucide numai în ceasurile de amiază, când căldura toropeşte insectele şi lumina e plină de făgăduinţi. Nu înţelegeam de ce-mi aminteam asta şi am adormit. Când am deschis ochii cele două drumuri erau la locul lor. Mă aşteptau. Ele m-au aşteptat totdeauna, indiferent unde m-am aflat. Altădată am

cunoscut o femeie bolnavă care, nevrând să vadă anumite persoane, îşi acoperea ochii cu mâna când se întâlnea cu ele. Astfel, elimina din realitate tot ce nu-i convenea. Din instinct de apărare sau din alte pricini expurga meticulos realitatea înainte de a lua cunoştinţă de ea. Uneori, îmi aduc aminte de asta, în împrejurări în care nu mai vreau nimic altceva decât să fiu liniştit.

Ne rămân, desigur, orice s-ar întâmpla, cărţile. Ele nu ne părăsesc niciodată şi sunt totdeauna gata să atenueze lacunele care ne dor. Dar putem trăi numai între cărţi? E drept că au fost clipe când aş fi răspuns „da”. Acum nu mai sunt sigur… Au existat totuşi oameni care şi-au imaginat paradisul în forma unei biblioteci. Şi aş putea să încerc… Dar pe prima pagină la care am deschis e portretul dumneavoastră. Şi iarăşi vă văd zâmbetul. Acest zâmbet care putea însemna triumful înţelepciunii şi nu înseamnă, poate, decât oboseala şi eşecul ei. Înaintea mea se află chipul unui om pe care liniştea în care s-a retras îl apără şi în acelaşi timp îl învinge. Omul acesta celebru din faţa mea, a cărui favoare au căutat-o regii şi papii, a rămas atât de singur, încât până la urmă ambele tabere l-au duşmănit. Luther a pronunţat anatema împotriva dumneavoastră, Vaticanul v-a pus cărţile la index, iar evenimentele şi timpul v-au împins tot mai mult în uitare… Surâsul dumneavoastră obosit şi discret nu ascunde prea bine un anumit scepticism. Parcă, în vreme ce scrieţi, bănuiţi că nu veţi fi citit decât de puţini. Din ce în ce mai puţini. Astăzi, abia dacă mai răsfoieşte cineva, domnule Erasm, *Elogiul nebuniei,* cartea dumneavoastră cea mai răsunătoare, deşi ea ar fi încă utilă, chiar foarte utilă uneori. Şi cu tristeţe observ că sunteţi unul dintre numele care trec prin lume fără opera lor. Ce încredere să mai am atunci în înţelepciune? Singurătatea începe chiar lângă mâinile dumneavoastră… Nu, nu asta vreau. Înţelepciunea

nu poate exista ca să ne împingă în singurătate. Şi în ce mă priveşte n-am ştiut niciodată să zâmbesc… Uitându-mă la dumneavoastră îmi spun că e o artă şi asta. Să înfrunţi golul din jur cu un surâs. Să opui dezamăgirilor un surâs. Să-ţi fie silă de intrigi, de insolenţă, de prostie, de ticăloşi şi să surâzi. Să auzi invectivele celor care te învinovăţesc şi să surâzi mai departe. Să te simţi obosit de precauţiile la care a trebuit să faci apel şi să-ţi păstrezi acelaşi surâs liniştit, imperturbabil. Să foiască patimile ca şerpii în jurul tău, păianjenii să-şi ţească pânza şi nimic să nu-ţi crispeze surâsul. El să fie victoria ta. Arma ta. Răspunsul tău… Inutil, domnule Erasm. N-am ştiut niciodată să surâd cum trebuie. Şi dacă asta înseamnă înţelepciune, înseamnă că n-am nicio şansă să devin înţelept. Pe steaua aridă a melancoliilor mele această floare ciudată nu creşte. Nu-i cunosc, de fapt, nici culoarea, nici parfumul şi nici măcar nu sunt sigur că ea e floarea pe care o caut.

Totuşi, aud vorbindu-se mereu despre înţelepciune. Am citit maxime frumoase ale unor autori care mi-au dat senzaţia că sunt în cunoştinţă de cauză. Iar dumneavoastră care aţi evitat totdeauna declaraţiile categorice i-aţi scris lui Luther că printr-o rezervă înţelept păstrată se poate obţine mai mult decât printr-o intervenţie impetuoasă. „Nimic prea mult”, ne-au avertizat şi înţelepţii Greciei. Şi ca să nu uităm avertismentul, l-au înscris pe templul lui Apolo. Dar viaţa, după câte am văzut, nu se sinchiseşte de maximele frumoase. Ea ne-a obligat să înţelegem că are uneori nevoie nu de orice adevăr, ci de un adevăr exprimat cu vehemenţă. Şi iată-mă stând în faţa acestei foi de hârtie, ca Ulise legat de catarg, ascultând nişte cântece de sirenă ciudate care vin din memoria mea sau din iluziile mele, nici eu nu mai ştiu bine. Şi simt că ar fi timpul să mă lămuresc ce vreau de la înţelepciune. Arta de a nu

ajuta eu însumi tristeţea? Liniştea? Poate, ceea ce am invidiat la înţelepţi a fost altceva, nu liniştea lor. Uneori sunt gata chiar să-mi spun: ei bine, nimic nu e prea mult! Viaţa are dreptul la exces. Dar până unde pot împinge orgoliul acestei afirmaţii?

Altădată, trebuie să recunosc, nu-mi puneam atâtea probleme. Mă mulţumeam cu tinereţea mea. La înţelepciune nici nu mă gândeam. Şi atâta câtă voi fi agonisit-o, am risipit-o fără prea multe remuşcări. Abia într-o dimineaţă m-am trezit preocupat de toate aceste lucruri. Să fie o anumită oboseală sau vârsta de vină? Nu ştiu. Ceea ce ştiu e că n-aş vrea să fac din viaţa mea o formă de abilitate. Mi-ar fi de ajuns s-o trăiesc fără echivocuri. Şi, oricum, nu sunt dotat pentru arta de a eschiva. Uneori mă simt ca un elefant închis într-o vitrină cu porţelanuri. Şi mă tem să mai fac vreun pas, deşi îmi dau seama că nu voi putea rămâne multă vreme astfel.

Acestea au fost, de altfel, momentele când negăsind ce căutam pe calea de mijloc, m-am răzvrătit împotriva ei. Pentru ce alergăm totuşi după înţelepciune? mi-am zis. Să ne temperăm pasiunile? Să trăim numai pe jumătate, în loc să trăim în întregime? Istoria i-a uitat îndeobşte pe cei prea precauţi. În schimb, i-a ţinut minte pe cei care au ars până la capăt, renunţând la o înţelepciune care nu-i învăţa decât cum să se spele mai repede pe mâini. Nimic prea mult, asta ne-au repetat mereu unii înţelepţi. Nimic prea mult, deci totul înjumătăţit. Şi suferinţa, dar şi victoria asupra ei. Şi riscurile, dar şi orgoliul de a le înfrunta. Aceşti înţelepţi au stăpânit în detaliu arta de a nu pierde, dar n-au cunoscut niciodată, poate, în întregime arta de a câştiga. Şi cine laudă, la urma urmei, înţelepciunea? Tot cei înţelepţi. Şi cine-i judecă pe neînfrânaţii pasiunii? Tot cei înţelepţi. Ei şi-au asumat aproape mereu rolul de judecători şi,

fireşte, vor împărţi dreptatea în favoarea lor. Nu vor putea spune niciodată ca Michelangelo „nu se ştie cât sânge costă” despre opera lor deoarece nu sunt dispuşi să verse o picătură de sânge în cerneala sau în culorile lor şi se vor lăuda totdeauna că au dormit bine după ce s-au dus la culcare. Au impresia că, spre deosebire de cei excesivi, iau totul cu tact de la viaţă, dar, adesea, aceasta nu e decât o formă de a renunţa. Şi dacă lucrurile stau astfel, de ce să mai râvnim să fim înţelepţi? Pedanţi ai frustrării… Dar poate că această pornire imprecativă nu e decât un nou semn al ignoranţei mele în privinţa sensului înţelepciunii. Deşi ar fi trebuit să ştiu că fiecare îşi trăieşte viaţa în contul său. Nu putem da vina pe cărţile pe care le-am citit, pentru ceea ce am greşit singuri.

Aici, între cărţile mele mă simt liniştit. Nimic nu mă ameninţă. Iau cartea pe care o vreau şi o citesc. Dacă nu-mi place, o pun deoparte şi iau din bibliotecă alta. Pot uita dacă e noapte sau zi. Pot uita dacă afară e soare sau plouă. Şi sunt clipe când nu-mi mai doresc nimic altceva decât să citesc. Pe urmă mă gândesc că asta nu ajunge. Chiar din cărţile acestea aflu că de-a lungul istoriei au fost unii care au visat când ar fi trebuit să strige „nu” sau „da”. Şi care fără voia lor au uşurat în felul acesta lucruri pe care le evitau. Există destule exemple în această privinţă. Ele nu mai trebuie nici măcar demonstrate. De aceea, privindu-vă în timp ce scrieţi, liniştit şi singur, îmi spun că invidiez pacea care vă înconjoară, făcând tot ce pot ca s-o suspectez, mai ales că rătăcirile dumneavoastră prin Europa, dintr-un oraş în altul, dintr-o ţară în alta, tot mai singur şi surâzând unei lumi care v-a uitat nu m-au convins niciodată de liniştea lor… Auzind odată că a fost aprins un nou rug, dumneavoastră aţi vrut să alungaţi acest gând printr-o ironie: „fiind în pragul iernii, va creşte preţul lemnelor”! Dar ironiile nu rezolvă

întrebările, ci le amână. Cum să nu mă îndoiesc de dreptatea dumneavoastră? Dacă nu facem nimic împotriva tristeţii, ar trebui să nu facem nimic în favoarea ei. Din păcate, uneori, nefăcând nimic împotriva ei, facem totul în favoarea ei. Şi astfel, domnule Erasm, înţeleg că sub încercările de a evita cu orice preţ riscurile se poate ascunde o capcană. Într-adevăr, am învăţat, şi nu din cărţi, că nu putem acţiona decât în momentul care este al nostru, că, în fapt, toţi cei care s-au retras din timpul lor şi dintre oamenii în mijlocul cărora trăiau, crezând că aceasta e de ajuns pentru a constitui o morală, au renunţat la singura realitate ce le era accesibilă. Şi că a iubi lumina şi florile nu poate suplini datoria de a iubi dreptatea şi adevărul.

Pentru că nu cunosc mare lucru despre virtute, n-o invoc. Sunt totuşi convins că ea nu se rezumă la a alege ceea ce ne ocroteşte cel mai mult. Este oare o virtute să cerem înţelepciunii numai să ridice un zid de linişte între lume şi noi? Să ne lase să ne continuăm netulburaţi reveriile, indiferent ce se întâmplă cu noi şi în lume? Să ne scriem şi să ne citim cărţile fără să mai auzim nimic? Satisfăcuţi că drumul de mijloc nu duce în Paraclis, dar nici în Infern… Soarele care mă îndeamnă să închid ochii şi să stau astfel, biciuit de căldură, îmi aşază pe obraz o mască. Ea mi se lipeşte de obraz şi într-o zi obrazul ar putea ajunge nu numai să suporte masca, dar şi să ia forma ei. Ceea ce e de ajuns să mă sperie. Probabil, astfel nu poţi ajunge să faci treaba nedreptăţilor, dar poţi ajunge complicele lor. Şi gândul care mă stăpâneşte acum cel mai mult, domnule Erasm, e că nu vreau asta. Deşi, poate că adevărata mea vocaţie a fost totdeauna să ezit, nu să iau hotărâri.

Despărţindu-mă de surâsul dumneavoastră, mă întreb dacă aţi fost fericit. Oare a reuşit cineva să-

şi întemeieze fericirea numai pe surâs? Afară soarele a trecut de amiază.

Poveste simplă

Şi deodată amintirile-mi pecetluiesc buzele
şi deodată simt masca de piatră a sfinxului
şi surâd cu buzele mele de piatră,
totul s-a întâmplat cu milenii sau cu câteva clipe în urmă
şi surâd chiar acestei dileme
şi masca de piatră mi se lipeşte pe faţă
şi n-o voi mai smulge
decât pentru a arăta sfincşilor care dorm în deşert
obrazul meu viu.

A PATRA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Pascal

Uneori, negam violent anumite lucruri numai pentru că ne lipsesc prea mult şi nu putem fi indiferenţi faţă de absenţa lor. Nu suportăm nefericirea şi atunci scoatem sabia împotriva fericirii. Am fost totdeauna prudent cu cei care declară: „nu mă interesează să fiu fericit". Aproape totdeauna aceşti oameni vorbesc aşa ca să fie greşit înţeleşi. Ei speră ca nimeni să nu ia în seamă cuvintele lor şi să le dăruiască cu silă tandreţea de care sunt înfometaţi.

Dumneavoastră, domnule Pascal, purtaţi o cingătoare de fier cu cuie pe dinlăuntru şi vă înghionteaţi singur cu cotul, sporind astfel violenţa înţepăturilor, ca să menţineţi, ziceaţi, spiritul treaz la datorie. Dar am înţeles bine. Omul care o purta aştepta să fie iubit fără să mai fie nevoit să ceară el asta. El părea preocupat numai de graţia lui Dumnezeu, în timp ce pe ascuns râvnea puţină afecţiune de la oameni. Trufie? Nimeni nu se încinge cu o centură dureroasă din trufie. Asemenea experienţe trufia le face totdeauna pe pielea altora.

Dumneavoastră aţi adus servicii incomparabil mai mari iubirii decât poeţii care au redus-o la suspine în faţa nopţilor cu lună şi la buchete de trandafiri. Aţi obligat îndrăgostiţii să arunce din mână trandafirii şi să ia, ca zeiţa Atena, o lance. I-aţi silit să priceapă că trebuie să spună nu numai vorbe cuminţi, parfumate, în şoaptă. Uneori trebuie să strige… Să strige cu toată puterea. Căci contestând iubirea, dumneavoastră aţi smuls-o din somnolenţă. Spunându-ne că bărbatul care iubeşte o femeie îl ucide pe Dumnezeu, ne-aţi obligat să ne întrebăm: ce fel de Dumnezeu e acesta care urăşte fericirea oamenilor? Un maniac care nu

acceptă decât singurătatea şi lacunele? Un asemenea Dumnezeu nu se mulţumeşte să fie crud, orb şi nedrept. Nu-i ajunge moartea noastră. Nu-l mulţumeşte faptul că am venit într-o lume unde după ce am văzut florile, ni se arată mormintele. Nu. El vrea să ne lipsească şi de lumea aceasta. Ne promite o împărăţie în ceruri cu condiţia să renunţăm la împărăţia de pe pământ. Ne făgăduieşte o iluzie ca să întoarcem spatele realităţii. Vrea să detestăm tandreţea, mângâierea, dorinţa. Pentru a-i fi pe plac, ar trebui să purtăm toţi o cingătoare de fier cu cuie pe dinlăuntru şi să ne dăm din când în când singuri ghionturi, ca înţepăturile, cât mai dureroase, să ne aducă aminte datoria de a-l iubi numai pe el. Iubind viaţa, îl contrariem. Iubind frumuseţea, riscăm să nu-l întâlnim niciodată. Dorind fericirea, ne atragem pedeapsa lui. Ca să intrăm în graţia lui divină, ca să avem o şansă să ni se arate trebuie să fim schilozi, nebuni, sfârtecaţi de dureri, chinuiţi de boală şi singuri. Înseamnă că, în ciuda celor învăţate, acest Dumnezeu ros de gelozie nu suportă să vadă oamenii iubindu-se între ei. Se consideră frustrat prin dragostea unui om către alt om. Şi vrea să ne ia totul în numele unei promisiuni pe care nu şi-o va respecta.

Dar am înţeles bine, domnule Pascal. Marii disperaţi ne dau uneori fără voia lor măsura întreagă a speranţei. Şi asceţii cei mai dureroşi ne dau măsura întreagă a dragostei. Vorbele dumneavoastră m-au convins, de fapt, că trebuie să nu deznădăjduiesc niciodată, oricâte motive aş avea. Şi că nu trebuie să pierd din mână firul Ariadnei. Citindu-vă şi recitindu-vă, am început să mă uit mai atent afară, să-mi judec faptele şi să-mi observ mai bine greşelile. N-am iubit viaţa cât ar fi trebuit. Şi n-am înţeles totdeauna că nu ajunge să ne declarăm dragostea de viaţă. Trebuie s-o şi dovedim.

Dacă Dumnezeu are astăzi atâţia inamici, aceasta nu se datoreşte, cred, celor care l-au detestat, ci acelora care l-au iubit în chip greşit. Asceţilor, sfinţilor, celor care au opus vieţii împărăţia cerurilor. Căci oamenii nu s-au născut ca să urce pe Golgota şi să se suie pe cruce. Ei s-au născut ca să cultive pe Golgota grâu, să-l secere şi să facă pâine. S-au născut pentru ca la umbra măceşilor de pe Golgota să-şi culce copiii la amiază, să privească înserarea cu duioşie când se întunecă frunza măslinilor, să bea apă din izvoare când le e sete. Ei n-au avut nimic cu cerul până când au fost siliţi să dispreţuiască pământul. Într-o bună zi li s-a spus: „Ardeţi grâul de pe Golgota şi lăsaţi pâinea să se facă scrum în cuptoare. Smulgeţi măceşii, tăiaţi măslinii şi secaţi izvoarele. Nu vă mai gândiţi decât la viaţa de apoi”. Cei care n-au vrut să asculte, s-au întrebat: de ce?

Din această revoltă împotriva pretenţiilor cerului, iubirea a avut de câştigat. Oamenii au înţeles că se pot bizui pe iubire împotriva cerului, că iubirea este de partea lor, ca să ţină piept asceţilor, sfinţilor şi tuturor celor care-i chemau în deşert. Ce să facem în deşert? Să ne pregătim pentru viaţa de apoi? După ce vom muri vom aparţine deşertului, dar deocamdată să ne lase cei care ne vorbesc tot timpul despre veşnicie să ne ocupăm puţin de această zi în care trăim. Tertullian ne asigura că sursa cea mai mare de fericire în cer va fi spectacolul împăraţilor romani în Infern. Cred că o asemenea teorie era foarte pe placul împăraţilor romani care îşi puteau face nestingheriţi capriciile în lumea aceasta, lăsându-i pe supuşii lor să-şi amâne revanşa pentru o lume viitoare.

Să recunoaştem, ceea ce ni s-a spus a fost destul de limpede: „Fericiţi cei săraci cu duhul, căci a lor va fi împărăţia cerurilor”. Dar dacă nu suntem săraci cu duhul? Cum vom obţine îngăduinţa de a pătrunde în împărăţia cerurilor? Prin asceză, ni s-a

răspuns. Şi acelaşi lucru ni l-a repetat una dintre inteligenţele cele mai strălucite. Dumneavoastră.

La urma urmei, fiecare face ce vrea cu darurile sale şi nimeni nu e în măsură să judece dacă aţi făcut bine sau rău că dumneavoastră aţi hotărât să le puneţi în slujba cerului. Nici măcar ideea de a purta o cingătoare de fier cu cuie pe dinlăuntru nu-mi permit s-o judec. Dar niciun om care iubeşte viaţa nu poate să rămână indiferent când i se atrage atenţia că această pasiune a sa riscă să-l ucidă pe Dumnezeu, într-o asemenea situaţie, el nu are decât două soluţii. Să se lase intimidat şi să întoarcă spatele vieţii sau să se revolte şi să întoarcă spatele lui Dumnezeu. Toţi cei care cred în prietenie, în dragoste, în artă, în poezie, în bucurie, în simţurile noastre, toţi cei care nu dispreţuiesc ceea ce nu poate fi dispreţuit, viaţa, toţi sunt dintr-o dată obligaţi să aleagă. Ameninţată cu flăcările iadului, iubirea trebuie să se apere. Ea descoperă lupta.

În această luptă, în cele din urmă ne-aţi fost de ajutor. Negând iubirea, ne-aţi ajutat să-i vedem mai bine chipul. Gândind atât de diferit de cei care ne temem de suferinţă, ne-aţi atras atenţia asupra unor lucruri pe lângă care am fi putut trece superficial. E o experienţă pe care oamenii au făcut-o adesea în istorie. Orice bun creştin va recunoaşte, desigur, că nimic n-a contribuit, probabil, mai mult la răspândirea rapidă a noii credinţe în Imperiul roman decât persecuţiile împotriva primilor creştini. Oare asceţii nu şi-au dat seama că ameninţându-ne cu cerul ne deschid ochii asupra pământului? Cei mai mulţi dintre noi, în loc să fim cucernici, preferăm să fim fericiţi.

Ei ne-au ajutat în felul acesta să facem din iubirea noastră nu un simplu sentiment, ci o credinţă. Să facem din ea nu o simplă problemă a inimii, ci o problemă de adevăr. Ne-au ajutat vorbindu-ne despre viaţa veşnică să înţelegem mai

bine preţul lucrurilor care ne înconjoară. Gloria? Nu există glorie decât pe lumea aceasta. Speranţa? Dacă Dumnezeu, de care ne vorbesc mereu asceţii, vrea să amânăm totul pentru împărăţia cerurilor, nu-i vom putea da ascultare. Şi dacă trebuie să spun asta numai în numele meu, voi adăuga că sunt hotărât să iubesc viaţa mai departe, chiar dacă sunt ameninţat. Fac parte dintre cei ce cred că putem să descoperim fericirea, fără să fim în prealabil nefericiţi şi fără să fim educaţi prin frică. Şi nu mă interesează nicio explicaţie a rostului nostru pe lume care nu ne dă nicio şansă de fericire. Sunt convins că înăuntrul acestei iubiri şi numai înăuntrul ei există punctul de sprijin după care tânjea Arhimede. Oriunde l-am căuta în altă parte ar fi inutil. Şi unde să-l căutăm? Niciodată nu vom strânge în deşert recoltele pe care le aşteptăm. Acolo, în afară de consolări, nu vom primi niciun dar. Iar noi nu de consolări avem nevoie, ci de o credinţă în stare să spere ceva pentru lumea aceasta, ştiind că dincolo de ea nu există nimic. Singurii zei care ar merita să le aducem ofrande ar fi nişte zei care ne-ar mărturisi că şi ei simt muritori, şi ei au regrete, şi ei au făcut greşeli, şi ei au fost tineri, şi ei privesc cu melancolie umbrele lungi ale serii.

Şi de la un punct încolo cerul rămâne o poveste fără prea mult înţeles. El a fost necesar, poate, numai ca să nu fim orbi pe pământ. Cum singura justificare a bolii e să ne ajute să preţuim cum se cuvine sănătatea. De fapt, dacă n-ar fi fost atâţia disperaţi, probabil am fi iubit mai puţin speranţa. Dacă nu ni s-ar fi vorbit atât de mult despre moarte, probabil ne-am fi simţit mai puţin datori vieţii. Şi dacă nu ni s-ar fi împuiat atât de mult capul cu nevoia de a ne mântui, am fi lăsat cerul în pace fără să-l mai plictisim pe Dumnezeu cu revoltele noastre. Poate că purtând în mână numai trandafiri, dragostea noastră de viaţă ar fi aţipit. Vorbind numai în şoaptă şi făcând numai declaraţii

dulcege, ar fi pierdut din încăpăţânare. Asceţii au fost pentru noi cingătoarea noastră de fier. Cuvintele lor ne-au amintit datoria noastră.

Iată o formulă care vă plăcea, domnule Pascal: *Ressouvenir de son devoir.* Dar care datorie? Dumneavoastră v-aţi înţeles datoria detestând iubirea pentru ca ea să nu-l ucidă pe Dumnezeu. Noi ne înţelegem datoria detestând la nevoie cerul, dacă el ameninţă să ne ucidă iubirea. Oricât am admira geniul dumneavoastră, nu socotim că trebuie să purtăm fiecare o cingătoare de fier şi să ne dăm din când în când ghionturi ca înţepăturile să ne aducă aminte datoria de a nu ne lăsa prinşi în mrejele pasiunilor noastre. Avem nevoie de frumuseţe, de prietenie, de afecţiune, de tandreţe, de mângâiere mai mult decât de orice promisiune într-o împărăţie ulterioară. Dacă Dumnezeu nu ne acceptă decât goliţi de orice pasiune în afară de cea adresată lui, înseamnă că ne contestă ca oameni. Altarele noastre sunt ceea ce vedem în viaţă frumos şi nobil şi drept. Şi dacă a crede asta e un păcat, vrem să rămânem nişte păcătoşi care iubesc.

Există o vină aici? Noi am devenit insurgenţi ai pasiunii numai când ni s-a fluturat prin faţă o dictatură a asceţilor. Am pus iubirea noastră în stare de luptă numai când am fost ameninţaţi cu o poliţie metafizică împotriva pasiunilor noastre. Am vorbit despre libertatea dragostei noastre de viaţă numai când ni s-a propus constrângerea. Asceţii ne-au silit să renunţăm la nuanţe pentru a declara acum, imediat, ceea ce în mod normal puteam mărturisi pe îndelete. Înţelepciunea? Tot ce ştiu e că înţelepciunea trebuie să înceapă prin a recunoaşte că din moment ce ne-am născut, trebuie să trăim viaţa aceasta. Avem nevoie să ni se vorbească nu despre nemurire, ci despre ceea ce trece ireparabil, cum zice Vergiliu. Rostul filosofiei nu e să ne spună „speraţi într-o altă

lume!”, ci să ne deschidă ochii spre ceea ce se afla la îndemâna noastră şi nu vedeam. Căci nu de sfinţenie are nevoie lumea, ci de frumuseţe. Dacă nu ne putem mântui decât renunţând să căutăm paradisul aici pe pământ, eu, cel puţin, prefer să mor vinovat.

Ni s-ar putea spune: dacă un sfânt nu obţine nimic pentru sine, obţine, în schimb, pentru ceilalţi. Nu-i adevărat. Nu obţine nimic pentru noi în pustiul său. Ar putea obţine, eventual, ceva pentru sine, o linişte, dacă această linişte de nisip îl interesează. Dar pentru noi? Sunt imperii care s-au prăbuşit pentru că n-au ştiut să se oprească din goana cailor.

Firește, domnule Pascal, n-am să fac niciodată greşeala de a vă confunda cu cei care strigă pe toate cărările că numai moartea are dreptate; care strigă pe toate drumurile că lumea e absurdă şi mai bine nu ne năşteam; şi dacă tot am făcut greşeala de a ne naşte, singura soluţie ar fi să ne sinucidem. Acestor profeţi negri le putem spune ritos să ne slăbească cu profeţiile lor. Să înceteze cu vorbăria lor sumbră. Avem treabă să găsim vieţii noastre un rost! Mai ales că cei mai mulţi dintre ei au profetizat sinuciderea fără să se sinucidă şi au făcut elogiul singurătăţii fără să fie singuri.

Nu, domnule Pascal, cred că am înţeles bine. Dumneavoastră aţi făcut elogiul suferinţei numai pentru că aţi suferit prea mult. Ne-aţi vorbit despre împărăţia cerurilor numai pentru că n-aţi putut rămâne nepăsător în faţa nefericirii. Aţi dorit să fiţi iubit, în timp ce strigaţi împotriva pasiunii. Aţi râvnit, probabil, tandreţea, mângâierea, prietenia în vreme ce declaraţi că nu vă interesează nimic altceva decât cerul. Niciun geniu n-a fost străin de ceea ce e uman, şi chiar dacă nu l-a invocat pe Prometeu, nu l-a persiflat. Mă înşel sau cuiele curgătorii de fier au fost vulturul dumneavoastră?

Avem timp

Avem timp pentru toate. Să dormim,
să alergăm în dreapta şi-n stânga,
să regretăm ce-am greşit şi să greşim din nou,
să-i judecăm pe alţii şi să ne absolvim pe noi înşine,
avem timp să citim şi să scriem,
să corectăm ce-am scris, să regretăm ce-am scris,
avem timp să facem proiecte şi să nu le respectăm,
avem timp să ne facem iluzii
şi să răscolim prin cenuşa lor mai târziu.
Avem timp pentru ambiţii şi boli,
să învinovăţim destinul şi amănuntele,
avem timp să privim norii, reclamele sau un accident
oarecare
avem timp să ne-alungăm întrebările,
să amânăm răspunsurile,
avem timp să sfărâmăm un vis şi să-l reinventăm,
avem timp să ne facem prieteni, să-i pierdem,
avem timp să primim lecţii şi să le uităm după-aceea,
avem timp să primim daruri şi să nu le-nţelegem.
Avem timp pentru toate.
Nu e timp doar pentru puţină tandreţe.
Când să facem, şi asta murim.

A CINCEA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Gide

Dumneavoastră, domnule Gide, v-aţi interesat de Prometeu pentru a-l face vânzător de chibrite şi nu v-aţi interesat de Don Juan care vă seamănă atât de mult prin veşnica lui nestatornicie. Dar poate nu e nimic ciudat în asta. Pur şi simplu, n-aţi fost dispus să recunoaşteţi ceea ce era atât de evident. Şi pe urmă, dincolo de orice reproş ce v-ar fi adus, eu am motivele mele să vă fiu îndatorat. Nu ignor, ca şi alţii, că, reprezentând *les intermittences du coeur,* aţi avut oroare de hotărârile definitive, aţi iubit mai mult foamea decât mâncarea şi aţi iubit călătoriile din spaima de a vă fixa undeva. Aţi ţinut parcă să demonstraţi că *les extrêmes touchent.* Eu mă gândesc însă totdeauna la alt Gide, la cel ce ne-a chemat să ne asumăm cât mai multă umanitate şi să ne îmbătăm cu miresmele lăcomiei. Vreau să-l aud pe Don Juan în clipa când îşi rosteşte tirada de dragoste, nu în clipa când va pleca mai departe.

Aţi înţeles, desigur, că vreau să mă refer la *Fructele pământului.* Am ştiut dintotdeauna că nisipurile plajelor sunt moi; că apa rece a unui izvor îţi dă o senzaţie de fericire când, însetat, te apleci şi bei lacom. După cum am ştiut dintotdeauna că vara, când iarba înfloreşte şi e caldă ca trupul unei femei, cerul e mai albastru şi mai frumos. Dar numai după ce-am citit *Fructele pământului* mi-am dat seama că de fiecare dată ar fi trebuit să vă citez: „Înţeleptul e cel care se miră de orice”. Şi să-mi spun, ca dumneavoastră lui Natanael, că dacă ceea ce mănânci nu te ameţeşte, înseamnă că nu-ţi era foame de ajuns.

Am pierdut cândva un examen numai pentru că la întrebarea „care e scriitorul dumneavoastră preferat” am răspuns „Gide”, iar cel ce stătea în faţa mea a făcut o mutră acră. E drept că astăzi n-

aş mai da acelaşi răspuns. Am descoperit între timp cărţi mai tiranice decât ale dumneavoastră, însă şi astăzi, ori de câte ori ies dimineaţa pe plaja însorită, fericit că pot privi marea orbitoare îmi aduc aminte de Natanael şi sunt gata să vă urmez sfaturile, să mă îmbăt de lucruri cunoscute, dar, vai, de atâtea ori ignorate. Stâncile se umezesc de lumină, nisipul încălzit de soare devine dintr-o dată tandru şi o sete nemăsurată de frumuseţe îmi cere s-o potolesc, eliberându-mă de toate nepăsările la care m-au îndemnat zilele când am trecut pe aici ca un orb. Într-o seară cu lună plină am ieşit pe malul mării şi am privit apa copleşită parcă de o febră grea, aproape sexuală. M-am sfiit în prima clipă să încuviinţez impresia mea în aceşti termeni. Pe urmă mi-am dat seama că gândisem aşa deoarece nu văzusem niciodată marea transformându-şi atât de mult singurătatea în muzică. Taina ei semăna cu a unui îndrăgostit fericit… Uimirea în faţa unei clipe care ne arată cât de prosteşti sunt grimasele dezabuzaţilor, ce poate fi mai de folos unei inimi care nu aşteaptă decât să i se dea dreptate? Cu această uimire m-aţi întâmpinat în sfaturile date lui Natanael şi nu şovăi să recunosc că asemenea daruri merită totdeauna recunoştinţă. Prea mulţi au vrut să ne încrânceneze împotriva vieţii ca să nu-i preţuim cum trebuie pe cei ce au ieşit în lumină să ne arate fructele pământului, atrăgându-ne atenţia să nu risipim ceea ce n-am învăţat încă să iubim aşa cum se cuvine. De altfel, dacă unii au obosit să trăiască îi priveşte. Eu mărturisesc că mi s-ar părea absurd un oraş plin de clădiri fără scări, în care, deci, nimeni n-ar putea pătrunde să locuiască. El ar arăta întocmai ca o plajă pe care n-a trecut niciodată nimeni şi unde valurile nu şterg decât propriile lor urme; întocmai ca o recoltă pe care n-o culege nimeni şi care s-a copt în zadar. Nu scările reprezintă scopul nostru, nu pentru ele am ridicat temple şi case, dar fără ele efortul zidarilor ar fi

inutil. Căci pentru un oraş a exista înseamnă a fi locuit. Urcăm pe o scară nu pentru a ajunge la capătul ei, ci pentru a deschide o uşă, dincolo de care există ceva care dă scării un scop şi un sens.

La fel, aş spune că un om există în măsura în care trăieşte, se bucură, suferă, iubeşte şi a învăţat să preţuiască sau să regrete fructele pământului. Un om fără această dorinţă e ca un oraş fără scări. El s-a născut, dar n-are nicio şansă de a ajunge undeva. Va muri în acelaşi punct în care a apărut pe lume fără să adauge nimic istoriei inimii omeneşti. Aşa cum un pom care nu înfloreşte şi nu dă roade nu adaugă nimic naturii. Floarea, pretind dezabuzaţii, este în acelaşi timp desăvârşirea plantei şi eşecul ei. În realitate, aceste lucruri au alte nume. Fructul nu este scopul pomului, ci face parte din el, ca şi crengile, ca şi rădăcinile. Avem în faţă un adevăr unic, un miracol unitar şi mi se pare nepotrivit să stabilim ierarhii aici. Vom spune totuşi despre pomul lipsit de fructe nu că este incomplet, ci că este zadarnic.

De aceea cred într-un înţelept care ne-ar vorbi astfel: Dacă vreţi, miraţi-vă că soarele dogoreşte, miraţi-vă că bolta cerului e albastră, miraţi-vă că nisipul de pe plaja mărilor e cald şi moale dimineaţa, miraţi-vă chiar că fructele pământului simt amare şi dulci. Miraţi-vă dacă vreţi, dar recunoaşteţi că ele există. Nu trebuie decât să aveţi simţurile treze, neviciate de filosofii ipocrite, ca să vă bucuraţi de toate aceste daruri. De ce să treceţi pe lângă ele şi să le căutaţi în altă parte decât acolo unde e firesc ca ele să existe? Nimeni nu poate pretinde că ar căuta într-adevăr fericirea, câtă vreme ar căuta-o acolo unde nici nu speră s-o găsească. „A găsi” trebuie să însemne mai întâi „a spera”. Speranţa este Purgatoriul fericirii. Chiar dincolo de un eşec, fructele pământului există. Şi dacă nu ne-am priceput să le culegem, n-avem dreptul să vorbim despre disperare. Alţii ne vor

răspunde pe bună dreptate: „Nu confundaţi singurătatea voastră cu lumea. Nisipul de pe plaja mărilor e moale şi cald şi el nu aşteaptă decât paşii care să-l simtă. Cu ce e vinovată lumea că voi sunteţi orbi, surzi şi singuri? Cu ce e vinovată dragostea, dacă nu vă iubeşte nimeni? Vorbiţi-ne despre greşelile voastre, în loc să ne vorbiţi despre absurditatea lumii".

Şi de aceea nu-mi mai ajunge nici mie, domnule Gide, să citesc în cărţile altora că nisipurile plajelor simt moi; „vreau ca picioarele mele goale să le simtă". Şi-mi place să cred că pentru această voluptate a vieţii, Vaticanul, care a studiat posibilitatea canonizării lui Don Juan, v-a pus la index. Cineva care are încredere în fructele pământului n-are ce căuta printre sfinţi.

Există o logică aici. Păcatul cel mai preţios este iubirea pe care Don Juan o face să fie, din nefericire, mereu provizorie. Dar noi ar trebui să unim două lucruri pe care Don Juan le separă: dragostea şi fidelitatea. Abia atunci răspunsul nostru ar fi unul potrivit.

Din acest punct de vedere, spre deosebire de alţii care au umplut pagini întregi cu suspine despre Elada, dumneavoastră, în sfaturile pe care i le daţi lui Natanael, gândiţi ca un grec. De fapt, vreau să spun, domnule Gide, că v-aţi dovedit mult mai grec în faţa lui Natanael, decât atunci când l-aţi evocat pe Tezeu sau pe Prometeu rău înlănţuit. Şi dacă v-aţi fi adresat lui Apolo, în loc să vă adresaţi lui Natanael, cu siguranţă i-aţi fi putut vorbi aşa: „Nu dori, Apolo, să-l afli pe om decât pretutindeni. Oriîncotro te-ai duce, nu-l poţi întâlni decât pe om; omul este ceea ce îi precede pe zei. Fii convins, Apolo, că iubind viaţa, în orice clipă l-ai putea cunoaşte pe om în totalitatea lui. Căci noi, Apolo, numim om tot ce iubim". Monolog care, negreşit, i-ar fi plăcut oricărui grec, deoarece „dincolo" nu însemna, în fond, pentru greci nimic.

Ei n-au vrut să învingă moartea ca egiptenii, ci s-o amâne. Aduceau nou în cultură mai ales o mare dragoste de viaţă şi o mare încredere în ea, dându-ne în felul acesta, mai mult decât prin demonstraţiile lui Aristotel, o înaltă dovadă de logică.

Natanael ştie şi el de la dumneavoastră ceea ce ştiau înţelepţii Greciei. Şi ceea ce Menalc pare să ignore, deoarece el nu are răbdare să rămână pe loc.

Malraux povesteşte undeva că într-un sat din Franţa există obiceiul ca toate femeile să participe la înmormântări, stând, fiecare, lângă mormântul propriei sale familii. În timpul războiului, nemţii au omorât aici într-o luptă mai mulţi combatanţi din Rezistenţă (pe care oamenii din sat nu-i cunoşteau) şi au ordonat primarului să-i înmormânteze în secret înainte de răsăritul soarelui. Când morţii au fost aduşi în cimitir, în faţa mitralierelor germane zorii descopereau femeile îndoliate din Corrèze, imobile pe coasta muntelui, aşteptând fiecare la mormântul alor săi…

În zori, Menalc nu se află însă niciodată în acelaşi loc. El nu le-ar fi înţeles niciodată pe femeile din Corrèze şi propovăduieşte religia unui nomad. A străbătut oraşe şi n-a vrut să se oprească nicăieri. Fericit, zice el, cel ce nu se leagă de nimic pe pământ; şi care detestă afecţiunile neîntrerupte şi fidelităţile în dragoste; tot ce (crede el) compromite libertatea… Apoi, îl aud şoptind insinuant: „Prefer să-mi spun că ceea ce nu a fost e ceea ce nu putea să fie”.

Parcă vă văd zâmbind. Şi ridicând din umeri ironic. De ce să fiu fidel unei idei când există atâtea idei frumoase? Dar între Don Juan care iubeşte toate femeile pentru că nu iubeşte niciuna şi un artist care crede în toate ideile pentru că nu se

poate ataşa de niciuna nu mai e nicio deosebire. Oare întâmplător aţi scris despre Tezeu? Sau pentru a repeta ceea ce vă şopteşte Menalc la ureche şi dumneavoastră, creatorului lui, că nimic nu trebuie să ne lege de ceva anume? Nu-i putem iubi până la capăt pe cei care, pentru a fi peste tot, vor să fie oriunde şi nicăieri. Căci arta trebuie să se afle în fiecare dimineaţă nemişcată lângă o credinţă în numele căreia să fie gata şi să triumfe şi să dispară. În viaţă ni se cere nu numai să dorim, ci să şi alegem. N-avem ce face cu victoriile inutile. Şi numai lumina care se înalţă acum glorioasă deasupra mării mă face să cred o clipă, ca Menalc, că ceea ce n-am avut niciodată mi-a aparţinut totdeauna. După aceea îmi voi reaminti ce vină am în asta…

Cursă

Mai departe de moarte, mai departe de viaţă,
mai departe de dragoste, mai departe de mine,
mai departe de noi,
mai departe de cei care-am fost,
de cei care-am fi putut deveni.
Şi cursa continuă.

A ŞASEA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Flaubert

Mă adresez dumneavoastră, domnule Flaubert, într-o chestiune care părea să intereseze cel mult cronica judiciară. În realitate interesează ezitările noastre în problema atât de spinoasă a frumuseţii. Tot ce e frumos e şi moral, declaraţi dumneavoastră pentru a o apăra pe *Doamna Bovary* de insulte după ce-a fost târâtă în boxa acuzaţilor. Poezia şi soarele împrăştie aur pe grămezile de bălegar; şi cu atât mai rău pentru cei care nu sunt în stare să vadă acest lucru. A ţinti spre frumos înseamnă a urca Olimpul cu obrazul scăldat de razele soarelui. Asta e totul… Până la a spune că arta are idealuri, nu şi datorii n-ar mai fi decât un pas.

Ştiu, fireşte, că acest scandal a izbucnit într-o perioadă de pudori ipocrite. Şi că un artist adevărat nu-şi merită opera dacă n-o apără de calomnii, chiar dacă pentru judecătorii *Doamnei Bovary,* cel puţin pentru unii, era dificil să înţeleagă deosebirea dintre o carte şi o femeie de moravuri uşoare. Ceea ce aş vrea să spun nu priveşte, însă, tribunalele. De altfel, e de ajuns o seară frumoasă şi pustie care face întrebările să fie tăioase pentru a recunoaşte în sinea noastră că Olimpul nu epuizează lumea. Într-o asemenea seară, când cutreieram ruinele de la Siracuza, m-am oprit în faţa unei statui ce reprezenta o tânără fată sau o zeiţă zâmbind. O şopârlă a zvâcnit din iarbă şi s-a oprit chiar pe surâsul ei. M-am crispat şi, ca şi cum marmura ar fi fost vie, am alungat şopârla. Buzele surâdeau mai departe, dar o umbră plutea parcă acum peste tăcerea lor. Ceva se schimbase. O iluzie se risipise. Ce să caute poezia în Olimp, mi-am zis atunci, când la poalele lui există oameni care nu pot dormi din cauza fricii sau, din o mie de alte motive, trec fără să vadă un amurg frumos?

În Elada nu interesa, e drept, o morală care să contravină frumuseţii. Ceea ce era frumos era nu numai moral, ci şi divin. Zeiţele ar fi vrut toate să obţină mărul lui Paris, chiar dacă pe muntele Ida s-au înfăţişat numai trei. Şi i-am putea admira pe greci pentru faptul că au impus, dacă nu o morală, cel puţin o estetică zeilor. Lângă statuile lor, ne dăm seama că suntem la fel de înfometaţi de frumuseţe ca şi ei. Chiar dacă fiecare dintre aceste statui nu urmăreşte parcă decât să ne aducă aminte că Socrate n-ar fi putut strânge niciodată atâţia discipoli dispuşi să combată pentru adevăr, câţi luptători au strâns Agamemnon şi Menelau pentru a aduce înapoi o adulterină frumoasă. Să ne mai mirăm că marmura e atât de senină? Frumuseţea nu cere martiri ca adevărul. Inchiziţia nu l-ar fi aruncat pe Praxitele pe rug cum a făcut-o cu Giordano Bruno. Cel mult i-ar fi cerut s-o îmbrace pe Afrodita din Cnid.

Dar admirându-i pe greci pentru ceea ce au dat frumuseţii, trebuie, cred, să ne oprim într-un punct; acolo unde am fi în primejdie să aşezăm frumuseţea deasupra lumii, nu înăuntrul ei. Să recunoaştem că o floare pusă în mâinile lui Socrate la proces e absurdă. Că în timp ce urcăm Olimpul cu faţa luminată de razele soarelui, în urma noastră se pot întâmpla lucruri pe care nu le putem trece sub tăcere. Pasărea colibri nu înseamnă nimic pentru un copil care moare de foame. Şi nici culoarea mării pentru cineva înmormântat de viu undeva pe o insulă pustie. Chipul Afroditei nu justifică nedreptatea şi pus pe un soclu de sârmă ghimpată el ar fi chiar de nesuportat. Există locuri unde frumuseţea chiar n-are ce căuta. Ea trebuie să lase cruzimea singură şi flagelurile neaurite. Şi dacă nu putem cere artei o justiţie pe care nu ne-o oferim singuri, îi putem cere, cred, să nu renunţe la ea. Ce ne-ar mai spune o artă care n-ar mai dori să

schimbe nimic, mulţumindu-se să împrăştie aur pe vinovăţiile lumii?

S-ar părea că, din moment ce un lucru e frumos, el este în mod necesar şi drept. Totuşi, simt că lucrurile nu stau astfel. Am văzut răsărituri de soare sublime în care erau ucişi oameni şi am citit despre călăi care se voiau artişti. Nu acceptau că şi-ar face meseria dacă ar omorî oricum. Există o măiestrie şi în meseria noastră, pretindeau ei. Dar ce mai contează dacă gâtul unui condamnat e tăiat artistic sau grosolan? Există colivii mai frumos colorate decât cuiburile păsărilor şi există închisori mai puţin sordide decât unele bordeie de la marginea oraşelor. Înseamnă că sunt şi mai morale? Din punctul de vedere al lui Ulise nu se schimbă nimic dacă marea e liniştită şi frumoasă sau agitată de furtună şi rea. Căci pe marea lui Ulise scopul nu este frumuseţea, ci Ithaca. Iar cel care a străbătut deşertul va înţelege mai bine decât regii Franţei la Versailles frumuseţea unei fântâni, deoarece el a cucerit această frumuseţe prin sete.

„Arta fără reguli nu mai este artă; ea este ca o femeie care şi-a scos toate veşmintele.” Foarte mulţi ar fi înclinaţi să creadă că aceste vorbe aparţin unui grec. De fapt, dumneavoastră le-aţi auzit la proces în rechizitoriul rostit de procuror contra *Doamnei Bovary.* Şi dintr-un punct de vedere, desigur nu acela la care se referea domnul Pinard, procurorul avea dreptate. Nu se poate artă fără reguli. Un ideal începe acolo unde sfârşeşte indiferenţa, iar entuziasmul acolo unde sfârşeşte scepticismul. O singură coloană schimbată în ritmul coloanelor Parthenonului ar ucide minunea. Problema nu este înlăturarea oricărei reguli, oricărei limite, ci a înţelege care limite creează frumuseţea şi care o desfigurează; care aparţin Bastiliei şi care aparţin Parthenonului; care ne dau un sens şi care nu ne oferă nimic.

Şi dacă acceptăm această idee, atunci va trebui să acceptăm şi consecinţele ei. Spunând că tot ce este frumos este şi moral şi că „asta e totul" aţi vrut s-o apăraţi pe hulita Doamnă Bovary şi să arătaţi că un artist nu poate fi învinuit că aspiră să urce în Olimp. Dar cum să ne mulţumim cu atât? Dacă arta ar fi fost numai creatoare de frumuseţe, Michelangelo n-ar fi îndrăznit să-l alunge din Capela sixtină pe papa Iuliu al II-lea, iar Carol Quintul nu s-ar fi aplecat, spre stupoarea curtenilor săi, să ridice de jos un penel ce-i căzuse lui Tiţian. Şi oare în procesele noastre cu destinul arta trebuie să joace doar rolul de martor fără speranţă şi fără remuşcări? Singura ei datorie e să ia act că există suferinţă, că există nedreptate, că există moarte, şi, pe de altă parte, există Olimpul? În ciuda faptului că un biograf al lui Goethe afirma că merită să trăieşti viaţa spre a vedea cum a trăit înţeleptul de la Weimar, nimeni n-ar fi dispus să-şi sacrifice propria viaţă pentru a o transforma în manual pedagogic. Dar aceasta nu înseamnă că omul n-are nevoie de morală. Din păcate, se întâmplă destule cruzimi în lume, în vreme ce înţelepţii lui Rembrandt stau mai departe, încremeniţi în muzee, între lumină şi umbră, fără să spună nimic. Iar statuile greceşti au surâs chiar în timp ce ruinele războaielor fumegau sub cerul Europei. Şi ce concluzii să tragem de aici? Nu statuile greceşti şi nu înţelepţii lui Rembrandt sunt de vină pentru ceea ce e nedrept în lume şi pentru ceea ce jigneşte ideea de om. Dar dacă arta n-are de ce să evite motivele de tristeţe, ea trebuie să fie de partea noastră împotriva lor. Cu atât mai mult cu cât a dispera înseamnă şi azi, ca totdeauna, a renunţa la orice şansă de recurs… În realitate, chiar dumneavoastră sunteţi unul dintre cei care ne îndreptăţesc să credem asta. Şi e oare nefiresc să cerem artei să fie alături de noi când întâlnim ochii Gorgonei? Exagerăm cerându-i mai mult decât să-şi lase obrazul scăldat de razele soarelui? Câtă

vreme există primejdii şi flageluri, avem nevoie de curaj chiar înaintea frumuseţii. Şi refuzând să fie de partea lor, arta ne va ajuta să credem că tot ceea ce e plin de speranţă este şi moral. Oare n-ar fi momentul să ne aducem aminte că toţi marii tragici greci au fost nişte luptători şi că Eschil s-a distins la Salamina? Oricum, domnule Flaubert, sunt din ce în ce mai convins că adevărata zeiţă a frumuseţii este Atena. Cea care ridică lancea, avertizându-ne că frumuseţea nu se naşte din spuma mării, ci din sufletele care ard.

Da

Da, nu e totdeauna o înţelepciune să spui
că muzele tac între arme.
Cuvintele mele sunt aici şi le strâng
ca pe o lance.
Mamă, iartă-mă, nu puteam altfel.
Ştiu, tu ai tăcut toată viaţa
şi ar fi trebuit şi eu să fac, poate, la fel,
dar trebuia odată ca din tăcerea noastră
să ţâşnească un strigăt
şi, iată-l, îmi umple gura de speranţă şi lacrimi
şi de o tristeţe însorită
ce-mi aparţine, nu mai ştiu,
mie sau mormântului meu. Dar
aceasta aproape nu mai are
nicio importanţă.

A ŞAPTEA ÎNŢELEPCIUNE
Scrisoare domnului Blaga

Iubire? Singurătate? Înţelepciune? Ce nevoie mai am de noţiuni aici unde inima are propriul ei limbaj? Şi unde iubirea, singurătatea şi înţelepciunea se amestecă într-o stare de spirit pentru care nu există cuvinte? Lângă munţii aceştia simt că m-aş putea naşte din propriul meu nume, ca zeul egiptean despre care vorbiţi undeva.

Am colindat multe locuri din lume şi nicăieri nu m-am simţit în întregime eu însumi. Uneori, nici nu-mi dădeam seama ce-mi lipsea. Dar de câte ori mă întorc aici mi se lămuresc toate. Mă scutur de vanităţi, iar dragostea arde în mine ca lumina amiezii, singură, fără martori şi fără pretenţii de înţelepciune. Fiecare drum pe care-l fac aici e într-un fel şi o lecţie de modestie. Nu însemn nimic mai mult decât inima mea.

Dar nici mai puţin. Şi găsesc astfel o consolare chiar în ceea ce mă simplifică. Hotelurile prin care am dormit, gările al căror fum l-am respirat sunt undeva departe într-o altă lume. Acolo aveam nevoie, desigur, de cuvinte. Şi-l condamnam pe Chamfort că voia să renunţe la ele. Uitasem că există un loc unde, din cu totul alte motive, chiar contrarii, nu-mi mai rămâne decât această melancolie în care se amestecă toate luminile şi umbrele din viaţa mea.

Aveam optsprezece ani când v-am cunoscut într-un sat vecin. Veneaţi acolo vara. Pentru cei care vă vedeam duminica după-amiază amestecat printre oamenii ce urmăreau hora, bărbatul tăcut, zăvorât într-o linişte aproape minerală, care privea, poate, altceva decât noi, reprezenta poezia. Îi citisem cărţile şi credeam că ele nu aveau secrete pentru noi, adolescenţii care amestecam poezia cu entuziasmul încă naiv al tinereţii noastre. Aveam

întreg viitorul în faţă, eram preocupaţi numai de el şi nu eram pregătiţi să înţelegem prea bine sensul unei ore când sângele se trage din noi înapoi în părinţi, deşi bănuiam aici un adevăr grav.

Ardeam de nerăbdare să vă împărtăşim părerile noastre şi să vă punem întrebări. Dacă n-am îndrăznit, a fost din pricina tăcerii care vă înconjura ca o aureolă posomorâtă. Nu v-am auzit niciodată vorbind în duminicile acelea. Priveaţi hora şi tăceaţi. În zadar pândeam un prilej care să vă scoată din această muţenie. Niciun cuvânt. Ca şi cum aţi fi bănuit nerăbdarea care ardea în noi şi v-aţi fi gândit că tăcerea poate fi în anumite împrejurări un pedagog mult mai eficient. Trebuia să învăţăm mai întâi să nu ne grăbim. Să lăsăm timp seminţelor să rodească şi să nu năvălim noaptea în livezile abia înflorite pentru a le scutura.

Înainte de a pricepe ce este tăcerea, am învăţat astfel s-o respect. După aceea, mi-a fost mai uşor să-mi pun întrebări în legătură cu ea. Ceva mă apăra de aroganţa zgomotoasă. Şi ce înţelepciune mai dificilă puteam râvni la optsprezece ani decât aceea de a nu dispreţui tăcerea? Cuvintele îmi stăteau toate la îndemână. Ceea ce îmi lipsea era răbdarea de a asculta ce se întâmplă între ele şi de a înţelege de ce Demostene s-a dus pe malul unei mări să ţină discursuri, iar Heraclit s-a retras pe un munte să mediteze la opera lui. De altfel, cuvintele poetului le aveam în cărţile sale. Întâmplarea, o întâmplare fericită zic azi, mi-a atras atenţia asupra a ceea ce cărţile nu puteau să mă înveţe: tăcerea.

După atâţia ani, tăcerea aceea mă urmăreşte încă. Şi descopăr în ea ceea ce căutam atunci, poate, fără să ştiu. Acelaşi lucru pe care-l descopăr în umbra acestor munţi răbdători şi îngânduraţi, unde dacă ţinem neapărat la cuvinte le putem folosi, dar inima se descurcă şi fără ajutorul lor. Nimic nu mă împiedică să vorbesc şi aici despre

iubire, despre singurătate sau înţelepciune. Dar abia am rostit aceste vorbe şi m-am izbit de limitele lor. Mai există ceva care trebuie spus. Ce? Poate faptul că înţelepciunea cea mai adevărată aici este una care converteşte şi singurătatea în dragoste. Dacă uit ce vârstă am, şi asta se întâmplă destul de des când sunt singur cu arborii, cu munţii şi cerul, un amănunt mi-o aduce aminte. Şi zâmbesc. Trebuie să accept evidenţa. Golul din jurul meu se umple însă cu o lumină în care eu însumi devin parcă o umbră purtată de o maree secretă spre un ţărm al certitudinilor definitive. Nimic nu mă mai constrânge şi uneori, la amiază, sângele care pulsează în mine aparţine parcă unor fiinţe ce abia urmează să se nască. Înţeleg, în sfârşit, ce-aţi vrut să spuneţi când, spre uimirea noastră, la o vârstă când visam să cutreierăm tărâmuri îndepărtate şi să cucerim Troia, am citit că veşnicia s-a născut la sat.

Aici am şi mai acut decât la mare senzaţia că mă aflu pe un ţărm. Mai bine zis, Ţărmul. Căci dincolo de toate imputările pe care mi le-aş putea face, există orgoliul de a nu fi amestecat niciodată greşelile mele în dragostea pentru aceste locuri unde am ştiut totdeauna că imponderabilitatea în morală nu e decât forma unei înfricoşătoare sterilităţi. Nu pierdem decât pentru noi înşine uitând acest adevăr. Începutul e mereu atât de frumos în sine, cum zicea Rilke, dar nu putem începe mereu. Trebuie să ne adăugăm, ca arborii, inelele de vârstă fără să ne temem de monotonie. Şi fără să credem că procedăm astfel numai pentru că trebuie să ne supunem destinului. Omul află uneori cu surprindere că rostul său nu stă într-o noutate permanentă. Cuvinte ştiute se umplu atunci, ca şi tăcerea unei fântâni, de un cer fără nume. Cum am putut fi atât de orbi şi nu l-am văzut? Nu-i mai puţin adevărat că după aceea nu-l vom mai uita niciodată şi-l vom căuta dincolo de

norii care vin să-l acopere sau în nopţile ce ne lasă prea singuri. Când sângele se trage din mine înapoi în părinţi, ştiu că nu sunt decât un inel al unei iubiri fără sfârşit. Şi că a continua nu este o renunţare, ci un noroc. Cea mai mare nefericire nu e, probabil, să fii singur, ci să nu mai crezi în nimic. Nici măcar în ceea ce ai visat altădată că vrei să faci în viaţă. Spunând asta, îmi aduc aminte din nou de dumneavoastră. Admiraţiile nu ne împing totdeauna să imităm. Cele mai preţioase ne îndeamnă, dimpotrivă, să devenim noi înşine.

Poate cea mai adevărată pentru locurile unde ne-am născut e o iubire care n-are nevoie de nimic. Nici măcar de mărturisiri. Dar, din când în când, trebuie totuşi să vorbim despre ea. Nu din datorie, ci pur şi simplu pentru că există ceva în noi care îşi cere drepturile. Lumina se cutremură în tăcere şi vechi cicatrici dor. În acelaşi timp, chiar pe morminte florile se leagănă grele de soare. Ce flori? Iată că nu le cunosc numele. Nu pentru că l-aş fi uitat. Nu l-am ştiut niciodată. Aici m-am apropiat de lucruri fără să simt totdeauna nevoia de a le pune un nume. Îmi era de ajuns că existau şi că eu făceam parte dintre ele. De altfel, iubesc prea mult aceste locuri ca să pot scrie un ghid al lor dacă mi s-ar cere. Ghidurile pretind o anumită răceală obiectivă cu care dragostea n-are ce face. Prefer să mă gândesc cum se face seară pe munţi, cum ţipă cocoşii la amiază sau cum treceam altădată, mai tânăr, pe aceste uliţe şi să simt în aceeaşi clipă că există ceva în orice iubire profundă care nu poate fi explicat.

Curajul este o problemă de organizare, zicea Malraux. Şi ar trebui să adăugăm: de organizare a speranţei. Dacă n-ar suna prea grav, aş spune că sunt atât de multe motive de tristeţe pe lume încât nu avem altă soluţie decât să iubim şi mai mult ceea ce merită să fie iubit. Tocmai de aceea nu mă tem să vorbesc excesiv despre dragoste. Ştiu că

există destule alte domenii unde măsura e mai potrivită. Şi, de altfel, „munţii” reprezintă unul din acele rare cuvinte cu ajutorul cărora pot să spun mai repede ceea ce am de spus, într-un secol care refuză mărturisirile prolixe şi priveşte cu suspiciune ironică declaraţiile prea romantice. De câte ori zic „iubesc munţii”, îmi descarc sufletul fără să mă tem prea mult că mă fac de râs. Deşi, despre munţi, ca şi despre tăcere sau despre demnitate, rişti să spui lucruri prea personale şi să nu fii înţeles. Pe cine ar interesa, de pildă, faptul că mama mea a trecut munţii desculţă, pe la începutul veacului, mergând pe jos până la Bucureşti? Pe cine ar interesa că în copilărie tata îmi povestea istoria lui Alexandru Macedon? Ţin minte că odată l-am întrebat: „Unde era ţara lui dacă nu se oprea nicăieri?” „În copitele cailor”, mi-a răspuns tata glumind. Abia mai târziu am priceput ce-a vrut să spună, când am descoperit ce mă desparte de spiritele nomade. Şi când mi-am dat seama că munţii au, poate, un rol şi mai important în morală decât în geografie. Tot din copilărie îmi aduc aminte că atunci când norii apăsau pădurile, ploaia dura. Când cerul se lumina deasupra munţilor, începea timpul frumos. Încă nu ştiam că aveam un profesor necruţător, dar îmi plăcea să urmăresc cum norii veneau şi plecau, lovindu-se de munţi ca de eternitate. După atâţia ani, aceeaşi senzaţie o am şi azi de câte ori mă reîntorc aici. Şi de fiecare dată mă gândesc că munţii nu sunt numai un decor majestuos. Statornicia şi demnitatea ar fi existat, desigur, şi fără munţi şi totuşi nouă, românilor, ei ne-au amintit totdeauna că nu întâmplător dacii de pe columnă nu mor în genunchi. Într-adevăr, nu se poate să nu lase urme faptul că un om se naşte obligat să privească în sus pentru a vedea răsăritul şi apusul soarelui.

De fapt, în ce mă priveşte, două lucruri am vrut să învăţ de la munţi. Despre unul n-are rost să vorbesc, deoarece nu ştiu cât de drept am izbutit să

merg prin viaţă. Al doilea a fost tăcerea mamei mele. O tăcere mai adâncă şi mai elocventă decât toate strigătele auzite vreodată; o tăcere pe care mama mea a învăţat-o, la rândul ei, de la munţi şi pe care am întâlnit-o şi la dumneavoastră. Dar lăsând la o parte amintirile prea personale, astăzi înţeleg că dragostea are drepturile ei. În primul rând, dreptul de a declara că iubeşte ceva fără condiţii şi fără să dea socoteală scepticilor pentru asta. Uneori, mă gândesc că avem nevoie de munţi pentru a vorbi despre noi înşine, aşa cum spaniolii au nevoie mereu de umbra sublimă a lui Don Quijote pentru a vorbi despre Spania.

Nu m-am aşezat de patruzeci de ani în băncile şcolii vechi, dar ştiu că, în timp ce satul doarme, vechiul clopot sună fictiv, convocând amintirile. Zidurile mute ne vorbesc numai nouă care am învăţat între ele. Ceilalţi îşi închipuie, poate, că singurătatea bolboroseşte, mai ales în nopţile cu ploi lungi sau când luna arde coaja copacilor. Atunci, dacă reînalţ din umbre casa în care m-am născut, mi se pare că n-am plecat niciodată de aici. Redevin pentru o clipă un adolescent care nu se gândeşte că risipele sunt, de obicei, pedepsite; şi care totuşi duminică se va sfii să se apropie de bărbatul cu aer absent.

S-ar zice că iubesc o vârstă a acestui sat, care a trecut o dată cu copilăria şi adolescenţa mea. Dar dacă iubesc o copilărie şi o adolescenţă care nu mai există înseamnă că am neapărată nevoie de ele. Am crescut ca toţi oamenii de aici văzând zilnic munţii de aproape şi aceasta are o anumită importanţă. Ei ne-au învăţat în felul lor să luăm totul în serios. Şi nu oricine, îmi spun, poate iubi munţii, după cum nu oricine poate iubi marea sau Parthenonul. Există incompatibilităţi. Nu poţi să elogiezi dezordinea şi în acelaşi timp să admiri Parthenonul, să fii un dezabuzat şi să îndrăgeşti marea. Nu poţi să ai filosofia unui nomad şi să iubeşti munţii. Pentru un sceptic care vrea să

rămână consecvent, muntele nu este decât un accident geologic. Privit de el, muntele se transformă într-un morman de nisip. Alţii cunosc că există amieze despre care nu poţi povesti nimic, deşi ele îţi influenţează hotărâtor caracterul; iar orgoliul începe prin descoperirea că acest pământ aspru îşi plăteşte, fără să trişeze, orice frumuseţe. Nu ştiu dacă poţi învăţa înţelepciunea aici, dar există multe şanse să înveţi bine un fel de a iubi tăcut, fără gesturi retorice. Munţii sunt un profesor necruţător şi în această privinţă.

Mi-aş putea oare închipui, prin absurd, că nu cunosc aceşti munţi albaştri, că n-am trecut niciodată pe aceste uliţe, că n-am ascultat niciodată frunza amară a nucilor anunţând toamna şi soarele prăfuindu-se în zgomote la amiază? Să-mi imaginez că nu ştiu de unde vin melancoliile mele, dragostea mea pentru munţi, obsesia lui Ulise şi a Ithacăi? N-aş deveni eu însumi în acest caz un personaj absurd? Şi ca să redevin logic, ca să înţeleg ce se întâmplă cu memoria mea, ca să dau un sens multor lucruri în care cred, ar trebui să inventez un sat identic şi să-mi aduc aminte de el. Toţi avem nevoie de un asemenea loc pe care nu-l judecăm niciodată, care nu e nici rău, nici bun, căci există deasupra greşelilor şi-l iubim fără obiecţii.

Era mai simplu, poate, să fac asta când îi aparţineam. Acum totul complică sau ar trebui să complice această iubire. Trăiesc într-un oraş care m-a adoptat, casa în care m-am născut nu mai există decât în memoria mea, treptat, am devenit altceva decât înainte, un oaspete, şi primul drum pe care trebuie să-l fac de fiecare dată e la cimitir. Uneori, sunt de ajuns vântul şi soarele ca absenţele să mă doară. Şi trebuie să învingă în mine această tristeţe pentru a iubi din nou. Dar, poate, şi melancolia nu e decât tot o formă a dragostei, mai complicată acum, însă şi mai lucidă. Ştiind că ea

nu pune condiţii. Recunoaşte că există. Atâta tot. Căci Ithaca nu-i o legendă, ci prima condiţie pe care viaţa i-o pune fiecăruia pentru a se distinge de nisipul pe care-l spulberă vântul. Datorită ei, am aflat că înţelepciunea nu e, poate, decât o iubire care-şi cunoaşte atât de bine motivele, încât nu se mai teme să lase tristeţea pe aceeaşi balanţă cu lumina amiezii. Amândouă ard şi purifică.

Cândva

Cândva au fost nişte nuci în grădina aceasta,
dar nucii au fost tăiaţi, iar fantomele lor
stau în soare acum şi m-aşteaptă
în timp ce cocoşii ţipă ciudat,
poate anunţă moartea nucilor de demult
sau o sărbătoare căreia i-am uitat înţelesul
şi numai lumina e plină de remuşcări
pentru tinereţea nucilor şi a mea.
Ar trebui să fug
ori să se oprească vântul,
să nu mai clatine crengile merilor şi fantomele,
poate astfel se va lămuri şi înţelesul cocoşilor care ţipă,
dar cioturile nucilor se întunecă de atâta lumină
şi mă feresc să mai fac vreun pas
de teamă să nu ţipe cocoşii din nou,
să nu mă ucidă.

Table of Contents

Cuvânt înainte 5
ÎNTÂIA IUBIRE Scrisoare domnului Unamuno 7
Aceeaşi vârstă 17
A DOUA IUBIRE Scrisoare domnului Hölderlin 18
A TREIA IUBIRE Scrisoare domnului Camus 20
Nopţile 33
A PATRA IUBIRE Scrisoare domnului Zweig 34
Impostura 41
A CINCEA IUBIRE Scrisoare domnului Loti 42
Jocul 50
A ŞASEA IUBIRE Scrisoare domnului Burckhardt 51
Venus din Milo 63
A ŞAPTEA IUBIRE Scrisoare domnului Chamfort 65
Digul 73
ÎNTÂIA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Rilke 74
Singurătate 84
A DOUA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Rousseau 85
Noaptea Sfântului Bartolomeu 93
A TREIA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Proust 94
Memorie 113
A PATRA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Pavese 114
Lecţie inutilă de logică 125
A CINCEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Wilde 126
Moartea lui Socrate 137
A ŞASEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Wells 138
Focul 148

A ŞAPTEA SINGURĂTATE Scrisoare domnului Kafka 149
Moartea cuvintelor 157
ÎNTÂIA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare către Lucius Annaeus Seneca 158
Elegie 165
A DOUA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Descartes 166
Cei care-am fost la Troia 177
A TREIA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Erasm 181
Poveste simplă 189
A PATRA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Pascal 190
Avem timp 197
A CINCEA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Gide 198
Cursă 204
A ŞASEA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Flaubert 205
Da 210
A ŞAPTEA ÎNŢELEPCIUNE Scrisoare domnului Blaga 211
Cândva 219